

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

2

ROČNÍK 29, 1978

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Ján Bosák : Kategórie marxistickej dialektiky a jazykoveda	105
Juraj Dolník : Slovný význam a jeho explikácia	112
Otto Ducháček : K problému struktury pojmových polí a jejich restrukturaci	123
Jolana Nižníková : Privlastky v predložkovom páde substantíva	133
Anna Oravcová : Charakteristika polovetných konštrukcií	141
Galina Boršabánajiová : Kačestvennaja charakteristika dejstvija v sovremennom russkom, slovačkom i anglijskom jazykach	151

Rozhlady

Josef Mlaček : Hľadanie dialektických zákonitostí vo frazeológii (Charakteristika frazeologickej koncepcie V. M. Mokijenka)	165
---	-----

Správy a posudky

Nad jazykovedným dielom profesora Ludovíta Nováka. J. Sabol	174
Súpis prác prof. Ludovíta Nováka za roky 1974—1977. J. Sabol	178
Linguistica generalia I. J. Horecký	179
Dešerijev, J. D. : Socialnaja lingvistika. J. Skácel	181
Revzin, I. I. : Sovremennaja strukturnaja lingvistika. V. Krupa	182
Glucksberg, S.—Danks, J. H. : Experimental psycholinguistics. I. Šípoš	183
Pettit, Ph. : The concept of structuralism. V. Krupa	185
Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby. K. Buzássyová	185
Mistrík, J. : Štylistika slovenského jazyka. J. Findra	189
Soták, M. : Dejové substantíva v slovenčine a ruštine. J. Oravec	191
Orlovský, J. : Stredogemerské nárečia. K. Palkovič	193
Preklad odborného textu. A. Keníž	195

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Босак : Категории марксистской диалектики и лингвистика	105
Юрай Долник : Значение слова и его экспликация	112
Отто Духачек : К проблеме структуры семантических полей и процессам их реструктуризации	123
Йолана Ниžникова : Определения в предложном падеже имени существительного	133
Анна Оравцова : Характеристика полупредикативных конструкций	141
Галина Боршабаняи : Качественная характеристика действия в современном русском, словацком и английском языках	151

Обзор

Йозеф Млачек : Применение диалектического метода в фразеологии	165
--	-----

Сообщения и рецензии

Над лингвистическим трудом проф. Людовита Новака. Я. Сабол	174
Список работ проф. Людовита Новака опубликованных в период 1974—1977 гг. Я. Сабол	178
Общая лингвистика I. И. Горецки	179
Дешериев, Ю. Д. : Социальная лингвистика. Я. Скацел	181
Ревзин, И. И. : Современная структурная лингвистика. В. Крупа	182
Глуцкберг, С.—Данкс, Дж. Х. : Экспериментальная психолингвистика. И. Шипош	183
Петтит, Ф. : Структурализм. В. Крупа	185
Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского и чешского языков. К. Бузашиова	185
Мистрик, Й. : Стилистика словацкого языка. Й. Финдра	189
Сотак, М. : Отглагольные имена существительные в словацком и русском языках. Я. Орavec	191
Орловски, Й. : Диалекты среднего Гемера. К. Палкович	193
Перевод специального текста. А. Кениж	195

KATEGÓRIE MARXISTICKEJ DIALEKTIKY A JAZYKOVEDA*

JÁN BOSÁK

1. Materialistická dialektika ako teória a všeobecná metodológia je najvyšším výtvarným a výsledkom vývinu svetového filozofického a logického myslenia, skoncentrovaným výrazom metodologických záverov nielen v historickom, ale aj v logickom aspekte. Revolučným činom K. Marxa a F. Engelsa v dejinách dialektiky bolo, že spojili princíp všeobecnej súvislosti javov a princíp vývinu s princípom materializmu a konkretizovali ho v zákonoch a kategóriách dialektiky (Dejiny marxistickej dialektiky, 1973). Chápaním jazyka ako produktu spoločenského vývinu položili základy dialektického chápania vývinu jazyka. Marx a Engels vychádzali z jasných filozofických východísk a konkretizovali ich na jazyk. Tieto filozofické východiská sú v ich učení o dialektických vzťahoch vývinu jazyka a spoločnosti, jazyka a myslenia, v učení o vzájomnej spätosti javov skutočnosti, o ich systémovej súvislosti.

Ako ukázal doterajší vývin jazykovedy, marxizmus-leninizmus mal najväčší vplyv na dialektické chápanie jazyka (ako zvláštneho) a spoločnosti (ako všeobecného) a najzreteľnejšie sa prejavoval aj v našej jazykovede primárnym rešpektovaním vplyvu vonkajších činiteľov na vývin jazyka, podmienenosťou jazykových zmien vonkajšími činiteľmi, v teóriách národných spisovných jazykov, v teórii jazykového zblížovania atď. Menej sa rozpracúvala problematika vzťahu jazyka a myslenia, hoci liblická konferencia o marxistickej jazykovede r. 1960 ukázala, že aj túto problematiku treba skúmať v rámci jednotlivých jazykových rovín, najmä v syntaxi a slovnej zásobe (Problémy marxistickej jazykovedy, 1962). Zatiaľ nám však chýba ucelená teória jazyka ako celku, aplikovaná na všetky jazykové roviny, práve s ohľadom na dialektickú jednotu jazyka a myslenia.

Protirečivým javom v najnovších dejinách jazykovedy je bezpochyby to, že hoci sa v lingvistickej analýze sústavne pracuje s kategóriami dialektiky — lebo aj keď si to

* Prednesené na sympóziu o marxistickej jazykovede v Olomouci 7.—9. septembra 1977 (pozri správu v 1. čísle tohto časopisu na s. 90—93).

bádatelia nie vždy a nie všetci uvedomujú, každý teoretický systém špeciálnych vied sa buduje na sústave istých filozofických kategórií, na určitej filozofickej báze — nevenovala sa týmto otázkam adekvátna pozornosť z teoreticko-metodologického aspektu. Nerozpracúvala sa marxistická teória poznania jazyka, ani teória lingvistic- kých metód (Serebrennikov, 1975). Plní funkciu metódy vedeckého poznania je úlohou marxistickej dialektiky a jej kategórií.

2. Dialektika — „veda o najvšeobecnejších formách súvislostí v najvšeobecnejších zákonoch vývinu objektívneho sveta a ľudského vedomia, ktoré odráža objektívny svet“ (Rutkevič, 1976, s. 315) — ako najvyššia teória myslenia a všeobecná metodológia zahrnuje celý komplex princípov, zákonov a kategórií.

Obyčajne sa hovorí o troch základných zákonoch — zákon jednoty a „boja“ protikladov, zákon prechodu kvantitatívnych zmien na kvalitatívne zmeny, zákon negácie negácie (napr. Kopnin, 1976), ktoré odhaľujú zdroj vývinu objektívneho sveta a ľudského myslenia a týkajú sa najvšeobecnejších otázok teórie vývinu, a o druhotných zákonoch, ktoré vyjadrujú jednotlivé stránky, jednotlivé momenty v procese vývinu: forma a obsah, podstata a jav, možnosť a skutočnosť, príčina a účinok, náhodnosť a nevyhnutnosť, jednotlivé a všeobecné atď. Špecifickosť zákonov dialektiky je v tom, že sú navzájom späté a súčasne nezávislé jeden od druhého, že sa navzájom „prestupujú“.

Túto ich vlastnosť vidieť zreteľnejšie v Rutkevičovej sústave dialektických kategó- rií. M. N. Rutkevič (1976) dáva do jednej skupiny kategórie, ktoré vyjadrujú rozmanitý charakter všeobecného a jeho súvislosť s jednotlivým prostredníctvom zvláštneho, pričom odrážajú aj vývinovú súvislosť, aj aktuálnu súvislosť (totožnosť a rozdiel, všeobecné a jednotlivé, podstata a jav, nevyhnutnosť a náhodnosť). Súvislosti medzi predmetmi v určitom momente dopĺňajú súvislosti stavov každého predmetu v čase, podmienenosť nasledujúcich stavov predchádzajúcimi — princíp determinizmu, konkretizovaný v kauzalite. Princíp determinizmu a princíp kauzality utvárajú druhý okruh. Do tretej skupiny M. N. Rutkevič zahrnuje kategórie, ktoré „konkretizujú princíp všeobecnej súvislosti ako princíp systémovosti“ (celok a časť, systém a prvky atď.). Napokon v štvrtej skupine sú kategórie kvantita a kvalita, možnosť a skutočnosť, obsah a forma, prvky a štruktúra.

2.1. Kvalitatívne rozvinutie materialistickej dialektiky predstavujú práce sovietskych filozofov a logikov zo šesťdesiatych rokov, keď sa od filozofie ako všeobecnej metódy vied prešlo k rozpracovaniu filozofie ako teórie metódy, ako všeobecnej metodológie vedeckého poznania, ako logiky a dialektiky vedy. V tejto koncepcii — ako píšú v úvode editori zborníka *K otázkam metodológie vied* (Bratislava 1973) V. Černík a J. Vicens — sa prekonáva pozitivistická redukcia empirickej bázy vedy na „zmyslovo dané“, skúsenosť sa začína chápať oveľa hlbšie. Vytvárajú sa lepšie podmienky na pochopenie abstrakcie a idealizácie, na osvetlenie povahy konštrukcie idealizovaných zákonov, od ktorých sa stupňovitou konkretizáciou postupuje k myšlienkovému konkrétnemu. Postupne sa prekonáva jednostranné chápanie všeo-

becného len ako spoločného, zhodného v množine javových foriem, t. j. ako formálnej všeobecnosti, nominálnej skratky, všeobecnej javovej formy či štatistického priemeru, na ktorom je v podstate vybudovaná celá pozitivistická koncepcia metodológie vedy.

Rozvíjaním takýchto metodologických princípov sa utvárajú v jednotlivých vedách predpoklady na prekonanie metód založených iba na cyklickom opakovaní indukcie, dedukcie a overenia. Vytvárajú sa podmienky na rozpracovanie štruktúrno-genetických postupov a najmä postupov teoretického myslenia od abstraktného ku konkrétnemu, ktoré sa zakladajú na jednote logického a historického v poznaní.

3. Za najdôležitejší jazykový protiklad sa zvyčajne pokladá protiklad formy a obsahu (napr. Kolšanskij, 1972), ktorý „reguluje“ aj synchronne fungovanie jazyka, aj jeho vývin. Protirečivý charakter formy a obsahu na jednej strane a ich organická spätosť, jednota na druhej strane tvoria špecifiku prirodzeného jazyka v tom zmysle, že sa nevyhnutne navzájom predpokladajú a podmieňujú. Ako však správne konštatuje P. V. Kopnin (1976, s. 114), vzťah medzi obsahom a formou charakterizuje iba čiastkový moment v procese vývinu, hlavné a podstatné vo vývine ako celku určuje zákon jednoty a „boja“ protikladov. Kopninovu konštatáciu potvrdzujú aj známe fakty z lingvistickej analýzy, že ináč treba pristupovať k analýze kategórie obsahu a formy napr. vo fonetike a fonológii, v jazykovezemepisnej analýze, ináč v štylistike a pod. (Muchin, 1970). Základným protirečením, ktorého prekonanie je zdrojom vývinu jazyka, je protirečenie medzi existujúcimi výrazovými prostriedkami daného jazyka a ustavične narastujúcimi potrebami výmeny myšlienok, rastúcimi potrebami spoločenskej komunikácie. Jazyk je vo svojej podstate protirečivý jav, ktorý zahŕňa súčasne jedinečné a zvláštne, všeobecné a jednotlivé, konkrétne a abstraktné, univerzálne a špecifické atď.

3.1. Učenie o jednote a „boji“ protikladov, t. j. o protirečivosti celého bytia, má zásadný význam v akejkoľvek lingvistickej analýze. „Rozdvojenie“ jednotlivého reálne jestvujúceho, ktoré odráža zmyslové poznanie, na všeobecné a jednotlivé, je základnou operáciou myslenia. Jej účelom je zistiť totožnosť medzi porovnávanými objektmi v jednom vzťahu a rozdiel medzi nimi v druhom vzťahu (Rutkevič, 1976, s. 349 n.). Nepochopenie tejto jednoty v rozmanitosti je znakom metafyzického, nedialektického prístupu, keď sa totožnosť a rozdiel chápu ako absolútne protikladné javy, prípadne keď sa jednostranne zdôrazňuje iba protikladná stránka javov, ako to robil napr. Ferdinand de Saussure a všetky idealistické štrukturalistické smery, osnované práve na princípe diferenciacie javov.

Hoci Saussure chápal jazyk a reč ako abstraktné a konkrétne, nedokázal dialekticky interpretovať prechod od abstraktného ku konkrétnemu (Sfusareva, 1975, s. 18). Uznával, že identita v jazyku je založená na relačných vlastnostiach znakov, no úvahy o hodnote jazykového znaku ho priviedli k tomu, že pripúšťal identifikáciu členov systému bez ohľadu na ich substanciu a jazyk pokladal za sieť čistých vzťahov. (Ako je známe, túto nedialektickú rozdvojenosť abstraktného a konkrétneho

priviedol do dôsledného konca L. Hjelmslev.) Štúdium Saussurových rukopisných materiálov síce ukázalo (Šfusareva, 1975; Horecký — Bosák, 1977), že nie všetky formulácie, ktoré si postavili do štítu štrukturalisti, patria samému Saussurovi (napr. „v jazyku niet nič okrem rozdielov“; „jediným naozajstným predmetom jazykovedy je jazyk, chápaný sám v sebe a pre seba“; „diachronické zmeny majú deštruktívny účinok“ a pod.), viaceré antinómie Saussure chápal čiastočne v jednote, „blížil sa k dialektike“, no osudy jeho diela potvrdzujú historické skúsenosti vývinu vedy, že „živelné, jednostranné osvojovanie prvkov dialektiky, podmienené procesom poznania, sa môže obrátiť aj proti nej“ (Rutkevič, 1976, s. 525).

4. Absolutizácia jednej stránky skúmaného javu sa prejavuje vo vytyčovaní nemenných, ostrých, nepriestupných hraníc medzi dvoma protikladnými stránkami tvoriacimi v jednote kvalitatívnu určenosť príslušného javu. Príkladom na takéto chápanie je striktné oddeľovanie hlásky ako jednotliviny a fonémy ako systémovej všeobecniny vo fonologickej teórii Pražskej školy. Ako ukázal v podnetnej štúdiu *Kategórie jednotlivého a všeobecného a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie* Á. Král (1978), v takejto teórii „roztrhlo sa spojivo, v ktorom sa mohol v tomto systéme prejaviť zákon, že pohyb je forma jestvovania hmoty a že tento pohyb je v subordinácii systémov určovaný materiálnymi podmienkami“, pretože táto teória nebuduje fonematiku na predpoklade takej hierarchie systémov, že by jedným z nich mohla byť aj tzv. najmenšia jednotka (op. cit., s. 12). Á. Král (v zhode s inými bádateľmi) pokladá za spoločný predmet fonetiky a fonológie rečový signál. V takejto koncepcii sa fonéma chápe ako „jazyková jednotka signálovej rozmanitosti, jednotka jazykovo-systémová a jazykovo-štruktúrna“, ktorá pomocou látkového nositeľa plní funkciu sociálnej kvality druhého stupňa. Hlásky v tejto koncepcii nie je jednotlivina, ale tiež „systémová jednotka, lenže jednotka predmetovo-systémová, resp. signálovo-systémová“ (s. 10). Predmetom fonetiky sú „fyzické javy ako sociálne kvality prvého stupňa alebo ako druhotný materiálny systém“, predmetom fonológie „javy sociálnej kvality druhého stupňa, ktoré sa objavujú práve pri spájaní myšlienkových obsahov s ich jazykovými nosičmi“ (s. 6).

Rozlišovanie viacerých stupňov abstrakcie v jedinej celistvej veci umožňuje študovať javy nielen štruktúrne, ale aj geneticky, ako vyvíjajúce sa celky a vysvetľovať ich dynamiku zo systémových prvkov, nie iba vysúvaním istých prvkov „z dokonale vyváženého systému“ z centra na perifériu. Králova koncepcia dôslednejšie rešpektuje stavbu materiálneho systému: „... fonémy nikdy nevyčerpávajú obsah hlások. Sú ich ‚jeden moment‘. A hlásky sú iba ‚jeden moment‘ jedinečných zvukov. Práve v tejto spojitosti vlastností a v koexistencii systémov skrýva sa dynamika a genéza pozorovaných javov. V nej treba hľadať aj dialektiku ich vzájomného pôsobenia a vývinu...“ Fonetika v takomto chápaní „vyplňa priepasť, ktorú medzi jednotlivinou a všeobecninou vytvárala fonológia“ (s. 12).

4.1. Rozlišovať niekoľko stupňov abstrakcie sa ukázalo užitočné aj pri segmentácii slovných tvarov (v slovenčine Bosák, 1974). Diferencie diametrálne odlišných

obsahov (lexikálny význam koreňových morfém proti kategóriálnemu významu sufixálnych morfém a gramatickému významu flektívnych morfém), ktorých materiálnymi exponentmi sú jednotlivé typy a triedy morfém (morf, alomorf), nemožno adekvátne a neprotirečivo opísať, ak sa neinterpretujú v abstraktnejšej rovine, ako je empirická báza prístupná priamemu pozorovaniu. V povrchovej štruktúre slovného tvaru, v množine lineárnych morfematických reťazcov nemožno vyčerpávajúco opísať stupňovitosť v stavbe slovného tvaru; výhodnejšie je chápať slovný tvar ako koncový, posledný krok v jeho generovaní pri prechode z hĺbkovej štruktúry do povrchovej štruktúry a všetky diskrepancie medzi obsahovým a výrazovým plánom interpretovať na jednotlivých stupňoch, pri jednotlivých krokoch generovania slovného tvaru. Napätie medzi obsahovým a výrazovým plánom sa odráža v rôznych stupňoch členiteľnosti slovného tvaru (normálne členenie proti potenciálnemu a reziduálnemu členeniu). Potenciálne a reziduálne hranice segmentov bez pendantu v obsahovom pláne sú relikty predchádzajúceho mechanizmu asymetrického fungovania označovaného a označujúceho v istých (historických, lokálnych, národných a iných) súvislostiach, teda v istom kontakte jazykového systému s jeho okolím.

V hĺbkovej štruktúre sa odráža všeobecné a abstraktné, v povrchovej štruktúre zasa jednotlivé a konkrétne. Konštrukt v hĺbkovej štruktúre sa postuluje na základe reálnych faktov v povrchovej štruktúre (morfonologické entity prístupné priamemu pozorovaniu). Fakty (prax) sú východiskom pri určovaní základného tvaru koreňovej morfémy ako konštrukt, a k faktom, k praxi sa znovu vracia, keď sa takto postulovaný tvar overuje v rámci príslušnej slovnej čeľade.

Morféma a alomorfa (resp. morfa) vystupujú v gnozeologickom pláne tak, že morfémy predstavujú to spoločné, čo existuje v jednotlivom, v jednotlivých materiálnych manifestáciách a len prostredníctvom nich, teda ako každé všeobecné, ktoré existuje len v jednotlivom a prostredníctvom jednotlivého.

4.2. Ak sa pri dialektickom vzťahu hlásky a fonémy zdôrazňovala ich jednota v rozmanitosti, tak pri opise sémantiky predložiek v slovenčine bolo treba najprv „oddeliť“ predložku od pádu a „v čistej“ podobe na základe vzťahovej analýzy určiť jej vlastný, invariantný význam a využitím idealizovaného objektu určiť podstatu predložiek ako triedy slov. Takto postupoval E. Horák najmä v štúdiu *Myšlienkový experiment a jazykoveda* (1975) pri kontrastívnom výskume predložiek v slovenčine a srbochorvátčine, aby vysvetlil známy fakt zo slovanských jazykov — vysoký stupeň zhody predložiek v obsahovom pláne a ich značné diferencie vo výrazovom pláne, využívajúc pritom metódu myšlienkového experimentu ako špecifického prostriedku poznania, v ktorom sa „na základe teoretických poznatkov a empirických faktov o objektívnej skutočnosti operuje idealizovanými objektmi, pomocou ktorých sa na princípe analógie s reálnymi experimentmi v čistej podobe odhaľujú podstatné, vnútorne nevyhnutné vzťahy skúmaných materiálnych objektov“ (Makarevičius, 1971, s. 42).

Oproti klasifikačným opisom predložiek, pri ktorých sa zisťuje, ako sa vlastný význam predložky („všeobecný“) „konkretizuje“ pádom, „modifikuje“ menom a „mení“ slovesom (op. cit., s. 119 n.), E. Horák vzťahovou abstrakciou „oslobodil“ vlastný význam pádu od „rušiacich“ elementov — sémantiky pádu, mena a slovesa — aby mohol určiť tento význam v čistej, invariantnej podobe. Určovať význam predložky iba v spojení s pádom možno len vtedy, ak sa tento význam pozoruje izolovane od významu ostatných predložiek, keď sa zostane na empirickej úrovni poznania. Tento význam sa však prejaví ako konkrétny, keď sa skúma v protiklade k významom ostatných predložiek, teda v celku, systéme. Invariantný význam je vo vzťahu ku kontextovým významom predložky ako podstata k formám svojho prejavu. Kontextové významy sa identifikujú v syntagmatických vzťahoch, preto sa nimi predložke priradujú nevlastné, totožné (kontextové) vlastnosti (miesto, smer, čas, spôsob, príčina a iné). Invariantné významy sa identifikujú v paradigmatických vzťahoch, preto sa nimi predložke priradujú podstatné, t. j. vzťahové vlastnosti.

Aplikovaním metódy myšlienkového experimentu E. Horák presvedčivo ukázal, že absencia teoretických a metodologických otázok v lingvistickej analýze súvisí s tým, že sa vo vedeckom poznaní neprekračuje empirická úroveň, zotrúva sa pri extenzívnej klasifikačnej analýze a triedení. Len čo sa však bádateľ pokúsi prekonať klasifikačný opis štruktúrnym a vzťahovým opisom, musí riešiť celý komplex teoretických a metodologických otázok (problémy abstrakcie a idealizácie, otázky vzťahov podstaty a jej javových foriem, kategória vzťahu, princíp invariantnosti atď.).

5. Súčasnú vedu charakterizuje systémovo-štruktúrny prístup, ktorý sa uplatňuje všeobecne a vyplýva z princípu vzájomnej súvislosti a podmienenosti javov v prírode a spoločnosti: predpokladá vnútornú špecifickosť každého javu, ktorú nemožno odvodiť na základe vzťahov tohto javu k iným javom, alebo iba podľa miesta v systéme. Rozpracovaním teoretických otázok metódy vedy (najmä systémovo-štruktúrneho prístupu k analýze) sa dialekticky negovala nielen jednostrannosť štrukturalizmu a statickosť jeho synchronných do seba uzavretých systémov, ale rovnako aj pozitivizmus, ktorý sa nedokáže vymaniť z empirickej bázy, dialekticky prekročiť hranice indukcie a dedukcie a široké sústavy klasifikačných procedúr.

Základná vlastnosť dialektických kategórií, že odrážajú najvšeobecnejšie vlastnosti a súvislosti, t. j. tie, ktoré sú vlastné všetkým javom skutočnosti a poznania, nesie so sebou aj isté nebezpečenstvo: všeobecnosť týchto kategórií umožňuje pri ich konkretizácii aparátom kategórií špeciálnych vied rozličný výklad. Preto v dnešnom štádiu rozvoja jazykovedy nevystačíme iba „s dialektickou predstavou o realite“, ale musíme si osvojiť dialektiku ako metódu myslenia. To znamená nielen „aplikovať poučky“, ale práve opačne — odhaľovať, odkrývať, analyzovať dialektickú determináciu jazykových javov v jej rozmanitosti a jednote.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV

Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- BOSÁK, J.: Zásady analýzy substantívnych, adjektívnych a verbálnych morfév v súčasnej spisovnej slovenčine. (Kandidátska dizertácia.) Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava 1974. 200 s.
- Dejiny marxistickej dialektiky. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1973. 497 s.
- Dejiny marxistickej dialektiky. (Leninské obdobie.) 1. vyd. Bratislava, Pravda 1976. 504 s.
- Engels i jazykoznanije. Red. V. N. Jarceva a i. Moskva, Nauka 1972. 302 s.
- HORÁK, E.: Myšlienkový experiment a jazykoveda. Jazykovedný časopis. 26, 1975, s. 113—129.
- HORECKÝ, J.—BOSÁK, J.: Z novších diskusií o štrukturalizme a jeho koreňoch. Jazykovedný časopis. 28, 1977, s. 63—75.
- KOLŠANSKIJ, G. V.: Problema protivorečij v strukture jazyka. In: Engels i jazykoznanije. Red. V. N. Jarceva a i. Moskva, Nauka 1972, s. 36—56.
- KOPNIN, P. V.: Dialektika ako logika a teória poznania. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1976. 432 s.
- K otázkam metodológie vied. Zostavili V. Černík a J. Viceník. Bratislava, Pravda 1973. 228 s.
- KRÁL, A.: Kategórie všeobecného a jednotlivého a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie. Slovenská reč, 43, 1978, s. 3—13.
- Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija. Red. F. P. Filin a i. Moskva, Nauka 1970. 382 s.
- MAKAREVIČUS, K.: Mesto myšleného experimenta v poznani. 1. izd. Moskva, Mysľ 1971. 80 s.
- MUCHIN, A. M.: K probleme soderžanija i formy v lingvistike. In: Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija. Red. F. P. Filin a i. Moskva, Nauka 1970, s. 195—207.
- O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974. 264 s.
- Problémy marxistické jazykovedy. Red. J. Bělič a i. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 452 s.
- RUTKEVIČ, M. N.: Dialektický materializmus. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1976. 578 s.
- SEREBRENNIKOV, B. A.: O obsahu marxistické teorie jazyka. Slovo a slovesnost, 36, 1975, s. 128—130.
- ŠLUSAREVA, N. A.: Teorija F. de Saussura v svete sovremennoj lingvistiki. 1. izd. Moskva, Nauka 1975. 110 s.

КАТЕГОРИИ МАРКСИСТСКОЙ ДИАЛЕКТИКИ И ЛИНГВИСТИКА

Резюме

Из основных философских мыслей классиков марксизма-ленинизма по языкознанию уделялось в чехословацкой лингвистике большое внимание проблеме диалектического отношения языка и общества, меньше отношению языка и мышления. Опираясь на разработку диалектических категорий в советской философии, логике и языкознании, автор статьи демонстрирует подход трех словацких лингвистов к анализу языковых фактов: 1. критику строгого отделения звука речи и фонемы в фонологической теории Пражской школы (Краль, 1978); 2. необходимость различать при сегментации словоформ понятие глубинной и поверхностной структуры (Босак, 1974); 3. применение метода мысленного эксперимента при описании предлогов (Горак, 1975). На настоящем этапе развития науки — включая лингвистику — необходимо усваивать диалектику как метод мышления, чтобы преодолеть односторонность структурализма и эмпиризм позитивизма.

SLOVNÝ VÝZNAM A JEHO EXPLIKÁCIA

JURAJ DOLNÍK

0. Slovný význam sa vzťahuje na implicitný komplex informácií, ktorý podmieňuje komunikatívne i extrakomunikatívne „zaobchádzanie“ so slovom (výraz „komunikatívne a extrakomunikatívne zaobchádzanie“ používame v tomto článku v zmysle „der kommunikative und extrakommunikative Umgang“ G. Ungeheuera; porov. výklad teórie Ungeheuera u Á. Kráľa, 1974). Z hľadiska signifikatívnej a percepčnej funkcie slova, čo zodpovedá základnému informačnému zámeru komunikanta, pretože predstavuje lexikálny korelát pojmového, resp. expresívneho prvku jeho kognitívneho stavu v momente komunikácie, je tento komplex informácií rozhodujúcim regulujúcim činiteľom pri lexikálnej selekcii v rámci jazykovo-materiálneho stvárnenia výpovednej intencie.

0.1. Sémantický explikát — výsledok sémantickej explikácie slovného významu — predstavuje komplex informácií z obsahovej zložky slova, ktorý podmieňuje náležité uplatnenie slovného významu vo výpovedi. Explikácia sa chápe ako všeobecná vedecká technika analýzy už existujúceho termínu a jej cieľom je spresnenie opisu tohto termínu. Východiskom sémantickej explikácie slovného významu (explikandum) je súbor informácií z jazykovej kompetencie komunikantov, a pretože sa na tento súbor vzťahuje definované heslo výkladového slovníka, explikandum tvorí toto heslo so slovníkovou definíciou. Sémantická explikácia spočíva v analýze explikanda na základe novších poznatkov o slovnom význame a o metódach jeho skúmania a opisu.

1. Základný metodický postup skúmania slovného významu sa opiera o pozorovanie a modelovanie rečovej činnosti komunikanta v momente, keď má uplatniť slovný význam produktívne (v úlohe vysielateľa) a receptívne (v úlohe prijímateľa) vo svojom rečovom správaní, t. j. keď má komunikačne spracovať myšlienkový odraz, ktorý sa vzťahuje na daný slovný význam. Možno predpokladať, že komunikačné spracovanie myšlienkového odrazu prebieha pomocou operácií, ktorých úloha spočíva v utváraní náležitých relácií medzi myšlienkovými a príslušnými sémantickými štruktúrami. Utváranie týchto relácií si sotva možno inak predstaviť ako operácie s elementárnymi jednotkami, ktoré majú určité kombinačné vlastnosti a tak môžu vstupovať do rôznych štruktúr, takže sa myšlienkové (logické) usúvzťažňuje so sémantickým na základe dynamického relačného systému, ktorý umožňuje variabilné komunikačné spracovanie myšlienkového odrazu. Operácie, ktoré transformujú

myšlienkový prvok na sémantický prvok, sa explicitne prejavujú v rečovej činnosti v prípade lexikálnej indispozície komunikanta.

1.1. Lexikálna indispozícia komunikanta môže byť rôzneho stupňa. V tom prípade, ak sa indispozícia vzťahuje na všetky jestvujúce synonymické slová, komunikant nahrádza chýbajúce slovo pokusom o jeho významovú rekonštrukciu, pričom reprodukuje vlastne stavebné prvky obsahovej zložky slova. Ak pripustíme taký rozsah indispozície, pri ktorej komunikant nemá naporiadzi žiadne z náležitých slov i synonym pre danú výpoveď, potom možno predpokladať, že komunikant disponuje latentným slovníkom komponentov slovného významu, čo mu umožňuje rekonštruovať sústavu slovných významov vlastného jazyka. Slovný význam je z tohto hľadiska výsledkom hľadania príslušnej kombinácie náležite usúvzťažnených komponentov. (Predstavu o existencii latentného slovníka komponentov slovného významu motivuje i fakt, ktorý sa často formuluje ako základný sémantický zákon regulácie správneho chápania textu recipientom. Podľa tohto zákona je súčasťou dekódovania textu maximálna opakovanosť sémantických elementov vlastných lexikálnym jednotkám textu; porov. Apresian, 1974, s. 14.)

1.2. Použitím myšlienkového experimentu možno vytvoriť situáciu absolútnej lexikálnej indispozície komunikanta, t. j. situáciu, keď chýbajú jazykové prostriedky na označenie komponentov slovných významov. Niet teda možnosti explicitne rekonštruovať slovné významy, chýba onen proces spresňujúceho hľadania, takže mimojazykové výrazové prostriedky (gestikulácia, mimika a pod.), ktorými sa jazykové jednotky nahrádzajú, môžu informačný komplex slovných významov vyjadriť iba schematicky, iba ako intenciu.

Pozorovaním prechodných stupňov od absolútnej jazykovej indispozície k úplnej jazykovej dispozícii komunikanta možno nadobudnúť predstavu o tom, akým spôsobom a akými implicitnými prostriedkami „nasadzuje“ komunikant náležitý slovný význam v procese tvorby výpovede, inak povedané, akým spôsobom rekonštruuje slovný význam v komunikačnom procese.

1.3. Mimojazykovými prostriedkami schematicky zachytené slovné intencie tvoria základ lexikálno-sémantického stvárnenia. Slovné významy sa rekonštruujú lexikálno-sémantickou interpretáciou slovných intencií, pričom sa touto interpretáciou zachytáva prechod od myšlienkovvej (logickej) úrovne na úroveň elementárno-jazykovú. Interpretácia sa uskutočňuje pomocou predpokladaného elementárneho objektového jazyka, ktorý pozostáva z inventára slovníkových elementov a z elementárnej syntaxe. Na zachytenie tohto elementárneho objektového jazyka treba počítať s osobitným jazykom symbolov, ktoré musia definovať lexikálne a syntaktické prvky predpokladaného jazyka. Vhodným základom tohto metajazyka je symbolický jazyk predikátovej logiky.

2. Kognitívny a komunikatívny aspekt slovného významu sa premietajú v lexikálnej sémantike ako problém vzťahu medzi obsahom a významom. Z nášho hľadiska ide o to, aby sa sémantická interpretácia slovnej intencie nezamieňala s jej

obsahovou interpretáciou. Z tohto dôvodu treba rozlišovať medzi kognitívnou potenciou slovného významu, kognitívnou hodnotou slovného významu a kognitívnym minimom slovného významu.

Kognitívna potencia slovného významu predstavuje členenú obsahovú jednotku, ktorá sa spracúva v gnozeologickom myslení a na ktorej sa štrukturuje sám slovný význam (otázku gnozeologického a komunikatívneho myslenia vysvetľuje J. Horecký, 1971). Je to schopnosť slovného významu odkázať na obsahovú jednotku, ktorá zahŕňa výsledky poznania jazykového spoločenstva o určitom výseku skutočnosti a ktorá má u jednotlivých komunikantov kvantitatívne a kvalitatívne rozdiely. Kognitívna potencia slovného významu umožňuje komunikantovi uplatniť slovo v procese gnozeologického myslenia v závislosti od jeho individuálneho poznania, takže komunikant nie je v myslení obmedzovaný fixovaným slovným významom daného jazyka.

Kognitívna hodnota slovného významu predstavuje individuálne jestvujúcu hodnotu nivelizovanej kognitívnej roviny, ktorá je predpokladom dorozumievania v jazykovom spoločenstve. V kognitívnej hodnote slovného významu sa premieta produktívny aspekt komunikačného procesu. Pri rečovej produkcii ide o jazykovo-komunikačnú (oproti logicko-komunikačnej alebo gnozeologickej) realizáciu kognitívnej potencie slovného významu a tento proces prebieha tak, že mysliteľ manifestuje v slovnom význame individuálno-jazykový reflex kognitívnej potencie. Príslušný abstrakčný stupeň sa týka individuálno-virtuálnej oblasti jazyka.

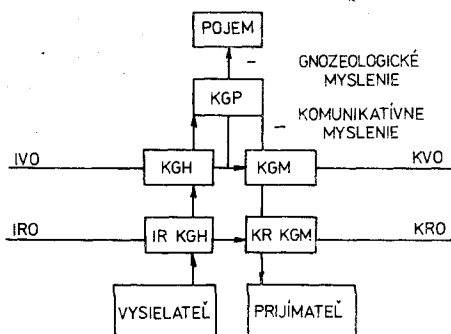
Kognitívne minimum slovného významu reprezentuje optimálne nivelizovanú kognitívnu rovinu, na ktorej sú odstránené individuálne odchýlky. Premieta sa v ňom receptívny aspekt komunikačného procesu a je záväznou zložkou jazykovej kompetencie potenciálneho komunikanta. Je prvkom systémového významu a patrí do kolektívno-virtuálnej oblasti jazyka. Kognitívne minimum slovného významu je objektom lingvistického opisu, lebo zaručuje, že bádateľ neprekročí hranice jazykovo-komunikačnej oblasti. Je určované výlučne intenzionálne ako štruktúrovaný súbor vlastností, ktoré sa nevzťahujú bezprostredne na objekty univerza, ale na systém intenzionálnych objektov.

2.1. Kognitívne minimum slovného významu nestojí v priamom vzťahu k extenzionálnym objektom, pretože nevytvára nevyhnutné podmienky na ich identifikáciu; už len preto nie, lebo taká identifikácia sa opiera o individuálnu empiriu a význam práve abstrahuje od individuálnosti. Stavebné prvky kognitívneho minima slovného významu musia byť teda odvodené z intenzionálneho systému. Kognitívne minimum slovného významu tvorí zväzok štruktúrovaných prvkov, ktoré sú dostačujúce na jeho vlastnú identifikáciu.

Z uvedeného vyplýva, že kognitívne minimum slovného významu korešponduje s termínmi *designát*, *valeur*, *značimosť*, ktoré vyjadrujú paradigmatický aspekt slovného významu. Zavedením tohto pojmu sa však zdôrazňuje, že tento relačný aspekt podmieňuje komunikatívnu hodnotu slovného významu, ktorú kladie oproti

jeho kognitívnej hodnote, pričom jeho funkcia spočíva v tom, že pretvára kognitívnu potenciú slovného významu na takú jednotku, ktorá má komunikačnú platnosť v celom jazykovom spoločenstve.

2.2. Kognitívne reflexie slovného významu možno schematicky znázorniť takto:

KGP — kognitívna potenciá slovného významu

IVO — individuálno-virtuálna oblasť jazyka

KGH — kognitívna hodnota slovného významu

KGM — kognitívne minimum slovného významu

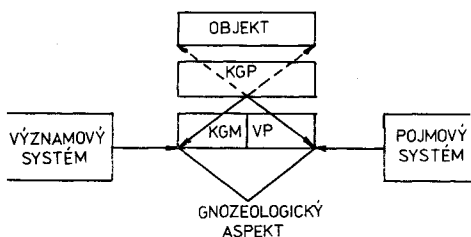
KVO — kolektívno-virtuálna oblasť jazyka

IRO — individuálno-realizovaná oblasť jazyka

KRO — kolektívno-realizovaná oblasť jazyka

Schéma znázorňuje, že sa kognitívna potenciá slovného významu realizuje v dvoch funkčne odlišných oblastiach myšlienkového procesu. Zároveň naznačuje spôsob riešenia vzťahu kognitívne minimum slovného významu — pojem.

2.3. Kognitívne minimum a pojem sú dva rôzne gnozeologické aspekty kognitívnej potencié. Gnozeologickú aspektizáciu objektu reality znázorňuje táto schéma:

Nešpecifikovaný gnozeologický aspekt predstavuje všestranné uchopenie objektu reality a z neho vyplývajúce poznatky sa kumulujú v kognitívnej potencií slovného významu. Významovým, resp. pojmovým systémom podmienené čiastkové aspekty (kognitívny vo vzťahu k významu a pojmový) majú rôzny podiel na uchopení objektu

reality. Jednotlivým čiastkovým (špecifikovaným) aspektom zodpovedajúce kumulátory vedenia (kognitívne minimum slovného významu a pojem) obsahujú prvky z kognitívnej potencie slovného významu: kým kognitívne minimum slovného významu vyžaduje minimálne vedenie, pojem prekračuje hranice minima a dosahuje svoj maximálny limit vedeckým pojmom. Kognitívne minimum slovného významu a vedecký pojem predstavujú polaritu v tomto vzťahu: kognitívne minimum slovného významu = kognitívne minimum z kognitívnej potencie; vedecký pojem = kognitívne maximum z kognitívnej potencie. (Funkčne sú podmienené komunikatívnym, resp. gnozeologickým myslením.)

2.3.1. Zo schémy vyplýva, že pojmy možno klasifikovať podľa toho, ktorým čiastkovým (špecifikovaným) aspektom je podmienený ich pôvod. Vzhľadom na nešpecifikovaný gnozeologický aspekt nie sú, pravda, jednotlivé triedy pojmov rovnocenné, ale z hľadiska systémov, do ktorých patria, stoja tieto triedy ako jednotlivé druhy pojmov. To nás oprávňuje hovoriť o kognitívnom minime slovného významu ako o jednom z druhov pojmu, ktorý možno označiť ako významový pojem. Kognitívne minimum slovného významu vyhovuje základnej logickej funkcii pojmu, aj ním sa vyčleňujú určité vlastnosti objektov, ktoré sú v praxi a v poznávaní procese relevantné, totiž v rečovej praxi a v komunikatívnom poznaní (myslení).

2.4. Podľa 2.1 kognitívne minimum slovného významu nevstupuje do bezprostredného vzťahu k extenzii, pretože takýto vzťah predpokladá prítomnosť individuálneho komunikanta, takže kognitívne minimum sa vzťahuje na extenziu iba prostredníctvom kognitívnej hodnoty slovného významu. Kognitívne minimum a kognitívnu hodnotu možno považovať za funkcie kognitívnej potencie slovného významu. Kognitívne minimum tvorí hodnotu významovej funkcie, kým kognitívna hodnota je hodnotou označovacej funkcie. Prvá funkčná operácia je pre komunikanta záväzná, druhá je záväzná iba vtedy, ak komunikačná situácia vyžaduje označenie.

Slovo označuje prostredníctvom kognitívnej hodnoty. Kognitívna hodnota slovného významu obsahuje teda taký prvok, ktorý je v priamom vzťahu k objektu reality. Z gnozeologického pohľadu sa vec týka „uchopovacej“ (porov. funkčnú definíciu jazyka u A. Kráľa, 1974, s. 31) funkcie lexikálnej jednotky.

2.4.1. Uchopovacia funkcia lexikálnej jednotky spočíva v tom, že sa ontologický objekt uchopuje ako určitá kvalita, ktorá zaručuje elementárny poznávací kontakt medzi subjektom a objektom reality. Výsledok tohto elementárneho poznávacieho aktu označíme ako kvalifikát. Označovaciu funkciu treba spresniť tak, že hodnotou tejto funkcie je kvalifikát, ktorý je fundamentálnym prekognitívnym prvkom slovného obsahu.

Ak zohľadníme obidva aspekty označovania (denotácia, designácia), potom treba brať do úvahy individuálno-virtuálnu (IV) i individuálno-realizovanú (IR) oblasť jazyka. Triedu denotátov označíme ako deklasifikát (termín designát, ktorý použí-

vajú niektorí autori, korešponduje podľa 2.1 s kognitívnym minimom slovného významu) a pomenovanie klasifikátu ako deklasifikácia. Označovaciu funkciu potom možno zachytiť vzťahmi :

DENOTÁCIA :   Denotát   — Kvalifikát   — IR KGH — KGP
DEKLASIFIKÁCIA : Deklasifikát — Kvalifikát-trieda — IV KGH — KGP

3. Znaková povaha slova sa jasne prejavuje v jeho označovacej (pomenovacej) potencii. Táto vlastnosť („znakovosť“ slova) však nie je vlastná len slovu ako pomenovacej jednotke, ale aj slovu ako komplexnej jednotke forma — význam. Aj kognitívne minimum slovného významu má znakovú povahu, zastupuje totiž kognitívnu potenciu slovného významu. Je primerané hovoriť o slove ako o jazykovom znaku s dvojakou orientáciou na obsahovej rovine : s orientáciou na kognitívnu potenciu a s orientáciou na denotát (resp. klasifikát).

Semioticky interpretované kognitívne minimum slovného významu budeme označovať ako substančná kolekcia.

3.1. Podľa 1.3 sa slovné významy rekonštruujú lexikálno-sémantickou interpretáciou slovných intencií (obsahových schém). Myšlienka o rekonštrukcii slovného významu spočíva na komunikatívnom prístupe v skúmaní tohto javu. Slovnéj intencii zodpovedá určitý okruh slovo-významových korelátov, čo znamená, že komunikant tieto koreláty interpretáciou slovnéj intencie rekonštruuje a zároveň identifikuje. Z hľadiska našich doterajších úvah identifikuje substančnú kolekciu. Z interpretačného aspektu komunikanta je substančná kolekcia (a teda i slovný význam) identifikačnou procedúrou.

3.1.1. Identifikačná procedúra spočíva vlastne v tom, že sa slovná intencia, ktorú možno všeobecne vyjadriť predikačnou formulou, interpretuje logickou funkciou. Priradujú sa jej totiž koncepty logickej funkcie ako jej možné významy, z ktorých sa jeden aktualizuje. O tom, ktoré slovné významy prichádzajú do úvahy ako koncepty, rozhodujú ich konštitučné elementy, ktoré tak majú platnosť identifikačného kritéria. Schopnosť identifikovať substančnú kolekciu predpokladá poznať jej konštitučné elementy. Hypoteticky sa pripúšťa, že tieto elementy majú psychologické koreláty.

3.2. Prostredníctvom konštitučných elementov substančnej kolekcie sa uskutočňuje prechod od logickej roviny na elementárno-sémantickú rovinu, takže konštitučné elementy predstavujú sémantické elementy (sémantické príznaky, sémy). Z pohľadu neskorších úvah hovoríme tu o jednom z druhov sémantických elementov, totiž o sémantickom báзовom elemente. Substančná kolekcia reprezentuje množinu sémantických báзовých elementov.

Vo vzťahu k sémantickým príznakom sa tu prijíma všeobecne akceptované zistenie, že sémantické príznaky sú dištingtívne príznaky, ktoré sú určitým spôsobom usporiadané na syntagmatickej rovine a hierarchizované v paradigmatickej rovine. Z doteraz používaných metód skúmania sémantických príznakov možno zostaviť

takýto inventár: situačná analýza, kontextová analýza, analýza syntagmaticky spojených slovných skupín so skúmaním sémantickej kongruencie, substitučný test, analýza sémantických makroštruktúr, skúmanie minimálnych dvojíc, analýza antonymických významov, medzijazyková kontrastívna analýza, definičná analýza, analýza chybného jazykového materiálu, intuitívno-praktická analýza.

3.2.1. Všeobecne možno obsahovú hodnotu sémantických príznakov určiť tak, že sa vzťahujú na vlastnosti objektov alebo na vzťahy medzi nimi. Táto povaha sémantických príznakov umožňuje použiť na ich formálne vyjadrenie symboliku a formuly predikátovej logiky. Sémantický príznak, ktorý má hodnotu predikátu, sa vyjadruje ako predikátor (predikátor je výrazová forma predikátu). Pretože predikát prináleží svojim argumentom, argumenty sa stávajú súčasťou analyzovanej formuly, pravda, iba ako premenné. Predikát so svojimi argumentmi tvorí predikáciu a výrazovou formou predikácie je predikačná formula.

Vzťah predikátu k svojim argumentom (k svojmu argumentu) — predikácia — tvorí organizačný princíp sémantických elementov na syntaktickej rovine v rámci slovného významu. Podľa tohto princípu vstupujú sémantické elementy do syntaktických štruktúr, čo umožňuje zachytiť syntaktickú štruktúru sémantických elementov slova a zároveň tvorí vhodný základ formalizovaného vyjadrenia týchto štruktúr.

4. Objekt lexikálno-sémantickej interpretácie — slovná intencia — nachádza svoje najvšeobecnejšie vyjadrenie takisto v logickej predikačnej formule. Pre interpretáciu však treba špecifikovať slovnú intenciu. Špecifikovanú slovnú intenciu tvorí logické minimum (oproti kognitívnemu minimu) z kognitívnejencie slovného významu. Logické minimum predstavuje štruktúru zovšeobecnených logických prvkov a reprezentuje logický invariant korelujúcich slovných významov.

4.1. Formulovaná slovná intencia vytvára logickú situáciu a je logickým korelátom slovného významu. Logickým prvkom slovnej intencie zodpovedajú sémantické bazové elementy, ktoré tvoria substančnú kolekciu (podľa 3.2). Sémantické bazové elementy majú teda svoj pôvod v logickej situácii. Ak sémantické bazové elementy sú dostačujúcim prostriedkom na opis určitého slovného významu, potom tu už možno hovoriť o generalizovanom a idiosynkratickom význame. V tomto prípade je slovný význam totožný so substančnou kolekciou.

4.2. Interpretáciou sémantickými bazovými elementmi sa logická situácia mení na sémantickú situáciu. V prípade, že slovný význam nie je identický so substančnou kolekciou, ale ju implikuje, interpretácii podlieha sémantická situácia. Pri ďalšej interpretácii treba počítať s intenzifikačnými, modálnymi, emocionálnymi, prípadne inými elementmi, ktoré modifikujú substančnú kolekciu a tvoria teda modifikačné elementy substančnej kolekcie.

4.3. Sémantické bazové elementy a modifikačné elementy nemusia vždy zaručiť singularnosť slovného významu, t. j. nemusia vystačiť pre ich úplný opis. Pretože skúmame slovný význam z aspektu komunikačného „zaobchádzania“ (pozri poznámku v odseku 0) so slovom, musíme brať do úvahy všetky významotvorné faktory

slova, t. j. tie faktory, ktoré motivujú komunikačnú platnosť slova. Z tohto hľadiska sú súčasťou interpretačného procesu i štylistické príznaky slova — štylémy. Štylémy majú svoj derivačný pôvod v komunikatívnej situácii. Komunikatívnou situáciou sa tu rozumie súhrn takých vzťahov medzi účastníkmi rečovej situácie (vysielateľ, prijímateľ), ktoré podmieňujú výber adekvátneho slova spomedzi jestvujúcich štylistických variantov. Pri interpretačnom postupe sa sémantická situácia začlení do komunikatívnej situácie. Sumárne treba počítať s diatopickými, diastratickými a diachronickými príznakmi.

4.4. Pri explikácii slovného významu treba teda brať do úvahy tri situácie : logickú, sémantickú a komunikatívnu. Tieto situácie poskytujú príznaky (elementy) rôznej kvality a predstavujú jednotlivé roviny slovo-významovej reprezentácie. Vzťahy medzi jednotlivými rovinami majú svoje jazykovo-psychologické koreláty v predpokladanom prechode z intencnej (logickej) roviny na prelexikálnu (elementárno-sémantickú) rovinu a odtiaľ na lexikálnu rovinu. Prechod z jednej roviny na ďalšiu predstavuje vlastne (re)konštrukciu slovného významu a jej modelovaním modelujeme vlastne operačný proces vo vzťahu k slovnému významu v kognitívno-komunikačnej činnosti komunikanta. Rekonštrukčný model slovného významu reprezentujú teda tri roviny : logická, sémantická, komunikatívna.

a) Logickú rovinu tvorí logická situácia, ktorú vyjadruje logická predikácia : $P(X)$; $P(X, Y)$. Predikačná formula zastupuje slovnú intenciu. Logická predikácia sa interpretuje logickou funkciou.

b) Sémantickú rovinu reprezentuje sémantická situácia, ktorá je daná množinou sémantických bazových elementov a modifikačných elementov. Tieto množiny môžu mať generalizačnú i idiosynkratickú povahu a tak utvárať generalizačný i idiosynkratický význam.

c) Komunikatívnu rovinu tvorí komunikatívna situácia a z nej sa odvodzujú štylémy.

Z uvedeného výkladu vyplýva nasledovná definícia slovného významu : Slovný význam = SUK + ME SUK + ŠTY (substančná kolekcia + modifikačné elementy substančnej kolekcie + štylistický príznak).

5. Komunikačný prístup k skúmaniu slovného významu vyžaduje rešpektovať podmienky adekvátneho použitia slovného významu. Ide o podmienky, ktoré sú v priamom vzťahu k významu : význam predstavuje reflex týchto podmienok. Význam ich predpokladá a naopak tieto predpoklady musia byť splnené, aby použitie slovného významu bolo náležité. Predpoklady tohto druhu sa označujú v novej jazykovednej literatúre ako presupozície.

Otázka presupozícií nie je v jazykovednej literatúre doteraz ujasnená. Ukazuje sa však, že rozštiepenie významu na tvrdený a predpokladaný (presupozícia) je dôležitým prínosom pre adekvátnosť opisu.

Vo vzťahu k slovnému významu možno predpokladať tieto relácie : Generalizačný význam spočíva na generalizačnej presupozícii, idiosynkratický význam na idiosyn-

kratickej presupozícii. Tieto presupozície sú inherentné. Na premenné, ktoré sú prvkami predikačnej formuly, sa vzťahujú kontextové presupozície. K štyléme prináleží štylistická presupozícia.

6. Na základe rekonštrukčného modelu slovného významu (naznačeného v 4. 4) možno navrhnúť operačný model sémantickej explikácie slovného významu. Model predpokladá štyri operačné kroky, a to:

1. Príslušná lexéma sa priradí náležitej slovnej intencii.

2. Prvkom slovnej intencie sa priradujú sémantické bazové elementy, pričom sa oddeľuje tvrdený význam od presupozícií (uplatní sa negačný test); určuje sa inherentná i kontextová presupozícia.

3. Sémantické bazové elementy sa rozširujú o špecifikujúce elementy, t. j. špecifikujúce bazové a modifikačné elementy.

4. Lexéma sa dosadzuje do náležitej komunikačnej situácie a určuje sa štyléma a štylistická presupozícia.

6.1. Pri sémantickej explikácii slovného významu treba teda počítať s dvoma okruhmi príznakov a v rámci každého okruhu s dvoma rovinami.

Okruh príznakov: 1. G PRÍZ   — okruh generalizačných príznakov
                           2. I PRÍZ   — okruh idiosyntratických príznakov
 Roviny: a) T VÝZ   — tvrdený význam
                           b) PRE   — predpokladaný význam

G PRÍZ obsahuje na a) rovine údaje o generalizačnom význame a na b) rovine údaje o generalizačnej presupozícii (inherentnej i kontextovej).

I PRÍZ obsahuje na a) rovine údaje o idiosynkratickom význame a na b) rovine údaje o idiosynkratickej presupozícii (vrátane štylistickej presupozície).

Sémanticky explikovaný slovný význam možno potom zachytiť nasledujúcou schémou:

Slovný tvar (resp. lexéma)	
G PRÍZ	G VÝZ: T VÝZ
	IHE PRE
	G PRE: K PRE
I PRÍZ	I VÝZ: T VÝZ
	IHE PRE
	I PRE: ŠTY PRE

6.2. Schému ilustrujeme nemeckými slovesami *VERLANGEN*, *BITTEN*, *ANFLEHEN*.

Definícia symbolov:

ANTIC: Relácia, ktorá vychádza zo subjektívneho hodnotenia situácie a je zameraná na klasifikáciu situácie z hľadiska jej reálnosti.

AGENS: Pôvodca deja predstavovaný príznakom + **HUM**.

AUCT: Relácia, ktorá vychádza z entity 1 a je zameraná na to, aby zmenila stav entity 2.

CAUS: Relácia, ktorá vychádza z určitej entity a je zameraná na potenciálnu situáciu, čo môže mať za následok, že sa situácia stane reálnou.

CONTRAG: Predstavovaný aktívny B-účastník (+ **HUM**) situácie, na ktorej sa zúčastňuje i A (+ **HUM**), pričom činnosť oboch účastníkov nie je totožná.

E: Entita.

EMOT: Emotívna relácia zameraná na určitú entitu.

FAKTIV: Entita, ktorá je dôsledkom deja.

GEH: Štylistický údaj zo slovníka.

HAB: Relácia, ktorá pripisuje entite A entitu B ako jej vlastnosť.

INT: Vlastnosť, ktorá je pripisovaná entite ako miera jej existencie: miera prekračuje očakávanú úroveň.

NECES: Vlastnosť, ktorá sa pripisuje potenciálnej situácii na základe jej subjektívneho hodnotenia: realizácia situácie je nutná.

PK: Ideálny produkujúci komunikant (vysielateľ).

POSSIB: Vlastnosť, ktorá sa pripisuje potenciálnej situácii na základe jej subjektívneho hodnotenia: realizácia situácie je možná.

RK: Ideálny recipujúci komunikant (prijímateľ).

S: Logický subjekt.

VOLUNT: Relácia, ktorá vychádza zo subjektívneho hodnotenia situácie a je zameraná na to, aby pripísala pôvodcovi subjektívneho hodnotenia určitú entitu ako jeho vlastnosť.

Slovesá *VERLANGEN*, *BITTEN*, *ANFLEHEN* majú spoločný okruh generalizačných príznakov:

G VÝZ: CAUS(X,CAUS(Y,Z))

IHE PRE: — CAUS (S₂,E)

AUCT (S₁,S₂) = INFORM (S₁,S₂)

AUCT (S₁,S₂) → POT (CAUS(S₂,E))

G PRE:

K PRE: AGENS (X)

CONTRAG (Y)

FAKTIV (Z)

Uvedené slovesá sa navzájom odlišujú idiosynkratickým okruhom príznakov.

VERLANGEN

- I VÝZ: VOLUNT (X,HAB (X,Z)) . CAUS (X,CAUS (Y,HAB (X,Z)))
ANTIC (X,NECES (Y)) . CAUS (Y,HAB (X,Z))
I PRE: NECES (S₂) → CAUS (S₂,HAB(S₁, E))

BITTEN

- I VÝZ: VOLUNT (X,HAB (X,Z)) . CAUS (X,CAUS (Y,HAB(X,Z)))
ANTIC (X,POSSIB(Y)) . CAUS (Y,HAB (X,Z))
I PRE: POSSIB (S₂) → CAUS (S₂,HAB (S₁E))

ANFLEHEN

- I VÝZ: VOLUNT (X,HAB(X,Z)) . INT (CAUS(X,CAUS(Y,HAB(X,Z))))
ANTIC(X,POSSIB(Y)) . CAUS (Y,HAB(X,Z))
ANTIC (X,+ EMOT (Y,X))
ŠTY PRE: GEH (PK,RK)

*Vysoká vojenská škola tylového
a technického zabezpečenia
Žilina, Rajecká cesta*

Bibliografia

- APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. 1. izd. Moskva, Nauka 1974. 366 s.
BIERWISCH, M.: Zur Klassifizierung semantischer Merkmale. In: Semantik und generative Grammatik. Red. F. Kiefer. Frankfurt nad Mohanom 1972.
FILLMORE, Ch. J.: Verben des Urteilens. Eine Übung in semantischer Beschreibung. In: Semantik und generative Grammatik. Red. F. Kiefer. Frankfurt nad Mohanom 1972.
HENNE, H.: Semantik und Lexikographie. Berlin — New York 1972.
HORECKÝ, J.: O komunikatívnom aspekte vo vzťahu jazyka a myslenia. Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 121—127.
KRÁL, Ā.: Model rečového mechanizmu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 188 s.
SCHWANZER, V.: O sémantickej determinovanosti lexikálnych jednotiek. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička — I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 63—77.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА И ЕГО ЭКСПЛИКАЦИЯ

Резюме

Автор исходит из процессуального значения слова. К толкованию его он подходит на основе моделирования языково-мыслительного процесса, которым интерпретируется содержательная схема слова при лексическом оформлении высказывания. Содержательная схема слова представляет логический уровень значения слова и его интерпретацией осуществляется переход в семантический и коммуникативный уровень. Семантический уровень предоставляет семантические элементы и модификационные элементы, из коммуникативного уровня происходит стилистический элемент. Коммуникативный подход в исследовании значения слова требует учесть и presupпозиции. Семантико-стилистической интерпретацией содержательной схемы слова реконструируется значение слова с точки зрения его употребления в речи. На реконструктивную модель опирается толкование значения слова.

K PROBLÉMU STRUKTURY POJMOVÝCH POLÍ A JEJICH RESTRUKTURACÍ

OTTO DUCHÁČEK

Bylo již mnoho diskutováno o tom, zda existuje systém v lexiku a zda je slovní zásoba strukturována. Byly činěny pokusy nalézt její strukturu na základě etymologické sounáležitosti, morfologických faktorů, spojitosti věcí označovaných danými slovy atd., ale nedošlo se k uspokojivým výsledkům.

Asi před dvaceti lety jsem vyslovil názor, který dodnes hájím, že se struktura lexika může zakládat jediné na pojmové příbuznosti lexikálních jednotek. Protože je jazyk především hlavním prostředkem komunikativním, je význam důležitější složkou slova než tvar a slovní zásoba musí tedy být strukturovatelná na základě sémantické příbuznosti jednotlivých slov, tj. na bázi pojmových polí a v jejich rámci na základě protikladných vztahů.

R. 1964 ve své významné programové studii *Pour une sémantique diachronique structurale* E. Coseriu vyslovil správný požadavek nevytvářet hypotézy o specifických rysech globální strukturace lexika, dokud se neprozkoumají dílčí blíže vymezené systémy, které se v něm nalézají, a konstatoval, že jedinou teorií, která přinesla pozitivní výsledky v hledání a zkoumání systému lexika jak v synchronii, tak v diachronii, je teorie pojmových polí. Upozornil též na mou práci *Le champ conceptuel de la beauté en français moderne*, ve které jsem podal vlastní koncepci pojmových polí (Ducháček, 1960). Nově jsem ji propracoval v obsáhlé dosud nevydané práci zkoumající vývoj pojmového pole krásy od jeho podoby v latině přes fáze francouzštiny staré, střední, renezanční, klasické a moderní až po jeho stadium současné (Ducháček, 1978).

Jádro každého pojmového pole tvoří jedna lexikální jednotka nebo více těchto jednotek, které vyjadřují příslušný pojem bez vedlejších významových komplementárních rysů, např. v češtině *krása, krásný, hezký, pěkný* (ve francouzštině *beauté, beau, joli*), pokud jde o pojem krásy. Kolem jádra jsou seskupeny další lexémy, v jejichž sémantickém obsahu jasně převládá ústřední pojem, v daném případě *krásno, krasavec, krasavice (le beau, la belle)* apod. Takové lexémy jsou sice ještě součástí centra pole, ale ne jeho jádra. Členy jádra jsou sémanticky zpravidla zcela homogenní, obsahující výhradně daný pojem. Ostatní členy centra jsou homogenní alespoň do značné míry, obsahující navíc nejvýše jen nepodstatné a nevýrazné vedlejší komplementární rysy, které si posluchač a někdy ani mluvčí neuvědomí.

Kolem centra jsou seskupeny dílčí sémanticky specializované oblasti, např. v poli krásy oblast krásy mimořádné, k níž patří mimo jiné *nádherný, majestátní, skvělý* (*magnifique, majestueux, brillant*), oblast krásy příjemné a milé, obsahující např. lexémy *rozkošný, vábný, půvabný* (*charmant, séduisant*), oblast krásy elegantní s adjektivy *elegantní, vkusný, urostlý* (*élégant, bien proportionné*), oblast krásy umělé, ozdobné (*ozdobný, okrášlený — paré, orné, embelli*), která může obsahovat i negativní složku nevkusu (*vyšňořený, vyparáděný — bichonné, poupiné, pomponné*).

Členy jednotlivých sémanticky specializovaných dílčích oblastí jsou spolu spojeny tím, že v jejich obsahu figuruje vedle centrálního pojmu ještě další jim všem společný pojem, který neexistuje v obsazích ostatních členů pole. Tento pojem, např. představa příjemnosti, má v jejich obsahu důležité a v určitých kontextech až dominantní postavení.

Jednotlivé dílčí oblasti pojmového pole mohou mít své jádro podobně jako jeho centrum. Některé z nich se dále člení na podoblasti, jejichž členy se vyznačují existencí ještě dalšího jim všem společného charakterizujícího rysu, např. v oblasti krásy příjemné lexémy *vnadný, vábný, půvabný* (*séduisant, attrayant, appas*) obsahují významový rys vábení; v oblasti krásy mimořádné adjektiva *skvělý, skvoucí, skvostný* (*brillant, flambant, éclatant, éblouissant, splendide*) obsahují nebo alespoň původně obsahovala představu lesku.

Pojmová pole jsou tedy útvary hierarchicky strukturované. Pojítkem mezi jejich členy je sém, který je společný jejich obsahům a vyjadřuje centrální pojem. Tento sém je jasně dominantní v obsahu členů centrálních a centru blízkých, ale ustupuje do jisté míry do pozadí v obsahu členů blížících se periférii pole. Jeho důležitost v obsahu členů pole kolísá podle větného kontextu (užití v ustálených syntagmatech a frazeologismech) a podle situace a okolností, za nichž došlo k jejich užití.

Obsah většiny lexikálních jednotek se skládá z dominanty, tj. sému, který označuje základní pojem, a jednoho nebo více sémů specifikačních a gramatických. V obsahu některých lexémů lze nadto identifikovat ještě sém afektivní (častěji negativní než pozitivní), popř. sociální a kulturní, stylistický apod.

Dominanta je z hlediska komunikativního nejdůležitější, protože je nositelem podstatné části informace. Je nezávažnější i z hlediska lexikologického, a to jakožto centrální a organizující element sémického pole daného lexému.¹ Specifikační sémy dominantu významově specifikují, a to tím, že ji doplňují dodatečnými ujasňujícími informacemi týkajícími se např. kvality, kvantity nebo stupně toho, co je vyjádřeno dominantou. Někdy poskytují dokonce informace o sociální úrovni, vzdělání nebo okamžité náladě mluvčího. Protože nejsou bezvýhradně nutné pro porozumění výpovědi, mohou být za určitých okolností oslabeny, popřípadě nahrazeny jinými

¹ Sémické pole slova je (zjednodušeně řečeno) jeho hierarchicky strukturovaný obsah rozšířený o asociační elementy, tedy mikrostruktura vystihující sepětí jeho sémů i kontextových a situačních, virtuálních složek (podrobněji Ducháček, 1971).

sémy. Čím je sémické pole rozsáhlejší a čím větší místo v něm zaujímají specifikační sémy, tím má lexém jakožto člen pole perifernější postavení.

Gramatické rysy označují buď gramatické kategorie (slovní druh, osobu, číslo, čas, způsob, rod apod.) nebo příslušnost k určité lexikální třídě (životnost, přechodnost apod.). Ačkoli tvoří součást obsahu lexémů, nemají vliv na jejich místo ve struktuře pole.

Vlivem kontextu nebo situace se může některý, zpravidla nejcharakterističtější ze specifikačních rysů stát dominantním. Tato změna způsobí přemístění příslušného lexému v poli, popřípadě i jeho přechod do jiného pole. Vzrůst závažnosti specifikačního rysu v obsahu lexému působí posun směrem k periférii, oslabení jeho závažnosti naopak přiblížení lexému k centru, eventuálně i jeho proniknutí do samého centra. To se stalo v případě francouzského adjektiva *joli*. Původně jde v takových případech jen o kontextovou, situační nebo individuální variantu, ale ta se může časem zevšeobecnit a stát normou.

Celá složitá problematika struktury pojmových polí se může nejlépe objasnit na konkrétním materiálu. Nejdříve si všimneme otázek, které je třeba zodpovědět při průzkumu synchronickém, a pak obtíží spojených s diachronickým studiem pojmového pole krásy ve francouzštině a v češtině.

Francouzština je pro zkoumání historického vývoje lexika, respektive jeho jednotlivých úseků velmi vhodná, a to nejen proto, že stejně jako u ostatních románských jazyků známe její více než dvě tisíciletí starou vývojovou fázi, tj. latinu, ale i proto, že má od 12. století bohatou literaturu, která nám poskytuje rozsáhlý materiál pro jazykové bádání.

V současné francouzštině leží mezi centrem a hranicemi pole krásy pět významově blíže specializovaných oblastí (krása mimořádná, příjemná, něžná, elegantní, zdobná).

Lexémy patřící do centra se mohou kombinovat s mnohem větším počtem slov než členy specializovaných oblastí, protože jsou obsahově chudší, a tím obecnější. Z téhož důvodu mohou jiné členy pole i nahrazovat, např. *beauté* může mimo jiné nahradit *splendeur* a *magnificence*, podobně jako lze říci *krása* místo *nádhera* nebo *skvělost*. V takových případech jde o potlačení vedlejších významových rysů (charakterizačních sémů), které nejsou relevantní pro příslušnost daného lexému k pojmovému poli. Substituce centrálním členem je ovšem nevhodná a někdy i nemožná, jde-li o členy zcela periferní, u nichž představa krásy není již dominantní, nýbrž jen okrajová a v některých kontextech zcela nulová.

Organizačním elementem jednotlivých dílčích sfér je distinktivní rys společný všem jejich členům, který byl původně dominantní složkou jejich obsahu, dokud se nestaly (alespoň v určitých kontextech) členy pole krásy přechodem z některého sousedního pojmového pole.

Jsou-li v rámci určité dílčí sféry skupiny slov úzce sémanticky blízkých (přibližně synonymních) nebo pocházejících z téhož sousedního pole, tvoří podoblasti, jejichž

členy obsahují vedle představy krásy, která je společná všem členům pole, a rysu společného všem členům dané sféry ještě třetí rys společný všem členům dané skupiny vedle eventuálních diferencujících rysů, charakterizujících třeba jen jeden lexém, např. *céleste* „nebeský“ a *angélique* „andělský“, patřící do oblasti krásy mimořádné, jsou členy její podoblasti charakterizované rysem „nadpřirozenost“ a v jejím rámci členy skupiny výrazů z terminologie křesťanského náboženství.

Některé dílčí oblasti sousedí přímo s centrem (část oblasti krásy mimořádné a něžné), jiné jsou spíše periferní (krása příjemná a zdobná), jiné se táhnou od samého centra až k samému okraji pole (krása elegantní).

Zjišťování struktury pojmových polí je obtížné zvláště v těch případech, kde jde o pojmy abstraktní. Lexémy, jimiž se vyjadřují, nevyvolávají vždy a u všech lidí tytéž představy a shodné asociace, např. slovo *krasavec* spojují někteří lidé s představou narcisismu. Vlivem různosti asociací lze u jednotlivých mluvčích zjistit významové odstíny u některých lexémů, rozdíly v jejich vztazích k jiným lexémům, v jejich příslušnosti k dílčím oblastem a podoblastem i v jejich frekvenci.

Kdybychom chtěli vyloučit tyto rozdíly a získat přesný obraz struktury pojmového pole, musili bychom se omezit na průzkum idiolektu jediné osoby, pokud možno dokonce v určitém vymezeném časovém období (Ducháček, 1970). Protože však slovní zásoba každého člověka je samozřejmě neúplná z hlediska celonárodního jazyka, byla by i struktura pole získaná průzkumem idiolektu nutně neúplná, mezerovitá a v případě některých jednotlivců (spisovatelů) částečně odlišná od obecného úzu. Proto je správnější vycházet z globálního lexika celonárodního jazyka.

Členy některých polí nejsou v jedné rovině, takže je nevyhnutelné je členit nejen horizontálně, ale i vertikálně, tj. přihlížet k variantám vyplývajícím z rozdílů společenských vrstev, literárních směrů, regionálních zvláštností i komunikativních okolností, jakými jsou konkrétní situace, prostředí, vztah mezi účastníky dialogu, mluvčím a posluchačem. Slova poetická, knižní a vůbec spisovná jsou svým způsobem nadřazena slovům lidovým a ta zase argotickým. Jiný druh nadřazenosti vyplývá ze stupně vlastnosti, např. *krásný* (fr. *beau*) je nadřazeno adjektivům *hezký* a *pěkný* (*joli*). Z těchto i jiných hledisk jsou slova navzájem do jisté míry protikladná. Naproti tomu lze konstatovat u různých členů pole synonymii (zpravidla jen přibližnou). Jiné členy pole tvoří vzestupné nebo sestupné řady podle stupně dané vlastnosti.

Zvláštní pozici mají v polích slova zbarvená místně (dialektová a krajová) nebo časově (historická, archaická, neologická a módní).

V rámci průzkumu polí lze zkoumat také frekvenci jeho členů, jejich derivační sílu a kombinabilitu, tj. schopnost spojovat se v syntagmata s lexémy různých sémantických obsahů.

Protože je jazyk prostředkem komunikace v nejšířím slova smyslu, je jeho systém složitý a stále otevřený. Nejpatrnější to je v plánu lexikálním, který je ovlivňován

myšlením, vlivy psychickými, faktory vnitřně jazykovými i mimojazykovými. Tím si lze vysvětlit také velké rozdíly ve struktuře jednotlivých polí. V pojmovém poli krásy jsou zvláště četné vztahy synonymické, v polích příbuznosti a věku naopak antonymické včetně protikladů různých typů, v poli barevnosti vztahy souřadnosti, podřadnosti, ale i podobnosti a gradace atd.

Kromě vzájemných vztahů, závislostí a ovlivňování členů polí je důležité zkoumat i jejich sémická pole, která nám pomohou objasnit jejich hierarchizaci, postupnou strukturaci i současnou strukturu studovaných polí.

Je třeba zkoumat také fungování členů vybraného pole v promluvě, vzájemně konfrontovat jejich kontextové a situační významové nuance, chceme-li dospět k interpretaci co nejobektivnější. I když se však snažíme vyloučit subjektivitu všude, kde to je možné, nelze se někdy obejít bez využití intuice. Různé zážitky, zkušenosti, povahové vlastnosti i momentální psychický stav (rozrušení, hněv apod.) mluvčího a jeho poměr k osobě, s níž mluví, mohou způsobit sémantické modifikace určitých lexémů tím, že posunou některé specifikační rysy více do popředí, zvýrazní je, zatím co jiné třeba oslabí a někdy i zcela eliminují. Také v určitých kontextech nebo za určitých okolností, vlivem situace nebo prostředí, v němž se promluva realizuje, se může v sémickém poli objevit nový komponent a jiný eventuálně zaniknout. Takto vzniklé významové modifikace mohou způsobit změny ve vztazích modifikovaného členu k jiným členům jeho oblasti nebo dokonce jeho přechod do jiné oblasti nebo podoblasti, v některých případech i do jiného pole. Snadné to je zvláště u periferních členů pole. Některé z nich patří současně dvěma i třem oblastem nebo i polím. Je to vysvětlitelné tím, že centrální pojem pole nemá v sémickém poli periferních členů dominantní postavení; tím je příslušnost k poli do jisté míry oslabena a atraktivní síla sousedních polí se tak může snadněji uplatnit. Lexém, který přešel do jiného pole, si však zpravidla alespoň po určitou dobu zachovává svou příslušnost k „mateřskému“ poli.

Z uvedeného vyplývá, že delimitace polí a v jejich rámci i rozhraničení jejich oblastí a podoblastí je vágní a proměnlivé, hranice mezi nimi nejsou nepřekročitelné. Platí to ve zvýšené míře zvláště o polích abstraktních pojmů, pro něž je významová variabilita příznačná. V nich více než jinde obsah každého členu může omezit obsah členů sousedních a navzájem být jimi omezován. Toto vzájemné omezování, které se ovšem netýká všech členů, podléhá samozřejmě modifikacím a změnám, o nichž jsme se právě zmínili.

Pojmová pole jsou tedy struktury otevřené a v různém stupni proměnlivé. Na jejich variabilitu má největší vliv charakter jejich centrálního pojmu.

Na migraci jejich členů jak interní, tj. v rámci pole mezi jednotlivými dílčími oblastmi, tak i externí, tj. mezi sousedními poli, mohou působit různé mimojazykové okolnosti.

Při diachronickém průzkumu polí můžeme mimo jiné sledovat dvě protichůdné tendence: sémantickou konvergenci a divergenci. Konvergenci nazýváme sémantic-

ké sblížení lexémů navzájem si cizích, etymologicky nesouvisících a nepocházejících z téhož pojmového pole. Sémantická konvergence je spontánní jev, který bývá důsledkem toho, že mluvčí někdy neužije adekvátního slova, zvláště vlivem rozrušení, hněvu, nadšení apod. nebo z nedostatku smyslu pro přesnost, nebo naopak ze snahy po originalitě a výstižnosti. Jako příklad uveďme, že ve franštině se mezi výrazy pro krásu příjemnou vyskytují adjektiva pocházející ze sféry kouzel (*charmant*), svádění (*séduisant*), přitažlivosti (*attrayant*), zmocnění se něčeho (*captivant*, *ravissant*). Pokud jde o nedostatek smyslu pro přesnost, lze konstatovat, že se s ním setkáváme v hovorové řeči, a to zejména u lidí nižší inteligence, jejichž slovník bývá ochuzen o periferní členy pole, popřípadě omezen výhradně na členy centrální, protože např. adjektiva *nádherný*, *velkolepý*, *skvělý*, *majestátní* atd. mohou být nahrazena adjektivy *krásný* nebo *hezký*, *pěkný*; místo *magnifique*, *majestueux*, *splendide* atd. lze užit *beau* nebo *joli*.

Centrálními členy lze nahradit ostatní členy pole téhož slovního druhu, ale ne naopak. Pokud jde o komutaci mezi necentrálními členy pole, je možná jen v kontextech, v nichž opozitivní specifikační rysy mohou být potlačeny, aniž tím utrpí smysl výpovědi. Naproti tomu není možná záměna mezi těmi členy pole, v jejichž obsahu jsou rysy sémanticky inkompatibilní, např. rysy „jemnost“ nebo „příjemnost“ na jedné straně a „obdiv“ nebo „úcta“ na druhé. V některých kontextech je tedy možná komutace mezi adjektivy *rozkošný*, *roztomilý*, *půvabný*, *svůdný* nebo francouzskými *charmant*, *gentil*, *mignon*, *doux*, *avenant*, *plaisant*, *attrayant*, ale je vyloučena mezi těmito adjektivy na straně jedné a adjektivy *grandiózní*, *majestátní*, *nádherný*, *skvělý*, *skvoucí*, respektive francouzskými *magistral*, *majestueux*, *magnifique*, *splendide*, *brillant* na straně druhé.

Následkem sémantické konvergence je většina dílčích oblastí pole heterogenních. Naproti tomu se vlivem divergence s různými členy některých etymologických rodin setkáváme v několika dílčích oblastech jednoho pole nebo dokonce v několika polích, např. *krásný* a *krása* stejně jako fr. *beau* a *beauté* se nalézají v jádru centra, *krášlit* a *okrasa* jako fr. *embellir* a *embellissement* na periférii centra, *krasotinka* a fr. *bellâtre* na okraji pole. *Gorre* („elegance“) patří do oblasti krásy elegantní, *gorrer* („zdobit“) do oblasti krásy umělé, *gorrerie* („nádhera“) do oblasti krásy mimořádné. *Kouzlo*, *kouzelník* a *kouzlit* a fr. *charmer*, *magie* a *prestige* patří do pojmového pole nadpřirozena, *kouzelný* a fr. *charme*, *magique* a *prestigieux* kromě toho ještě do pojmového pole krásy, fr. *charmant* výhradně do tohoto pole.

Změna závažnosti a vzájemných vztahů jednotlivých komponentů sémického pole slova může rozšířit nebo zúžit jeho kombinabilitu s jinými lexémy. Např. u adjektiv *rozkošný*, *graciózní*, *harmonický*, *skvostný*, *skvoucí*, *skvělý* a podobně u fr. slov *charme*, *charmant*, *doux*, *grâce*, *gracieux*, *harmonie*, *harmonieux*, *splendeur*, *splendide* a *sublime* po jejich vstupu do pole krásy značně vzrostla jejich frekvence i schopnost kombinovat se s jinými lexémy.

Přechod lexému z jednoho pole do jiného může být způsoben neshodou mezi

potřebami a prostředky komunikace. Např. když počet lexémů obsahujících pojem krásy (prostředky komunikace) se po zvýšení kulturní úrovně ukáže nedostatečným pro charakterizování všech druhů a stupňů krásy (potřeby komunikace), vzniká nutnost přejímat do pojmového pole krásy některé členy sémanticky blízkých polí. Mohou do něho přejít také některá adjektiva determinující substantivum *krása*, např. *božská*, *andělská*, *hrdá*. Podobně ve fr. *beauté* mívá mimo jiné i přívlastky ekvivalentní citovaným: *divine*, *angélique*, *superbe*. Tato adjektiva přijala do svého obsahu představu krásy a ta se ve spojení s některými jinými lexémy stala dokonce dominantní, např. *femme divine* „božská žena“, *visage angélique* „andělský obličej“, *palais superbe* „hrdý palác“. V těchto spojeních je původní sémantická dominantna oslabena v pouhý charakterizující specifikační rys, v jiných však se zachovává původní struktura jejich sémického pole, takže zůstávají nadále členy svého původního pojmového pole, kdežto v poli krásy jsou vlastně jen členy příležitostnými (virtuálními).

Některá slova se při přestupu do jiného pole obohacují nejen centrálním sémem nového pole, ale ještě dalšími specifikačními rysy, např. *charmant* pocházející z pojmového pole čarování přijalo v poli krásy vedle rysu „krása“ ještě rysy „půvab“, „něžnost“ a „roztomilost“.

S lexémem, který pronikl do sousedního pole, vstupují do něho i jeho synonyma, např. z pojmového pole lesku přešla do pole krásy slova *skvělost*, *skvělý*, *skvoucí*, *skvostní*, ve francouzštině 17. století *splendeur*, *splendide*, *éclat*, *brillant*, *lustre*.

Nové členy pole někdy omezí frekvenci některých starších členů, a to i centrálních a ve výjimečných případech je dokonce zcela vytlačí z užívání, např. v latině na území Gallie *bellus* nahradilo *pulcher* a ve franštině *joli* omezilo užívání adjektiva *beau*.

V průběhu historického vývoje jazyka podléhají pojmová pole větším nebo menším změnám. Jsou ochuzována tím, že některé jejich členy přecházejí do jiných polí a jiné vycházejí z užívání vůbec. Naproti tomu se obohacují slovy odvozovanými, přejatými z cizích jazyků a aťahovanými ze sousedních polí.

Atraktivní síla francouzského pojmového pole krásy způsobila, že do něho přešla slova z 26 jiných polí, ve větší míře z polí nadpřirozenosti, jasu, obdivu, urozenosti, bohatství, moci, dokonalosti, příprav, dokončenosti, umění, zdobení, přitažlivosti a příjemnosti. Hlavní zásluhu na rozšíření tohoto pole mají spisovatelé, jejichž snahou je vyjádřit své okouzlení krásou způsobem novým, působivým a eventuálně evokujícím určitý speciální a popřípadě jen pro určité skutečnosti příznačný druh krásy, jakož i odlišit krásu přirozenou od umělé (zdobné), dokonalou od příjemné, vznešenou od svůdné atd. Krása jako abstrakce se vyjadřuje substantivy, jako něčí vlastnost adjektivy, jako činnost slovesy (*okrášlit*), jako charakteristika vlastnosti nebo činnosti adverbii (*krásně urostlý*, *krásně zpívá*).

Centrum pole a zvláště jádro centra je u většiny polí stálé, ale přece jen ne u všech. Z členů centra pojmového pole krásy v latině nezůstalo na území Gallie nic. Všechny byly vytlačeny adjektivem *bellus* a jeho odvozeninami. Ve francouzštině se sice od

nejstarších dob až po dobu současnou uchovalo jádro centra tvořené lexémy *beau* a *beauté* (obohacené v moderní franštině o *joli* proniknuvší do pole krásy z pole veselosti), ale ve zbytku centra složeného z odvozenin adjektiva *bel/beau* došlo k četným modifikacím, ztrátám i získáním, i když ne tak značným jako v dílčích sémanticky specializovaných oblastech, zvláště okrajových.

V pojmovém poli práce nezbylo z původního jádra centra nic. Jeho členy *oeuvre* a *oeuvrer* z něho odešly a jejich místo zaujaly *travail* a *travailler*, které do pole práce pronikly z pole mučení (Ostrá, 1972; 1974).

Jak jsme právě viděli, podléhá změnám obsah i rozsah centra pole včetně jeho jádra. Tím spíše to platí o dílčích specificky charakterizovaných oblastech a jejich částech. I jejich počet se u některých polí v průběhu staletí mění, např. v latinském poli krásy jsou čtyři dílčí oblasti (krása mimořádná, příjemná, elegantní a umělá); ve francouzském jich je v 12. stol. pět (přibyla oblast krásy něžné), v 13.—17. stol. šest (osamostatnila se oblast krásy průměrné). Oblast krásy mimořádné se skládá ze dvou podoblastí v 12.—13. stol., ze tří v 14.—15., ze čtyř v 16.—18. a z pěti v 19.—20. stol. Počet členů této oblasti stoupl z 21 ve 12. stol. na 296 v 19. stol., načež v 20. stol. klesl na 263.

Celkem lze konstatovat, že se struktura pojmového pole krásy sice stále vyvíjí a modifikuje, ale v míře mnohem menší než její lexikální náplň, na kterou silně působí vnější faktory, zejména sociální a kulturní.

Průzkum vývoje pojmových polí nás vede k pozorování změn a modifikací obsahu, rozsahu i počtu dílčích oblastí a podoblastí, v jejichž rámci lze nejlépe studovat změny stupně aproximativní synonymie, popřípadě opozitivního charakteru jejich členů i příčiny uvedených změn. K těmto příčinám patří oslabení nebo zánik některých distinktivních rysů, vznik nebo zdůraznění jiných, jejich vystoupení do popředí zájmu apod.

Pojmová pole zrcadlí nejjasněji pojmovou příbuznost jednotlivých lexémů a ta je pro strukturaci lexika rozhodující. Analýza polí umožňuje poznat vzájemné souvislosti i vzájemný vliv jejich členů a odhalit hlavní faktory nestálosti struktury lexika.

Ve struktuře i postupné strukturaci jednotlivých polí jsou samozřejmě značné rozdíly, protože závisí na tom, co představuje centrální pojem; zda jde o bytost nebo „věc“ skutečně existující (dítě, pes, motýl, budova, květina, nápoj . . .) nebo jen fiktivní (víla, vodník, obr, čert . . .), abstrakta ze sféry etické (ušlechtilost, zločinnost . . .), estetické (krása, šerednost . . .), činnosti (práce, hra, závodění . . .) atd. Zvláštní pozornost je třeba věnovat kontextu a okolnostem, za nichž se určitý specifikací sém může stát dominantním. V sémickém poli substantiva *travail* („práce“) to jsou sémy „činnost“, „úsilí“ a popř. „výsledek (činnosti)“. Také je třeba věnovat zvláštní pozornost vztahům, které mezi členy pole převládají. Mohou to být vztahy synonymické, eventuálně spojené s gradačními (např. *avenant* — *joli* — *beau* — *magnifique*, *libivý* — *hezký* — *krásný* — *nádherný*), opozitivní (*otec* —

syn, bratr — sestra), antonymické (*pomalů — rychle, brzy — pozdě*), souřadící (*kapr — štika — losos*), podřadící (*strom — smrk, jedle, borovice*).

Podle povahy pole je třeba zvolit způsob a postup průzkumu. Složitost problémů, které je nutno řešit, vzrůstá, postupíme-li od synchronie k diachronii. V některých polích dochází k časté nebo dokonce k trvalé postupné restrukturači. Příčiny jsou různé: 1. potřeba vzájemného dorozumění, tedy také jednak pojmenování nových pojmů, jednak jasnosti označování; 2. různé city, snaha o výraznost, tendence přehánět atd.; 3. změna kulturní úrovně; 4. úsilí vyjádřit se neotřelým způsobem (u spisovatelů a zejména básníků).

Struktura lexika je nesnadno postižitelná, protože je heterogenní a její dílčí úseky jsou strukturovány různým způsobem a podléhají změnám v různé míře.² Řešení problémů s tím spojených je velmi obtížné, a proto je výhodné, ne-li nezbytné usnadnit si je postupným průzkumem pojmových polí různých typů a jejich historického vývoje. Tyto systematicky hierarchizované lexikální struktury mají v lexiku do jisté míry autonomní postavení. Jejich omezený rozsah umožňuje snadnější zjištění a lepší pochopení vzájemných vztahů mezi lexémy, které jsou jejich členy, jakož i různých závislostí, vlivů vnitřně jazykových, psychických i vnějších a obecných tendencí. Některé jsou navzájem protikladné, jako např. konvergence a divergence, atraktivní a expanzivní síla pojmových polí, zánik a tvoření slov, úsilí o srozumitelnost a přesnost a snaha o originální a obrazné vyjadřování. Různé protiklady lze zjistit i v poměru mezi členy polí: abstraktnost — konkrétnost, aktivnost — pasivnost, přirozenost — umělost, vysoký — nízký stupeň dané vlastnosti, velká — malá frekvence, popřípadě kombinabilita nebo derivační síla, charakter lexému: eufemický — dysfemický, spisovný — nespisovný, knižní — běžně užívaný, obecný — regionální, archaický — neologický atd.

Bez podrobného prostudování všech uvedených skutečností, jevů, vztahů a tendencí v rámci většího počtu polí strukturně navzájem odlišných nelze stanovit obecné rysy struktury globálního lexika kteréhokoli národního jazyka v jeho určité historické fázi (např. současné) ani obecné tendence jeho historické strukturače. V průzkumu pojmových polí se tedy nabízí zvláště užitečná a rozvoji lingvistiky potřebná činnost.

Praha 1

Tomášská 6

Bibliografia

COSERIU, E.: Pour une sémantique diachronique structurale. In: Travaux de linguistique et de littérature II, 1, 1964, s. 139—186.

² Ve francouzštině podléhá ve svém historickém vývoji mimořádně velkým až překotným změnám pojmové pole krásy, dosti značným i pojmové pole práce. Ve všech jazycích ovšem není situace stejná, i když určité období lze vysledovat, zejména v jazycích národů blízkých dějinným vývojem poměrů politických, ekonomických, sociálních a kulturních.

DUCHAČEK, O.: Le champ conceptuel de la beauté en français moderne. In: Opera Universitatis Brunensis 71. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960. 215 s.

DUCHAČEK, O.: Quelques observations sur la structure du lexique. In: Phonétique et linguistique romanes. Lyon — Strasbourg 1970, s. 200—210.

DUCHAČEK, O.: Le champ sémique. In: Etudes romanes de Brno 5. Brno, Universita J. E. Purkyně 1971. 141 s.

DUCHAČEK, O.: L'évolution historique de l'articulation linguistique du domaine esthétique du latin au français contemporain. Spisy University J. E. Purkyně. Brno 1978 — v tlači.

OSTRA, R.: K diachronnímu studiu onomaziologické struktury. Slovo a slovesnost, 33, 1972, s. 1—9.

OSTRA, R.: Structure onomasiologique du travail en français. (Etude diachronique d'un champ conceptuel.) Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, fac. philosophica 191. Brno, Universita J. E. Purkyně 1974. 124 s.

К ПРОБЛЕМЕ СТРУКТУРЫ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ И ПРОЦЕССАМ ИХ РЕСТРУКТУРАЦИИ

Резюме

Лексическая структура основывается на семантической (понятийной) близости лексем, поэтому ее легче всего раскрывать в рамках семантических (понятийных) полей. Кроме центра, в семантических (понятийных) полях обнаруживаются еще частные, семантически специализированные области. Эти частные области, как и центр, имеют иногда ядро, вокруг которого определенным образом распределяются их остальные члены. В зависимости от различия веса центральных понятий в частных областях поля, а также в зависимости от социолингвистических и социостилистических факторов семантические (понятийные) поля могут быть многослойными.

В составе семантемы отдельных членов семантического (понятийного) поля, наряду с главной семой, носителем основной части информации, являющейся в то же время организующим элементом семантемы, имеется несколько других сем, как правило, специфицирующих значение, иногда эмоционально окрашенных или содержащих социокультурную характеристику.

Взаимоотношения между членами поля и между членами его частных областей могут быть основаны на синонимике, сочинении, подчинении или же градации и главным образом на разных типах противопоставления. Эти взаимоотношения могут модифицироваться под влиянием ситуации, среды, а также под влиянием отношений между участниками диалога и их принадлежности к различным общественным слоям или же в зависимости от контекста.

Принадлежность некоторых лексических единиц к определенному полю не постоянна. При определенных условиях они могут переходить из одного поля в другие поля. Следовательно, границы полей (и тем более их частных областей) не являются непреодолимыми. Переход в другое поле происходит также под влиянием семантической конвергенции и дивергенции. Эти противоположные явления усиливают гетерогенность полей и их частных, семантически специализированных областей.

Под влиянием вышеуказанных факторов, а также под влиянием вновь возникающих несоответствий между средствами и потребностями коммуникации (обусловленных, например, различными внешними факторами) происходит изменение содержания, объема и частотности как отдельных членов поля, так и изменение числа, объема и веса семантически специфицированных частных областей, подобластей и их участков.

Из всего сказанного вытекает, что наиболее успешно лексическую реструктуризацию можно изучать на основании диахронического изучения понятийных полей, так как они представляют собой структуры с семантической иерархией, занимающие в лексике автономное положение.

PRÍVLASTKY V PREDLOŽKOVOM PÁDE SUBSTANTÍVA

JOLANA NIŽNÍKOVÁ

Prívlastky v predložkovom páde substantíva predstavujú mnohostrannú problematiku. Spája sa v nej syntaktická rovina (otázka nezhodného prívlastku spojeného s nadradeným substantívom vzťahom závislosti) s morfológickou rovinou — s otázkou kategórie pádu a vzťahu predložky a substantíva v príslušnom páde. Je paradoxné, že práve o takej komplexnej problematike možno nájsť v literatúre len veľmi málo poznatkov. V základných slovenských syntaktických príručkách sa síce konštatuje, že nezhodný prívlastok môže byť vyjadrený aj predložkovým pádom substantíva (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Orlovský, 1970 a iné,) ale ani v jednej sa táto otázka ďalej nerozoberá. V českej syntaxi (Bauer — Grepl, 1972) autori síce hovoria o príslovkovom význame nezhodných substantívnych prívlastkov v predložkovom páde a V. Šmilauer (1966) uvádza aj jeho rôzne modifikácie — miestny, časový, spôsobový, zreteľový, účelový atď., ale aj on zostáva iba pri konštatácii tohto závažného faktu.

Dôležité poznatky však prinášajú práce, ktoré rozoberajú jednotlivé komponenty týchto konštrukcií: kategóriu pádu, vzťah predložky k všeobecnému významu pádu a k vecnému významu substantíva. V tomto smere sú veľmi podnetné názory F. Miku (1969), ktorý pokladá predložku za „predĺženú ruku“ kategórie pádu, za konkrétnejšiu funkčnú špecifikáciu pádov. Sémantickú realizáciu spojenia predložky s pádom vysvetľuje dvoma krokmi: 1) ich „kongruenciou“ v prvku účasti, pričom význam predložky je motivovaný významom pádu; 2) „pripnutím“ okolnostného prvku na substanciu. V tomto spojení teda pád reprezentuje všeobecnú a predložka špecifickú zložku celého významu. Aj keď sa interpretácia problematiky predložiek a ich vzťahu k pádu substantíva u jednotlivých bádateľov značne rozchádza (z rozsiahlej diskusie porovnaj posledné práce F. Miku, 1969; J. Oravca, 1974, 1976; E. Horáka, 1975, 1976 a i.), vo všetkých prípadoch ide o snahu adekvátne vystihnúť skutočnosť, že predložky sú prostriedkom na vyjadrenie najmä priestorových vzťahov pomenovaných javov. Za najvhodnejší postup pri skúmaní prívlastkových predložkových pádov pokladáme analýzu vzťahu predložky k obidvom členom atributívnej syntagmy. Predložky teda budeme chápať ako „medzi-ložky“ (Pauliny, 1958), pretože v atributívnej syntagme sa na utváraní jej významu zúčastňujú obidva členy, teda nadradený aj závislý člen, ktorý je v tomto prípade vyjadrený konštrukciou predložka + substantívum.

Predložkový pád substantíva rozvíjajúci nadradené substantívum bez ohľadu na

jeho vetnočlenskú platnosť je nezhodným prívlastkom. Spolu s nadradeným substantívom tvorí determinatívnu syntagmu, spojenú vzťahom závislosti (podradenosť). V porovnaní so zhodným prívlastkom nepreberá od nadradeného člena žiadne gramatické kategórie. Závislosť nezhodného prívlastku v predložkovom páde substantíva sa podľa tradičného chápania formálne vyjadruje dvojakým spôsobom: väzbou a primkýnaním. O väzobnom (rekčnom) prívlastku (Šmilauer, 1966; Bauer — Grepl, 1972) sa hovorí vtedy, ak je nadradené substantívum odvodené od predmetového neprechodného slovesa, a tvar prívlastku je určený pôvodnou väzbou fundujúceho slovesa. Medzi väzbou slovesa a väzbou deverbatívneho substantíva je však podstatný rozdiel. Kým predmetové slovesá si v dôsledku svojej intencnej štruktúry vyžadujú nevyhnutné sémantické doplnenie objektu deja, a teda ich väzba s predmetom je záväzná, obligatórna, deverbatívne substantíva si takéto doplnenie nevyžadujú, ich väzba s nezhodným prívlastkom je fakultatívna. Dôležité je aj to, že deverbatívne substantíva si často nezachovávajú pôvodnú väzbu, ale viažu sa s prívlastkom v inom páde ako sloveso, od ktorého sú odvodené. K takýmto prípadom dochádza vždy, ak ide o predmetové prechodné sloveso (tu sa väzba zväčša mení na genitívnu, ale môže sa zmeniť aj na väzbu s iným bezpredložkovým alebo i predložkovým pádom, napr.: *prezerať niečo* — *prierez niečím*, *nenávidieť nepriateľa* — *nenáviť k nepriateľovi*), ale možné sú aj pri väzbe s inými pádmí. Preto sa stotožňujeme s názorom J. Furdíka (1967), že sa v týchto prípadoch slovesná intencia zachováva iba zdanlivo a tvar prívlastku je podmienený sémantikou atributívneho slova. Teda v porovnaní so slovesnou väzbou — silnou — možno hovoriť pri deverbatívnych substantívach alebo len o slabej, fakultatívnej väzbe, vyvolanej analógiou s väzbou fundujúceho slovesa, alebo výlučne o primkýnaní, tak ako vo všetkých ostatných prípadoch, ak je nadradeným členom syntagmy pôvodné substantívum. Členská spolupatričnosť sa manifestuje slovosledom — tesným postavením prívlastku za nadradeným substantívom.

Ak zhodný prívlastok možno pokladať za sekundárny jav v rámci vetných členov (Nižníková, 1976), tak nezhodný prívlastok v predložkovom páde je sekundárnym aj v rámci prívlastku. Je odvodený z iných konštrukcií, najmä slovesných, a teda pôsobí ako kondenzátor a prostriedok ekonomie jazykových prejavov. Ak chceme poznať systém predložkových substantívnych prívlastkov, musíme skúmať ich hĺbkovú štruktúru a spôsoby ich vzniku.

1. Najčastejšie vznikajú nezhodné prívlastky v predložkovom páde substantíva pri odvodzovaní substantív od sloves a adjektív. Pôvodné predmety týchto fundujúcich slov sa transformujú na prívlastky, pričom si môžu, ale nemusia zachovať svoj pôvodný tvar:

bojovať za vlasť → *boj za vlasť*

nenávidieť nepriateľa → *nenáviť k nepriateľovi*

navštíviť priateľa → *návšteva u priateľa*

byť zodpovedný za výchovu → *zodpovednosť za výchovu*

Takýmto spôsobom vznikli predložkové substantívne prívlastky, ktoré rozvíjajú deverbatívne, prípadne deadjektívne substantíva. Pôvodná (jadrová) konštrukcia, z ktorej tieto prívlastky vznikli, má podobu:

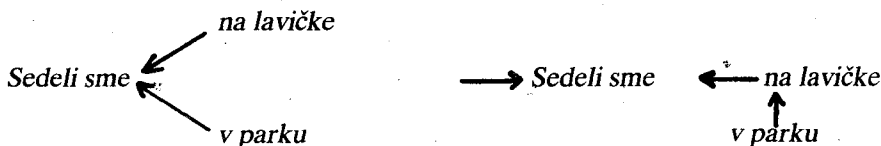
verb N + (predložka) + P, alebo byť adj. N + (predložka) + P

(N = nadradený člen; P = podradený člen syntagmy; verb N = sloveso, ktoré je základom nadradeného deverbatívneho substantíva; adj. N = adjektívum, ktoré je základom nadradeného deadjektívneho substantíva).

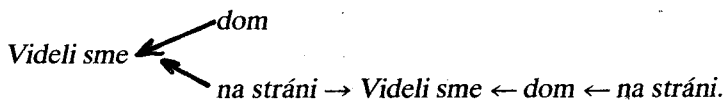
2. Prívlastok v predložkovom páde substantíva vzniká prehodnotením vzťahov medzi členmi vo vete. Ak sa dostanú do tesnej blízkosti dve substantíva rozvíjajúce sloveso, môže sa vzťah druhého substantíva k slovesu uvoľniť a utvára sa nový vzťah k substantívu stojacemu bezprostredne pred ním. Takéto prehodnotenie môže vzniknúť medzi dvoma príslovkovými určeniami, medzi predmetom a príslovkovým určením alebo medzi podmetom a príslovkovým určením. Vo vete

(a) *Sedeli sme na lavičke v parku*

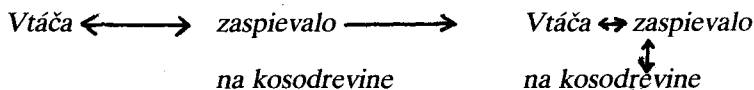
tvoria predložkové pády substantív *na lavičke v parku* okolnostné určenia slovesa *sedeli sme*. Tým, že sa dostávajú do tesnej blízkosti, sa vzťah druhého určenia k slovesu oslabil a utvorila sa atributívna syntagma:

(b) *Videli sme dom na stráni.*

(c) *Zaspievalo vtáča na kosodrevine.*

Utvorenie atributívnej syntagmy by nebolo možné pri zmene slovosledu (napr. *Sedeli sme v parku na lavičke*). Ukazuje sa totiž, že do atributívnej syntagmy možno spojiť iba také dve substantíva (prípadne substantívum + iný slovný druh), ktoré možno spojiť aj predikatívnym vzťahom, teda že medzi členmi atributívnej syntagmy musí byť možný vzťah:

N + je + (predložka) + P (*lavička je v parku*)

Teda jedným zo základných rozlišujúcich kritérií atribútu je práve možnosť alebo nemožnosť jeho zmeny na predikát. Tento spôsob vzniku substantívneho predložkového prívlastku síce nie je veľmi častý a v niektorých prípadoch prehodnotenie syntagmatických vzťahov nie je jednoznačné, ale ide o živý jav súčasného jazyka.

3. Nezhodný prívlastok vzniká aj ako výsledok procesu ekonómie vyjadrovacích prostriedkov. Elidovaním slovesného tvaru, ktorý tvorí spojovací článok medzi dvoma substantívami, sa dostávajú do bezprostrednej blízkosti substantívum a predmet, prípadne príslovkové určenie elidovaného slovesa a vytvárajú atributívnu syntagmu. V porovnaní s predchádzajúcimi prípadmi tu ide o trojstupňovú transformáciu, pretože východiskovou jadrovou konštrukciou je konštrukcia s určitým slovesným tvarom:

kúpiť dar pre matku → *dar kúpený pre matku* → *dar pre matku*
ostrihať vlasy na ježka ← *vlasy ostrihané na ježka* ← *vlasy na ježka*
postaviť chatu pod lesom ← *chata postavená pod lesom* ← *chata pod lesom*

Vo všetkých troch typoch ide o istú transsyntagmatizáciu — zmenu pôvodnej adverbálnej syntagmy na syntagmu adnominálnu.

4. Pôsobením analógie vznikajú podľa uvedených modelov ďalšie spojenia. Sú utvorené už podľa hotových modelov a je pre ne charakteristické, že sa dajú transformovať na atributívnu syntagmu so zhodným prívlastkom vyjadreným vzťahovým adjektívom. Medzi konštrukciou s predložkovým substantívnym pádom na jednej strane a konštrukciou so vzťahovým adjektívom na druhej strane je rozdiel v tom, že pádová forma je explicitnejšia, opisnejšia, pretože do nej vnáša svoj významový prvok aj predložka, ktorá spresňuje a špecifikuje význam celého spojenia:

nervy zo železa → *železné nervy*
korálky zo skla → *sklenené korálky*
látka s kvietkami → *kvietkovaná látka*
dievča so zlatými vlasmi → *zlatovlasé dievča*

Uvedené spôsoby tvorenia substantívnych prívlastkov s predložkou dokazujú ich sekundárnosť, odvodenosť z jadrových konštrukcií. Pre všetky typy substantívnych prívlastkov v predložkovom páde, ktoré rozvíjajú pôvodné, neodvodené substantíva, možno určiť rovnakú, veľmi všeobecnú jadrovú konštrukciu:

(verb) + N + predložka + P

Verb je elidované určité sloveso, prípadne v konkrétnych vetách jeho participium. Sémanticky ho nemožno bližšie vymedziť, pretože okruh týchto slovies je široký a rozmanitý. Jeho význam iba naznačujú významy obidvoch substantív a predložky v konštrukcii, ale ani v tomto prípade nie je celkom jednoznačný: *dar pre matku* → (*kúpiť, poslať, doručiť, doniesť* atď.) *dar pre matku*. Teda konkrétny lexikálny význam tohto slovesa možno vyvodiť iba z významu konkrétnej vety, prípadne zo širšieho kontextu.

Z uvedeného vyplýva, že prívlastky v predložkovom páde substantíva vznikajú z rôznych iných konštrukcií, majú rozličný pôvod a sú výsledkom zložitých jazykovo-štylistických postupov a transformácií. Ich sémantická náplň závisí jednak od sémantickej náplne oboch členov atributívnej syntagmy a jednak od významu predložky.

Rozsiahlejší dokladový materiál umožňuje zistiť základné sémantické okruhy vyjadrené prívlastkovými predložkovými pádmi podľa jednotlivých pádov a predložiek. Vyčlenili sa tu jednak niektoré základné okruhy okolnostných významov, ktoré sa uvádzajú napr. v existujúcich opisoch adverbálnych okolnostných pádov (miesto, čas, zreteľ, podmienka atď.), ale aj niektoré špecifické sémantické okruhy, ktoré sú špecifikáciou všeobecného významu jednotlivých pádov. Výsledky tohto výskumu — analyzovali sme vyše 5000 dokladov zo všetkých štýlov spisovného jazyka — ukazuje tabuľka 1 (príloha). Čísla v zvislej kolónke udávajú počet predložiek vyjadrujúcich význam uvedený v tom istom riadku, čísla vo vodorovnej kolónke udávajú počet významov pri jednotlivých predložkách.

Z tabuľky vidieť, že najviac predložiek sa viaže s genitívom a akuzatívom. Možno to vysvetliť tým, že ide o páry vyjadrujúce obmedzenú (pri genitíve) alebo neobmedzenú (pri akuzatíve) účasť nimi pomenovaného javu na inom jave bez osobitného príznaku, a práve veľké množstvo predložiek spájajúcich sa s týmito pádmi špecifikuje ich významy. Datív, lokál a inštrumentál majú menší počet predložiek, lebo tieto pády už samy vyjadrujú obmedzenú účasť s osobitným príznakom, teda obmedzenie účasti je čiastočne špecifikované už samým pádom.

Vo všetkých pádoch (okrem lokálu) nie je významová náplň na jednotlivých predložkách rozložená rovnomerne. V každom páde je jedna, nanajviš dve až tri predložky, ktoré v spojení s ním vyjadrujú značný počet z uvedených významových odtieňov, tvoria teda akési jadro toho-ktorého pádu (s genitívom sú to predložky *do, od, z*; s datívom *k, (o)oproti*; s akuzatívom *na* a s inštrumentálom *medzi* a *s*). V lokáli sú jednotlivé významy pomerne pravidelne rozložené na všetkých predložkách. Súvisí to pravdepodobne s faktom, že lokál sa v bezpredložkovej podobe nevyskytuje, vystupuje vždy iba v spojení s predložkou, preto tu došlo k pravidelnejšiemu rozloženiu významovej náplne na jednotlivé predložky.

Náš materiál ukazuje, že primárnym významom predložkových prívlastkových pádov substantíva je význam miestny a smerový. Vyskytuje sa najčastejšie a vyjadruje ho najväčší počet predložiek v spojení so všetkými pádmi. Preto sa možno domnievať, že tento lokálny význam tvorí základ, z ktorého sa vyvinuli ostatné významy vďaka rôznej konfigurácii sémantickej náplne prívlastkového i nadradeného substantíva. Najjasnejšie to vidieť pri význame zreteľa, pretože pri určovaní miesta, prípadne smeru nejakého javu sa vždy postupuje so zreteľom na iný jav. Ak sú v spojení nadradeného a prívlastkového substantíva podstatné mená označujúce živé bytosti alebo abstraktá, miestny význam zaniká a do popredia sa dostáva význam zreteľa.

Časový význam môžu vyjadrovať prívlastky v predložkovom páde substantíva iba vtedy, ak prívlastkové alebo nadradené substantívum má vo svojej lexikálnej náplni časový význam (*list z minulého týždňa ; mesiace pred skúškou*). To znamená, že sama predložka nemôže vyjadrovať časové významy, môže iba spresňovať a špecifikovať časový význam substantív v rámci syntagmy, pridávajúc mu odtiene súčasnosti, predčasnosti, časovej postupnosti, časovej hranice a pod. Takým spôsobom možno vysvetliť aj ostatné okolnostné významy účelu, cieľa, spôsobu, nástroja, prostriedku, príčiny a pod.

Čistý predmetový vzťah vyjadrujú prívlastky v predložkovom páde substantíva stojace po deverbatívach zriedkavo, aj keď sú transformáciou pôvodného predmetu. Sémantická náplň oboch substantív v syntagme a význam predložky obyčajne špecifikujú tento všeobecný predmetový význam na významy zreteľa, účelu, cieľa, príčiny, spôsobu, nástroja a i. Tieto okolnostné významy sa akoby navrstvujú na základný význam objektu.

Tieto zistenia platia o predložkách so širokým významovým okruhom, teda o tých, ktoré môžu v spojení s pádom vyjadrovať viaceré významy. Jednovýznamové predložky (*bez, mimo, kvôli, napriek, voči*) majú už v svojej lexikálnej náplni význam, ktorý vyjadrujú v spojení s pádom substantíva. Pri viacvýznamových predložkách ide vždy o rozštiepenie základného významu. Kým niektoré predložky v spojení s pádom vyjadrujú iba jediný význam, iné môžu vyjadrovať niekoľko významových odtieňov. Na základe toho možno konštatovať, že čím má predložka menej konkrétny, všeobecný význam, tým viac významových odtieňov môže vyjadrovať v spojení so substantívom, prípadne aj s jeho nadradeným výrazom. Ak má samotná predložka konkrétny, špecifický význam, nemôže vyjadrovať iné významy.

Nezhodné prívlastky v predložkovom páde substantíva teda vyjadrujú rôzne predmetové a okolnostné významy, v okrajových prípadoch aj sémantické príznaky subjektu, nedostatku distribúcie a nepravého priradenia. Pri komplexnom opise ich sémantickej náplne treba brať do úvahy: 1. lexikálny význam prívlastkového substantíva; 2. lexikálny význam nadradeného substantíva; 3. význam predložky; 4. pád prívlastkového substantíva.

V porovnaní s adverbálnymi predložkovými pádmi majú adnominálne predložkové pády zúžený okruh významov, ktoré môžu vyjadriť. Vyplýva to zo skutočnosti, že nie každé sloveso môže byť fundujúcim slovom pre vznik substantíva a na druhej strane mnohé významy sú viazané na slovesá (najmä pomocné a fázové), preto ich nemožno vyjadriť bez nich. Sémantiku prívlastkových predložkových pádov v porovnaní so sémantikou adverbálnych pádov možno stručne charakterizovať takto: Pri prívlastkoch prvého typu, ktoré vznikli z objektivej syntagmy zmenou slovesa na substantívum, sa na základný objektový význam navrstvujú rôzne okolnostné významy (najzreteľnejšie sa to ukazuje v prípadoch, keď fundujúce sloveso má bezpredložkovú väzbu), kým pri prívlastkoch ostatných typov ide zväčša o prostý priemet pôvodných významov.

V hĺbkovej štruktúre predložkových substantívnych prívlastkov v porovnaní s nezhodnými prívlastkami vyjadrenými inými prostriedkami (bezpredložkové pády, príslovka, infinitív) niet kvalitatívnych rozdielov, pretože jedny i druhé sú výsledkom transformácie rovnakých jadrových konštrukcií, možno tu teda hovoriť iba o kvantitatívnom rozdiel, danom mierou sémantickej informácie.

Adnominálne predložkové pády majú značnú frekvenciu vo všetkých štýloch spisovného jazyka — v hovorovom, umeleckom, odbornom i publicistickom. Rozdiely v jednotlivých štýloch sú jednak vo frekvencii jednotlivých typov podľa východiskových konštrukcií, jednak závisia od charakteru jazykového prejavu (dynamický alebo statický jazykový prejav). Podrobný opis frekvencie adnominálnych predložkových pádov si vyžaduje ďalší výskum.

Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Grešova 3

Bibliografia

BAUER, J.—GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

FURDÍK, J.: O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách. Slovenská reč, 32, 1967, s. 65—73.

HORAK, E.: Myšlienkový experiment a jazykoveda. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 113—129.

HORAK, E.: Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek. Slovenská reč, 41, 1976, s. 85—97.

MIKO, F.: Povaha predložkového systému v slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 151—171.

NÍŽNÍKOVÁ, J.: Prívlastok v mennej skupine a metóda jeho skúmania. Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 30—35.

ORAVEC, J.: Základný významový protiklad v systéme slovenských predložiek. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 142—149.

ORAVEC, J.: K základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek. Slovenská reč, 41, 1976, s. 98—102.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 3. vyd. Bratislava, Obzor 1971. 367 s.

PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Red. A. Dostál. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18—28.

PAULINY, E.—RUŽIČKA, J.—ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. zrevidované a čiastočne doplnené vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 574 s.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ В ПРЕДЛОЖНОМ ПАДЕЖЕ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО

Резюме

Несогласованные определения, выраженные именем существительным в косвенных падежах с предлогами, представляют собой сложную и многостороннюю проблематику. Они образованы из других конструкций, главным образом глагольных, значит, они действуют как кондензаторы и средства экономии речи.

В статье объясняется глубинная структура предложно-именных определений, т.е. способы их образования, и значения, которые они могут выражать в связи с определяемым словом. Для комплексного анализа их семантики надо брать во внимание: 1. лексическое значение существи-

тельного, выражающего определение; 2. лексическое значение определяемого существительного; 3. значение предлога; 4. падеж определительного существительного.

При учете всех этих четырех компонентов можно раскрыть в предложно-именных определениях значения объектные, обстоятельственные (места, времени, причины, способа, цели, меры, условия, уступки и др.), но, в некоторых случаях, тоже семантические признаки субъекта, отсутствия, распределения и так называемой «семантической» координации. Примарным значением является значение места, намерения, от которого образовались остальные значения в соответствии с семантикой обоих существительных в атрибутивном словосочетании. Возможные значения, выражаемые предложно-именным определением, показывает таблица.

CHARAKTERISTIKA POLOVETNÝCH KONŠTRUKCIÍ

ANNA ORAVCOVÁ

Cieľom príspevku je načrtnúť charakteristické vlastnosti polovetných konštrukcií a na ich základe definovať syntaktickú kategóriu polovetných konštrukcií.

Jednotkami morfolologickej roviny jazykového systému sú gramatické tvary, jednotkami syntaktickej roviny sú konštrukcie. Termín polovetná konštrukcia naznačuje, že ide o jednotku syntaktickej roviny jazykového systému. Systém syntaktických konštrukcií tvoria syntagmatické konštrukcie, vetné konštrukcie, polovetné konštrukcie a súvetné konštrukcie (Kačala, 1975). Polovetné konštrukcie sa zaraďujú do tohto systému ako špecifický typ. Ich osobitosť spočíva v tom, že ide o prechodné útvary, t. j. o také konštrukcie, ktoré stoja medzi vetným členom a vetou. Okrem syntaktických vlastností vetných členov majú špecifické znaky, ktorými pripomínajú vetu.

Vetu a polovetnú konštrukciu spája predovšetkým syntaktický vzťah predikácie. Gramatická, syntaktická predikácia je podobne ako logická predikácia dvojjčenným vzťahom. Ide o prisúdenie nejakého príznaku jeho nositeľovi, o prisúdenie príznaku substancii, čiže v podstate o taký istý vzťah ako pri logickej predikácii, o vzťah subjekt — predikát, gramatický podmet — gramatický prísudok. Syntaktická predikácia nie je čisto významovým prvkom. Je to vzťah funkčno-sémantický, ktorý má oporu v gramatickej forme. Pri predikácii ide o aktuálne prisúdenie príznaku jeho nositeľovi. Aktuálne prisúdiť príznak značí časovo a modálne ho zaradiť. Preto základnými predikačnými kategóriami sú kategórie času a spôsobu. Vzťah medzi subjektom a predikátom, podmetom a prísudkom, čiže vzťah medzi určeným a určujúcim členom je pri syntaktickej predikácii aktuálny, a to ju odlišuje od determinácie, kde vzťah medzi určeným a určujúcim členom nie je aktuálny. Predikácia je vetotvorným aktom, základom vety, utvára vetu, zatiaľ čo determináciou vzniká pomenovacia jednotka, ktorá má vo vete funkciu vetného člena. Predikácia je sústredená v predikačnej syntagme — s tým súvisí jej nestotožnitosť s aktuálnosťou vety. Aktuálnosť chápeme ako vzťah obsahu vety ku skutočnosti; je to vzťah širší ako predikácia a týka sa výpovede, nie vety ako gramatickej jednotky jazyka. Morfologické kategórie času a spôsobu sú aj kategóriami predikačnými, aj kategóriami aktualizací. No vzťah obsahu vety ku skutočnosti možno vyjadriť aj iným spôsobom (napríklad ukazovacie zámená tiež lokalizujú obsah výpovede do reality).

Predikačnými sú kategórie času a spôsobu iba vtedy, ak sú obsiahnuté v predikač-

nej syntagme. Predikačná syntagma, prisudzovací sklad je základom gramatickej stavby dvojčlennej vety.

Predikácia sa vo všetkých dvojčlenných vetách nerealizuje rovnako. Každý jazyk sa vyznačuje viacerými vetnými typmi, ktoré sa rozlišujú práve stavbou syntagmaticko-predikačného jadra. Formálna stavba syntagmaticko-predikačného jadra, ako aj spôsob vyjadrovania predikačných kategórií sú iné pri každom vetnom type. Preto ani pri rôznych typoch polovetných konštrukcií sa predikácia nebude realizovať rovnako.

Rozdielnosť predikácie v jednoduchej vete, vo vedľajšej vete a v polovetnej konštrukcii si ukážeme na konkrétnom príklade:

(1) — *Škriabe, potvora! — povedal cez zuby.*

(2) — *Škriabe, potvora! — povedal cez zuby, keď ucítil pazúry šelmy na prsiach.*

(3) — *Škriabe, potvora! — povedal cez zuby, ucítiac pazúry šelmy na prsiach.*

V (1) ide o slovesnú dvojčlennú vetu nesponovú, gramatický vzorec (N_1) — VF pers. non cop. Predikovaný príznak je pomenovaný určitým slovesným tvarom *povedal*, ktorý si vyžaduje konštrukciu s N_1 vo funkcii gramatického podmetu. V našom prípade podmet nie je vyjadrený, je zamlčaný, vyplýva z predchádzajúceho kontextu. Predikačné kategórie minulý čas a oznamovací spôsob sa vyjadrujú prísudkovým slovesným tvarom.

V (2) ide o jednoduché podradovacie súvetie s vedľajšou vetou príslovkovou časovou.

Funkčne sa vedľajšia veta odlišuje od hlavnej vety tým, že nie je gramaticky samostatná, je závislá od hlavnej vety a začleňuje sa do jej syntaktickej stavby ako vedľajší vetný člen. V našom prípade má vedľajšia veta vo vzťahu k hlavnej vete funkciu príslovkového určenia času, to značí, že časovo zaraďuje dej hlavnej vety. Vedľajšia veta *keď ucítil pazúry šelmy na prsiach* časovo zaraďuje dej v hlavnej vete tým, že uvádza dej, ktorý sa uskutočnil pred dejom v hlavnej vete. Teda dejom vo vedľajšej vete sa vyjadruje predčasnosť. Tak isto môžeme vedľajšími časovými vetami vyjadriť súčasnosť s dejom hlavnej vety, alebo následnosť deja vedľajšej vety po deji v hlavnej vete.

Formálne prispôsobenie vedľajšej vety štruktúre hlavnej vety sa obyčajne prejavuje v použití podradovacej spojky a strate intonácie. Syntagmaticko-predikačné jadro vo vedľajšej vete má takú istú formu ako v hlavnej vete: (N_1) — VF pers. non cop. Podmet vo vedľajšej vete vyplýva z kontextu, predikačné kategórie vyjadruje finitný tvar slovesa *ucítil* (minulý čas, oznamovací spôsob).

Čas v hlavnej a vedľajšej vete nemusí byť rovnaký, napr.: *Bol som si istý, že sa do nej zaľúbim a ona do mňa.* (Sloboda) — *Keď Ondrej zbadal, že stará Ondruška odchodí, prevrátil sa dolu tvárou do trávy, vopchal si do úst zvädnutú byľku, lenže hneď ju i vypľul, lebo bola horká.* (Hronský) — *Myslela som, že sa pán Mráz urazí, alebo že ma vysmeje a že sa bude smiať, ale nie.* (Zelinová)

Modálna zhoda tiež nie je podmienkou, napríklad v hlavnej a vedľajšej vete sa

striedajú indikatív s kondicionálom: *Akokoľvek by si sa vypínal, jednako zostaneš iskierkou, ktorá zhasne a stopy po nej nezostane!* (Ondrejov) — *Ona by pochopila aj to, prečo narúšam kresbu ženskej tváre a prečo k nej prikresľujem mužský profil.* (Zelinová) — *Tak rád by som sa ho bol spýtal, čo je s našimi výskumnými expedíciami so špeciálnym poslaním a čo s našim expedičným sborom.* (Bednár)

Predikačná syntagma vedľajšej vety zachováva takú formu, akú máva v samostatnej vete. Medzi predikáciou v jednoduchej vete a vo vedľajšej vete nie je podstatný rozdiel.

V (3) ide o vetu s polovetnou konštrukciou. Vedľajšia veta a polovetná konštrukcia sa od seba funkčne nelíšia. Obidve fungujú ako vetné členy hlavnej vety. Vedľajšia veta *keď ucítil pazúry šelmy na prsiach* a polovetná konštrukcia *ucítiac pazúry šelmy na prsiach* sú príslovkovými určeniami času.

Väčší a podstatný je formálny rozdiel. V polovetnej konštrukcii je finitný slovesný tvar nahradený menným slovesným tvarom, v tomto prípade prechodníkom. Na tvare prechodníka sa nemôže vyjadriť kategória času. Dej vyslovený polovetnou konštrukciou sa časovo zaraďuje pomocou kategórie slovesného vidu. Prechodník utvorený od dokonavých sloviac sa používa v tom prípade, keď dej prechodníkovej konštrukcie nie je súčasný s dejom v hlavnej vete. Sprievodný dej vyjadrený prechodníkovou polovetnou konštrukciou *ucítiac pazúry šelmy na prsiach* predchádza pred hlavným dejom.

Modalita polovetnej konštrukcie je taká istá ako v hlavnej vete (oznamovací spôsob).

Pre tzv. „spojité prechodníkové konštrukcie“ (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968) je typické, že činiteľ hlavného a sprievodného deja musí byť ten istý. Neplatí to však pri všetkých polovetných konštrukciách; napríklad v konštrukcii s činným prídavným činiteľ vedľajšieho deja nemusí byť podmetom hlavnej vety, ale iným vetným členom: *Po chvíli som stretol voz, kníšu sa ťažkopádne hore, k jednej zo samôt.* (Mináč) — *Počula som stále to svišťanie pneumatík a hukot striebriстого lietadla, vzdalujúceho sa k obzoru.* (Chudoba) — *Schytla sa, odbehla k starému skalnatému svahu a z kriča, vyrastajúceho v pukline, natrhala plnú hrst zelených lístkov, ktoré potom porozhadzovala na piatom poschodí po celom voľnom priestore.* (Handzová)

Podobná situácia je aj pri konštrukciách s trpným prídavným: *Na stráňach obrátených na juh sú vysadené nové vinohrady a ovocné sady.* (Pravda) — *Obľúbila som si ho v tej chvíli, keď som znenávidela jej ruku, vystretú za jablčkom.* (Zelinová) — *V uhorkovej flaši utesnenej sviečkovým voskom sú všetky stránicové doklady, materiál organizácie i moja posledná vôľa.* (Papp) a s infinitívom: *Videl som, že najbiednejšie sirotky, ktorým spoločnosť nedopriala dokončiť ani len ľudovú školu a ísť na remeslo, našli oporu u komunistov.* (Bunčák) — *Odporúčal ho presunúť na východ s celou silničnou skupinou.* (Chňoupek) — *Už bolo vidieť kúdoly čierneho dymu a oranžovo-ružové záblesky ohňa oblizovať južné pahorky a krivé borovice.* (Handzová)

Ďalším formálnym rozdielom medzi predikáciou vo vedľajšej vete a predikáciou v polovetnej konštrukcii je to, že určený člen (podmet) vedľajšej vety patrí iba do jej formálnej gramatickej štruktúry, zatiaľ čo určený člen polovetnej konštrukcie (podmet alebo iný vetný člen) patrí zároveň do jadrovej štruktúry vety.

Zo sémantickej stránky polovetná konštrukcia zachováva významový obsah vety, ktorú zastupuje.

Teda aj v polovetnej konštrukcii, aj vo vete sa realizuje syntaktický vzťah predikácie, predikácia v jednoduchej vete alebo vedľajšej vete nemôže byť taká istá ako pri polovetných konštrukciách, v polovetných konštrukciách je iná formálna štruktúra predikačného jadra:

$$(S) \rightarrow P$$
$$(N) \rightarrow V \text{ non } F$$

Predikácia v polovetných konštrukciách má tiež svoj subjekt a predikát. Subjektom je meno, ktoré patrí do jadrovej štruktúry vety. Predikátom je nefinitivný slovesný tvar, preto ani prisudzovací vzťah medzi činiteľom, subjektom S(PK) a jeho činnosťou, predikátom P(PK) sa nemôže vyjadriť tak ako na finitnom slovesnom tvare. Pri polovetných konštrukciách nehovoríme teda o predikácii, ale o polopredikácii a konštrukcie vyjadrujúce polopredikačný vzťah nazývame polovetné (nie polopredikačné, aby terminologicky zapadli do systému syntaktických konštrukcií: vetné, polovetné, súvetné).

Polovetné konštrukcie primárne vyjadrujú polopredikačný vzťah, ktorý je ich podstatou. Keby polovetná konštrukcia tento vzťah neobsahovala, nemalo by zmysel hovoriť o polovetných konštrukciách ako o samostatnej syntaktickej kategórii. Hoci pri polopredikácii nejde o vzťah rovnoprávny úplnej predikácii, aj tak sa predikát polovetnej konštrukcie stáva bázou, na ktorej sa môžu realizovať iné vetné členy, vedľajšie vety, vetné členy rozvinuté vedľajšími vetami, ba aj ďalšie polovetné konštrukcie.

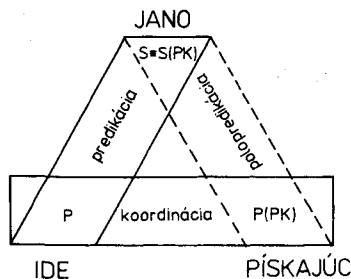
Polovetné konštrukcie v rámci celej vety, pretože sú do jej štruktúry začlenené ako vedľajšie vetné členy, čiže z hľadiska svojej funkcie vo vete, vyjadrujú okrem polopredikácie aj iné syntaktické vzťahy.

Subjekt polovetnej konštrukcie S(PK) môže byť totožný so subjektom hlavného deja S alebo s iným vetným členom, najčastejšie s objektom vety O. Vzťah medzi subjektom polovetnej konštrukcie totožným so subjektom alebo objektom jadrovej vety a predikátom polovetnej konštrukcie je polopredikačný.

Medzi subjektom a predikátom polovetnej konštrukcie je v niektorých typoch konštrukcií okrem polopredikačného vzťahu aj determináčny vzťah (keď má predikát polovetnej konštrukcie vetnočlenskú funkciu prívlastku).

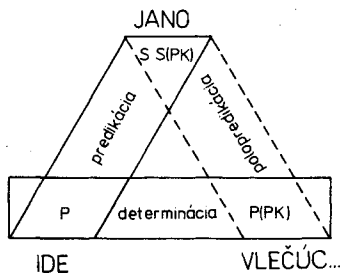
Predikát polovetnej konštrukcie P(PK) vstupuje do syntagmatických vzťahov aj s inými vetnými členmi. S hlavným vetným predikátom P, vyjadreným finitným slovesným tvarom, môže byť v koordinačnom vzťahu (keď má predikát polovetnej konštrukcie vo vete funkciu doplnku), v determinačnom vzťahu (keď je predikát polovetnej konštrukcie vo vete predmetom alebo príslovkovým určením), alebo nemusí byť medzi nimi nijaký syntaktický vzťah (keď je predikát polovetnej konštrukcie vo vete prívlastkom). Syntagmatické vzťahy v polovetných konštrukciách prehľadne znázorňujú schémy (1) — (6).

(1) *Jano ide pískať.* → *Jano ide a (zároveň) píska.*

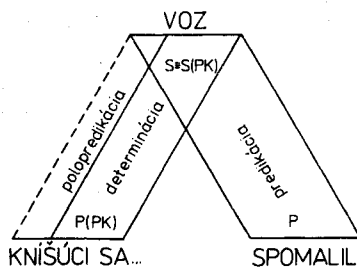
Subjekt vety a subjekt polovetnej konštrukcie je ten istý $S \equiv S(PK)$. Predikát polovetnej konštrukcie vo vzťahu k svojmu subjektu vyjadruje polopredikačný vzťah: $S(PK) \equiv S \rightarrow P(PK) =$ polopredikácia. Keďže predikát polovetnej konštrukcie P(PK) má v tejto vete funkciu doplnku, vzťah P(PK) – P je koordinačný (pozri Kačala, 1971).

(2) *Jano ide vlečúť jednu nohu za druhou.* → *Jano ide tak, že vlečie jednu nohu za druhou.*

Subjekt predikácie a subjekt polovetnej konštrukcie sú totožné $S \equiv S(PK)$. P(PK) vo vzťahu k $S \equiv S(PK)$ vyjadruje polopredikačný vzťah. P(PK) má v tejto vete funkciu príslovkového určenia spôsobu, teda vzťah $P(PK) \leftarrow P$ je determinačný.

(3) *Voz, kníšuci sa po ceste, spomalil.* → *Voz, ktorý sa knísal po ceste, spomalil.*

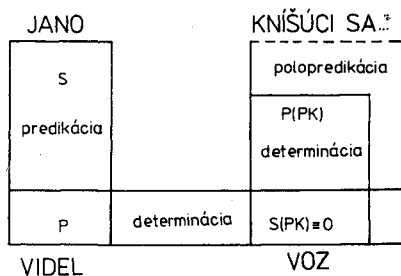

Medzi P(PK) a $S \equiv S(PK)$ je okrem polopredikačného vzťahu aj determinačný vzťah. Hovorí to aj J. Ružička (1957, s. 215) a ako príklad uvádza vetu *Ruky prívržencov, medzitým poklesnuvšie, znova sa povztyčujú.* (Hečko) „Druhý dej, (vedľajší dej), vyslovený v uvedenej vete činným príchastím minulým *poklesnuvšie*, je spojený s podmetom vety *ruky* tiež na základe istého syntaktického vzťahu. Tu však nejde iba o prísudzovací vzťah, ale súčasne aj o určovací vzťah.“

V rámci polovetnej konštrukcie je vzťah $P(PK) \leftarrow S \equiv S(PK)$ polopredikačný, v rámci celej vety má P(PK) funkciu prívlastku, teda vzťah $P(PK) \leftarrow S$ je determinačný.

Medzi P(PK) a P (predikátom jadrovej vety) nie je nijaký syntaktický vzťah.

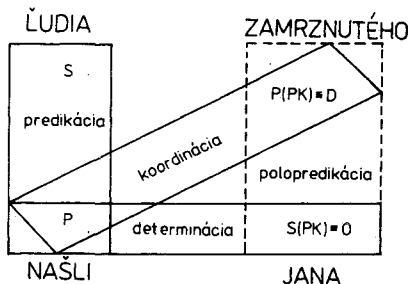
(4) *Jano videl voz, kníšući sa po ceste.* → *Jano videl voz, ktorý sa knísal po ceste.*

$S \neq S(PK)$, $O \equiv S(PK)$

Medzi P(PK) a $S(PK) \equiv O$ sú dva vzťahy:

- v rámci polovetnej konštrukcie ide o polopredikačný vzťah $P(PK) \leftarrow S(PK)$;
- v rámci celej vety má predikát polovetnej konštrukcie funkciu prívlastku, teda

vzťah $P(PK) \leftarrow O$ je determinačný. Medzi $P(PK)$ a P nie je nijaký syntaktický vzťah.

(5) *Ludia našli Jana zamrznutého.* → *Ludia našli Jana a ten bol zamrznutý.*

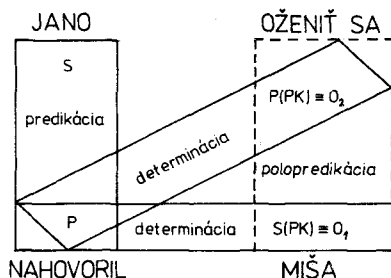
$S \neq S(PK)$, $O \equiv S(PK)$, $D \equiv P(PK)$

Medzi $P(PK)$ a inými vetnými členmi sú dva vzťahy:

a) $P(PK) \leftarrow S(PK)$ polopredikačný vzťah;

b) vzťah $P(PK) \equiv D - P$ je koordinačný, ide o dva súčasné deje.

(6) *Jano nahovoril Miša oženit sa.* → *Jano nahovoril Miša, aby sa oženil.*

$S \neq S(PK)$, $O_1 \equiv S(PK)$, $O_2 \equiv P(PK)$

Medzi $P(PK) \equiv O_2$ a inými vetnými členmi sú dva syntaktické vzťahy:

a) polopredikačný vzťah $P(PK) \equiv O_2 \leftarrow S(PK) \equiv O_1$;

b) vzťah $P(PK) \equiv O_2 \leftarrow P$ je determinačný, lebo $P(PK) \equiv O_2$ z hľadiska vetnočlenskej funkcie je druhým objektom k hlavnému predikátu.

Ďalšou vlastnosťou polovetnej konštrukcie, vlastne jej predikátu je, že v rámci jednoduchej vety zastupuje vedľajšiu alebo hlavnú vetu. Z funkčného hľadiska má také isté vetnočlenské zaradenie ako príslušná veta, zo sémantického hľadiska zachováva význam vety, ktorú nahrádza. Teda z hľadiska funkcie a významu je medzi polovetnou konštrukciou a vetou synonymný vzťah. Polovetná konštrukcia je s hlavnou vetou spojená tesnejšie ako vedľajšia veta, má oveľa menšiu samostatnosť — v dôsledku nesamostatnosti svojho predikačného jadra spôsobuje zhustovanie, kondenzáciu jazykového prejavu.

Polovetná konštrukcia ako prostriedok syntaktickej kondenzácie sa zaraďuje medzi iné kondenzačné prostriedky, a to buď syntaktické (doplnok, prístavok), alebo morfológické (slovesné a dejové substantíva, predložkové pády, adverbia: *Vidím tvoj nepokoj.* — *Nešiel na dovolenku pre nedostatok peňazí.* — *Hovoril rozhněvane.* — pozri Jelínek, 1968). O polovetnej konštrukcii ako kondenzačnom prostriedku možno povedať, že má podobne ako iné kondenzačné prostriedky, externe jazykovú funkciu, čiže slúži na uspokojovanie vyjadrovacích potrieb hovoriacich.

Polovetná konštrukcia ako výsledok syntaktickej kondenzácie má aj vnútrojazykovú funkciu. Vyjadruje polopredikačný vzťah, je vetným členom, zastupuje v rámci jednoduchej vety iné vety, z ktorých vlastne vzniká.

Funkčná a významová synonymia polovetnej konštrukcie a vety, ktorú nahrádza,

je výsledkom transformácie vety do polovetnej konštrukcie. P. Adamec (1966) charakterizuje transformáciu ako takú premenu jadrovej vety, pri ktorej sa mení jej syntaktická štruktúra, ale lexikálna náplň a charakter sémantických vzťahov medzi komponentmi sa zachovávajú. Transformačné vzťahy sú vzťahmi vnútro systémovými a funkčnými. Bez funkčnej motivácie by v jazyku nebolo transformácií, boli by bez zmyslu. M. Kubík (1966) hovorí o transformáciách dvojakého typu: 1. Jednozákkladová transformácia sa uplatňuje v jednoduchej vete s jedným predikátom, ktorá sa pretvára alebo na druhú jednoduchú vetu (štruktúrne alebo modálne zmenenú), alebo na nominálnu konštrukciu: *Vojaci oslobodili mesto.* → *Mesto bolo oslobodené vojakmi.* → *Oslobodenie mesta vojakmi.* 2. Dvojjákkladová transformácia je taká, kde sú základom vždy dve jednoduché vety, ktoré sa transformujú na zložitejšie štruktúry, napríklad na zložené vety a vety s polovetnými konštrukciami.

V transformačnej gramatike sa za jadrovú vetu pokladá tá, ktorá obsahuje iné konštrukcie. Označuje sa ako MS (matrix sentence). Vety, ktoré sa do MS začleňujú a konštituuju z nich zložitejšie konštrukcie, sú konštitutívne vety (CS — constituent sentence). Polovetná konštrukcia, resp. jej základný člen — predikát polovetnej konštrukcie P(PK) — obsahujúci nefinitný slovesný tvar, je výsledkom dvojjákkladovej transformácie.

$$(S + P)_1 + (S + P)_2 \rightarrow (S + P) + P(PK)$$

Predikačná štruktúra druhej vety sa dvojjákkladovou transformáciou zmenila na polopredikačnú štruktúru.

Dve štruktúry, ktoré sú v transformačnom vzťahu, majú ten istý význam, mení sa iba gramatická forma. Nie sú však úplne identické, môže byť medzi nimi napríklad štylistický rozdiel. Polovetné konštrukcie sa vyskytujú predovšetkým v písanej podobe spisovného jazyka, v hovorovom štýle sa vyskytujú zriedkavo.

Pri transformovaní vety na polovetnú konštrukciu platia tieto zásady:

- 1) zachováva sa význam a vetnočlenská funkcia (pri vedľajších vetách);
- 2) určitý slovesný tvar sa nahrádza neurčitým slovesným tvarom

$$(N - VF) \rightarrow [(N) - V \text{ non } F]$$

$$(S - P) \rightarrow [(N) - P(PK)]$$

- 3) subjekt polovetnej konštrukcie S(PK) je členom jadrovej štruktúry vety;
- 4) predikácia sa mení na polopredikáciu.

Transformácie umožňujú poznať hĺbkovú štruktúru jazykových konštrukcií: ich sila spočíva v možnosti určiť zhody a rozdiely v jazykových štruktúrach, odhaliť skutočné synonymné, logické i sémantické vzťahy (Zimek, 1966).

Polovetné konštrukcie majú prechodné postavenie medzi vetným členom a vetou. Tak isto ako majú spoločné, a rozdielne vlastnosti s vetou, majú aj spoločné a rozdielne znaky s vetným členom.

Polovetná konštrukcia, resp. jej predikát a vetný člen majú rovnakú funkciu vo

vetnej stavbe. Subjekt polovetnej konštrukcie v spojení so svojim predikátom utvárajú polopredikačnú syntagmu, v rámci ktorej sa realizujú predikačné kategórie času a spôsobu. Vetný člen býva tiež určovaný iným vetným členom, ale ich spojením vzniká iba pomenovacia jednotka na úrovni rozvitého vetného člena (*nová kniha, cesta lesom, zajatý nepriateľom, veľmi pekná, veľmi pekne, list priateľovi* atď.). Vetné členy iba pomenúvajú skutočnosť, polovetné konštrukcie o tejto skutočnosti aj niečo predikujú, zaraďujú daný jav do časového a spôsobového rámca. Polovetné konštrukcie vyjadrujú vo vzťahu k hlavnému deju sprievodný dej, či už súčasný, predčasný alebo následný. Majú väčšiu informačnú hodnotu ako vetné členy.

Pri vyčleňovaní syntaktickej kategórie polovetných konštrukcií k základnému formálnemu kritériu (morfologická forma) priberáme ďalšie: sémantické a funkčné. Každá polovetná konštrukcia musí byť v transformačnom vzťahu s vetou, z ktorej vznikla, a musí zachovávať jej význam. Okrem toho každá polovetná konštrukcia, resp. jej predikát musí mať vo vete funkciu vetného člena. Ak jedna zo spomínaných vlastností chýba, konštrukcia nie je polovetnou.

Polovetné konštrukcie charakterizujeme teda z hľadiska formy, významu a funkcie.

1. formálne hľadisko:

a) predikát polovetnej konštrukcie P(PK) obsahuje nefinitný slovesný tvar V non F;

b) subjekt polovetnej konštrukcie S(PK) je členom jadrovej vetnej štruktúry;

c) formálna štruktúra všetkých polovetných konštrukcií je

S(PK) — P(PK)

(N) — V non F

2. sémantické hľadisko:

a) transformačný vzťah predikátu polovetnej konštrukcie a vety — z toho vyplýva aj substitučný vzťah polovetnej konštrukcie a vety;

b) polovetná konštrukcia zachováva význam vety, ktorú zastupuje;

3. funkčné hľadisko:

a) polovetná konštrukcia, resp. jej predikát má vo vete funkciu vetného člena;

b) polovetná konštrukcia je prostriedkom syntaktickej kondenzácie;

4. funkčno-sémantické hľadisko:

a) subjekt polovetnej konštrukcie S(PK) a predikát polovetnej konštrukcie P(PK) utvárajú polopredikačnú syntagmu, ktorá vyjadruje polopredikačný vzťah, teda aj predikačné kategórie;

b) medzi predikátom polovetnej konštrukcie P(PK) a inými vetnými členmi je determinačný alebo koordinačný vzťah;

c) polovetná konštrukcia vyjadruje vo vzťahu k hlavnému vetnému deju sprievodný dej.

Polovetná konštrukcia je nesamostatná syntaktická konštrukcia utváraná subjek-

tom (skrytým v jadrovej vete) a predikátom vyjadreným nefinitným slovesným tvarom. V rámci jednoduchej vety vyjadruje polopredikačný vzťah, ktorý slúži na vyslovenie sprievodného deja k hlavnému vetnému deju. Vo vete má funkciu vetného člena a s vetou, s ktorou je synonymná, je vo vzťahu syntaktickej transformácie.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepka 26*

Bibliografia

- ADAMEC, P.: K voprosu o sintaksičeskoj paradigmатике. Československá rusistika, 11, 1966, s. 76—80.
- BAUER, J.—GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.
- JELÍNEK, M.: Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích. In: Otázky slovanské syntaxe. 2. Red. J. Bauer. Brno, Vydala Universita J. E. Purkyně 1968, s. 389—395.
- KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 227 s.
- KAČALA, J.: Grammatische und semantische Aspekte der syntaktischen Kondensation. Zeitschrift für Slawistik, 20, 1975, s. 797—800.
- KUBÍK, M.: K transformacionnoj interpretacii složnopodčinnonyh predloženíj v ruskom jazyke. Československá rusistika, 11, 1966, s. 80—86.
- PAULINY, E.—RUŽIČKA, J.—ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
- RUŽIČKA, J.: Činné prídavné minulé. Slovenská reč, 22, 1957, s. 205—225.
- ZIMEK, R.: Semantičeskij aspekt sintaksičeskoj transformacii. Československá rusistika, 11, 1966, s. 66—72.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛУПРЕДИКАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

Резюме

Предметом исследования является синтаксическая категория полупредикативных конструкций, занимающая в синтаксисе промежуточное место между предложением и членом предложения. Основой всех полупредикативных конструкций является полупредикативное отношение между субъектом полупредикативной конструкции S(ПК) и его предикатом P(ПК). Автор приводит образцы, в которых наглядно изображает синтаксические отношения между основными членами полупредикативной конструкции и остальными членами предложения. В статье дается определение полупредикативных конструкций с формальной (морфологическая форма), семантической и функциональной точек зрения.

КАЧЕСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЙСТВИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ, СЛОВАЦКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

ГАЛИНА БОРШАБАНИЯ

Типологические методы исследования давно применяются в языкознании. В практике сравнительно-сопоставительного исследования языков можно вслед за Л. С. Бархударовым (Тетради переводчика, 1975) выделить два основных пути его проведения: сопоставление двух или более языков с языком-эталоном, от которого отталкиваются при разработке и описании различных языков, и другой путь, избранный нами, непосредственное сопоставление строя нескольких языков без сравнения с языком-эталоном. Мы избрали последнюю методику, потому что она представляется менее громоздкой и более наглядной.

Как известно, анализируя структуру языка строй английского языка принято характеризовать как аналитический, а строй русского и словацкого языков – как синтетических. Причем, для аналитического строя характерно использование порядка слов и служебных слов как средств выражения грамматических значений, в то время как языки синтетического (или флективного) строя используют в качестве грамматического средства в основном флексию, т.е. изменение самого слова путем аффиксации или чередования звуков. В то же время нет чисто аналитических и чисто флективных языков или языков синтетических. Как отмечает В. Н. Ярцева (1976, стр. 64), «ни один из существующих языков не гомогенен полностью по своей структуре».

В плане сравнения и сопоставления английского, русского и словацкого языков важное значение приобретает изучение глубинной и поверхностной структуры определенных категорий языка.

В современной грамматической теории языка все большее распространение и признание получает концепция, согласно которой в языке различают два типа грамматических структур – поверхностные и глубинные (Тетради переводчика, 1975). Поверхностные структуры – это те, которые доступны непосредственному наблюдению, лежат на поверхности языка и имеют прямые и непосредственные показатели формального характера. Глубинные же структуры вскрываются не прямым наблюдением, а опосредованно, через сравнение одних структур с другими. За одной и той же поверхностной структурой может скрываться разная глубинная структура. Существенно то, что между глубинными структурами разных языков существует большее

сходство, чем между поверхностными. Различия в поверхностной структуре языков не препятствуют в конечном итоге взаимному пониманию людей, говорящих на разных языках в процессе межъязыковой коммуникации. Это свидетельствует о том, что глубинная, т.е. семантико-логическая структура предложения в них совпадает во всех существенных чертах.

В процессе сопоставительно-типологического анализа языков изучению грамматического строя языков всегда отводилось большое место. Типология сравниваемых языков может проявиться в различиях средств передачи сходных грамматических значений или в различной организации самих систем грамматических категорий.

Вопросы анализа качественной характеристики действия в сопоставительном плане, находясь в тесной связи с теорией и практикой перевода, принадлежат к числу актуальных в современной лингвистике.

Наша задача – проследить, иллюстрируя разнообразным языковым материалом, тот факт, что конкретизация одних и тех же отношений в языках одной типологической принадлежности (русский, словацкий) с одной стороны и другой типологической принадлежности (английский) с другой стороны может привести к схождениям и к разительным отричиям в системе категории образа действия, синтаксически имеющего обычно форму обстоятельства образа действия.

В своей работе *Сопоставительно-типологическое исследование области синтаксиса* В. Н. Ярцева (1976) подчеркивает, что сопоставление не единичных фактов, а «малых систем» более выгодно при типологическом анализе. Семантико-структурный анализ качественной характеристики действия на материале английского, русского и словацкого языков принадлежит к числу сопоставляемых «малых систем», члены которых образуют структурносемантическое целое. Интересна в этом плане работа Б. Г. Гака и Е. Б. Ройзенблита *Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языка* (1966), в которой при сопоставлении предметом исследования выступают преимущественно те значения, основные способы выражения которых в обоих языках относятся к категориям синтаксиса, а при анализе схождения и расхождения внимание прежде всего обращается на соотношение синтаксических структур.

Семантико-структурный сопоставительный анализ качественной характеристики действия в английском, русском и словацком языках потребовал координации данных, полученных на основании изучения оригиналов и переводов, имеющейся литературы по частным вопросам английского, русского и словацкого языков.*

---

* FA = E. Hemingway: A Farewell to Arms. Moscow, Progress Publishers 1959; BB = S. Lewis: Babbitt. Moscow, Foreign Languages Publishing House 1962; ПО = Э. Хемингуэй: Избранные произведения в двух томах. Том первый. Москва, Государственное издательство художественной

Цель исследования: выявление закономерностей, наблюдаемых нами в исследуемых языках в рамках качественной характеристики действия, которые являются универсальными для всех исследуемых языков (русский, английский и словацкий языки) с одной стороны – при этом мы учитываем, что «несмотря на наблюдаемое разнообразие сопоставительное описание языков предполагает их соразмеримость» (Ярцева, 1976, стр. 102), и с другой стороны выявление специфичных для каждого данного языка, или для определенного строя языков, признаков.

Сущность качественной характеристики действия может выражаться положением действующего лица (*стоя, сидя*), внешним видом и физическим состоянием (*поблуднев, весело*), его отношением к другим субъектам (*вплотную, в одиночку*), психическим состоянием (*опасливо*), субъективным отношением к действию (*охотно, лениво*), способом передвижения (*верхом, пешком*), воздействием на органы чувств (*глухо, ярко*), протеканием во времени (*быстро, медленно*) и т. д.

В. М. Никитин (1955) отмечая, что «многие имеющиеся в языке разряды обстоятельств... еще не выявлены в науке», выделяет 20 типов отношений в пределах традиционного обстоятельства образа действия. Мы будем придерживаться семантической классификации обстоятельств, выделяя смысловые группы внутри обстоятельства образа действия там, где это связано со спецификой средств выражения этих обстоятельств в одном из трех сопоставляемых языков.

Качественная характеристика действия находит выражение в двух близких друг к другу синтаксических категориях: обстоятельстве образа действия и обстоятельственном определении. Характеризуя действие, исходящее от субъекта, обстоятельства образа действия вместе с тем характеризуют и субъект в момент совершения им действия.

Главным средством выражения обстоятельства образа действия является наречие. Сам термин наречие (лат. *adverbium*, словац. *príslovka*, англ. *adverb*) указывает на приглагольное употребление. Номинативная функция наречий и их семантика обусловлены не столько лексическим и морфологическим содержанием слова, сколько формами его синтаксического функционирования в связи с глаголами.

Существенным для наречий поэтому является то, что они сформировались как части речи при глаголе, возникая из потребности качественной, количественной и обстоятельственной конкретизации действия.

Своеобразие наречий в функции обстоятельств связано с большой абстрактностью их семантики по сравнению с семантикой адвербиальных предложно-

литературы 1959; Бэб = С. Льюис: Бэббит. Москва, Гослитиздат 1959; ZZ = E. Hemingway: Zbohom zbraniam. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1964; Bab = S. Lewis: Babbitt. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1968.

падежных конструкций, выраженных существительными, существительными + прилагательными и т. д. Качественная характеристика действия может быть выражена другими частями речи: 1) глагольно-адвербиальными формами: в английском языке формы на *-ing*; в русском – деепричастие; 2) существительным (в словацком и английском языках всегда с предлогом); 3) аналитической конструкцией (существительное + прилагательное); 4) инфинитивом; 5) придаточным предложением образа действия; 6) сравнительным оборотом (основанным на лексической транспозиции); 7) причастием; 8) прилагательным.

В ходе сравнительно-сопоставительного анализа нами были отмечены следующие закономерности:

1) Прямое соответствие наречий в трех языках – явление довольно частое. Проиллюстрируем это следующими примерами:

The priest was young and blushed <i>easily</i> . (FA, p. 34)	Священник был молод и легко краснел. (ПО, стр. 91)	Kurát bol mladý a <i>hneď</i> sa červenal. (ZZ, s. 17)
You do not <i>really</i> like it. (FA, p. 4,;)	Не может быть, чтобы она <i>действительно</i> нравилась. (ПО, стр. 192).	Nemôže sa vám <i>ozať</i> páčiť. (ZZ, s. 17)
She had slapped my face <i>hard</i> . (FA, p. 48)	Она <i>сильно</i> ударила меня по лицу. (ПО, стр. 205)	<i>Mocne</i> ma udrela po tvári. (ZZ, s. 32)
... and an orderly of some sort looked at me <i>disapprovingly</i> . (FA, p. 50)	... и дежурный канцелярист <i>неодобрительно</i> поглядывал на меня. (ПО, стр. 207)	... a akýsi ordonans sa na mňa <i>nedôverčivo</i> díval. (ZZ, s. 35)
At dinner I ate <i>very quickly</i> . (FA, p. 47)	Я ел очень <i>быстро</i> . (ПО, стр. 204)	<i>Veľmi rýchle</i> som sa na večeral. (ZZ, s. 31)
Rinaldi looked at me <i>blankly</i> . (FA, p. 44)	Ринальди <i>вопросительно</i> посмотрел на меня. (ПО, стр. 201)	Rinaldi pozrel na mňa <i>nechápavo</i> . (ZZ, s. 28)
You mustn't take everything <i>so literally</i> (FA, p. 44)	Нельзя понимать так <i>буквально</i> . (ПО, стр. 201)	Nesmiete všetko brať <i>tak doslova</i> . (ZZ, s. 28)

I looked at the tires <i>carefully</i> . (FA, p. 40)	Я <i>внимательно</i> оглядел шины. (ПО, стр. 198)	<i>Pozorne som si poprezeral pneumatiky.</i> (ZZ, s. 23)
--	---	--

... I slipped the trus <i>on purpose</i> . (FA, p. 54)	... что я <i>нарочно</i> сбросил бандаж. (ПО, стр. 210)	... že páš som si <i>strhol schválne</i> . (ZZ, s. 33)
--	---	--

Все приведенные здесь примеры свидетельствуют о гомогенности, существующей в языках одной типологической принадлежности (словацкий, русский) с одной стороны, и различной (английский) с другой.

Однако, расширив базу сравнения, проследив использование наречий как средств выражения качественной характеристики действия в четырех переводах английских произведений на русский, словацкий язык и оригиналах, мы пришли к выводу, что русские наречия играют большую коммуникативную роль по сравнению с английскими. Данные показывают, что в английском языке наречия употребляются почти вдвое реже, чем в русском, в словацком языке обстоятельство образа действия, выраженное наречием, употребляется по сравнению с русским языком в три раза реже.

Английскому наречию в русском и словацком языке может соответствовать существительное с предлогом, деепричастие или деепричастный оборот. Особенно часто это наблюдается в случае, если наречие образовано от относительного прилагательного:

I had drunk much wine and afterward coffee and stregha and I explained <i>winefully</i> . (FA, p. 38)	Я выпил много вина, а потом кофе со стреха и, <i>хмелея</i> , рассуждал. (ПО, стр. 38)	Vypil som veľa vína a potom kávy a streghy a vysvetľoval som. <i>podnietený vínom</i> ... (ZZ, s. 21)
---	--	---

Деепричастие в русском языке обычно выступает как синоним других способов выражения обстоятельства образа действия или сопровождающего обстоятельства. В английском языке ему соответствует такая форма: прилагательное, причастие, предложный оборот, абсолютное существительное. Подобным образом в словацком языке ему соответствуют абсолютное существительное или глагол:

He was walking <i>with a limp</i> . (FA, p. 54)	Он шел <i>прихрамывая</i> . (ПО, стр. 210)	<i>Kríval</i> . (ZZ, s. 33)
---	--	-----------------------------

Why don't you ride <i>with transport</i> ? (FA, p. 54)	Почему же вы идете <i>пешком</i> ? (ПО, стр. 210)	<i>Prečo nejdete s transportom?</i> (ZZ, s. 33)
--	---	---

Наречие в английском языке зачастую обозначает сопутствующее действию обстоятельство, которое, приобретая большую самостоятельность, может стать в русском и словацком языках равнозначным отдельно сказуемому, однородному с основным сказуемым:

The lieutenant, Rinaldi, lay <i>asleep</i> on the other bed. (FA, p. 37)	Ринальди, лейтенант, лежал на второй кровати и спал. (ПО, стр. 37)	Poručík Rinaldi ležal <i>a spal</i> na druhej posteli. (ZZ, s. 19)
--	--	--

Особенно следует отметить, что наречия типа *по-русски*, *по-итальянски*, *по-английски* в английском и словацком языках могут употребляться без частицы *по* или *in* и с нею. В то время, как в русском языке они употребляются исключительно с предлогом или с частицей; это наглядно иллюстрируют следующие примеры:

I said <i>in Italian</i> . (FA, p. 44)	... сказал я <i>по-итальянски</i> . (ПО, стр. 201)	Povedal som mu <i>po taliansky</i> . (ZZ, s. 28)
And I never even talk <i>English</i> . (FA, p. 48)	Мне даже не приходится говорить <i>по-английски</i> . (ПО, стр. 205)	A nikdy nemám možnosť rozprávať <i>po anglicky</i> . (ZZ, s. 32)
Don't I talk <i>Italian</i> good enough? (FA, p. 54)	Разве я плохо говорю <i>по-итальянски</i> ? (ПО, стр. 211)	Nerozprávam dosť dobre <i>po taliansky</i> ? (ZZ, s. 38)
The captain spoke <i>pidgin Italian</i> . (FA, p. 34)	Капитан специально для меня говорил <i>на ломанном итальянском языке</i> . (ПО, стр. 54)	Kapitán z ohľadu na mňa rozprával ... <i>lámanou taliančinou</i> . (ZZ, s. 28)
He spoke again <i>in pidgin Italian</i> . (FA, p. 34)	Он снова заговорил <i>на ломанном языке</i> . (ПО, стр. 54)	Opäť začal rozprávať <i>lámanou taliančinou</i> . (ZZ, s. 28)

В последних двух примерах мы видим, что это правило распространяется на все понятия, обозначающие действия говорения на определенном языке вне зависимости от того, выражено обстоятельство образа действия наречием или сочетанием существительное и прилагательное с предлогом.

Формам на *-ing* в английском языке в функции обстоятельства образа действия в русском языке соответствует деепричастие несовершенного вида, в словацком языке им как правило соответствует второе сказуемое:

... after the spaghetti course, which everyone ate quickly and seriously, *lifting* the spaghetti in the fork untill the loose strands hung clear, then *loving* it into the mouth, *helping* ourselves to wine from the grass-covered gallon-flask. (FA, p. 22)

После спагетти, которые все ели очень серьезно и торопливо, *поднимая* их на вилке так, чтобы концы повисли в воздухе. . . . или же *только приподнимая вилкой и всасывая* в рот без перерыва, а потом *запивая* вином из плетеной фляги. . . (ПО, стр. 231)

... po špagetách, ktoré každý jedol veľmi rýchlo a vážne, *dvíhal* ich na vidličke, až na nich voľné konce odvisali, alebo ich *sťahoval do seba* . . . *pili* sme víno z bachratej fľaše, opletenej slamou . . . (ZZ, s. 16)

На основании наших исследований необходимо заметить, что формы на *-ing* употребляются в английском языке значительно реже, чем в русском деепричастие. В словацком языке эквивалентность форм отмечалась только в двух случаях. В качестве параллельных форм используются в порядке убывания: второе сказуемое, инфинитив, абсолютный оборот, существительное с предлогом, причастный оборот, наречие, придаточное предложение.

Конструкции с именем существительным, восходя синтаксически к категориям косвенного дополнения, представляют собой в английском языке предложно-именные сочетания, в русском и словацком – существительные в косвенном падеже с предлогом и без предлога:

I should drink *cup for cup and glass for glass* with Bassi. (FA, p. 159)

Я должен пить *на выдержку* с Басси. (ПО, стр. 215)

Mal som piť *šálku za šálku a pohár za pohár* s Bassim. (ZZ, s. 44)

Наиболее распространенные предложно-падежные конструкции употребляются в английском языке с предлогом *with*, в русском с предлогом *с*, в словацком *s*. Как правило они характеризуют внешность и внутреннее состояние человека (положение, жест, чувство, субъективное отношение). Обычно они употребляются с глаголами движения, речи, чувства, мысли, чувственного восприятия.

Приведенные выше три способа выражения обстоятельства образа действия: наречие, форма на *-ing* (или деепричастие и деепричастный оборот), существительные с предлогом часто выступают как синонимы и взаимно заменяются как во внутриязыковом, так и в межъязыковом плане. Английские предложные сочетания чаще всего соответствуют русским наречиям и деепричастиям; в словацком языке они как правило утрачивают функцию обстоятельства образа действия и переходят в придаточное или главное предложение, или в равнозначное сказуемое:

1) английское предложное сочетание – русское деепричастие – словацкое самостоятельное предложение:

... and carried it flopping against the small of my back *with no feeling at all.* (FA, p. 50)

И он болтался у меня сзади на поясе, *не вызывая никаких чувств.* (ПО, стр. 207)

... a nosil som ju tak, že mi udierala o zadok, a *ne-mal som pritom nijaký pocit.* (ZZ, s. 35)

2) английское предложное сочетание – русское второе сказуемое – словацкое второе сказуемое:

It was impossible to salute foreigners as an Italian *without embarrassment.* (FA, p. 42)

Невозможно отдавать честь иностранцам так, как это делают итальянцы, *и при этом не испытывать замешательства.* (ПО, стр. 202)

Nebolo možné zdravít cudzincov ako Talian a *nebyť pritom v rozpakoch.* (ZZ, s. 29)

Имеет место и обратная связь – наречие в английском языке заменяется предложным сочетанием в русском, оставаясь в словацком языке в форме наречия:

The river ran behind us and the town had been captured *very handsomely* (FA, p. 32)

Река протекала позади нас и город был взят *без всякого труда.* (ПО, стр. 130)

Rieka tiekla za nami a mesto sme dobyli *veľmi ľahko.* (ZZ, s. 30)

Для выявления процентного соотношения использования предложных конструкций необходимо расширить базу сравнения и сосредоточить внимание на данную частную проблему в будущем. Нами было отмечено, что в русском языке не только наречия, но и деепричастия употребляются относительно чаще предложных оборотов, в то время как в словацком языке наблюдается более частая замена другими синтаксическими оборотами.

В аналитической конструкции предлог + существительное + прилагательное характеристика действия выражена в прилагательном. Существительное имеет полуслужебную функцию и выступает в качестве полусинтаксической опоры прилагательного и соединительного звена между последним и характеризующим им глаголом. Эти конструкции являются дальнейшим по сравнению с предложно-именными конструкциями развитием аналитических тенденций в сфере выражения характеристики действия. Полуслужебный характер су-

существительного отражается в его семантике: оно является либо словом с абстрагированным значением, либо словом конкретного значения, семантически зависящим от определяемого глагола.

Если рассматривать семантическую связь опорного слова аналитического сочетания с характеризующим глаголом, можно выделить конструкции двух типов:

1) Сочетания, опорное существительное которых не связано семантически с характеризующим глаголом: англ. *in . . . a way*, русские: *надлежащим образом, таким манером, на военный лад* и т. д. Сочетания, приведенные выше, используются в качестве обстоятельства образа действия, обозначающего сопутствующее обстоятельство. В словацкой литературе им соответствуют конструкции, входящие в состав сказуемого, которые в научной литературе называют сказуемостно-именным приглагольным членом (*doplnok*).

Английские конструкции со словом *way*, русские обороты со словом *образ манер, способ* и словацкие конструкции, употребляемые в качестве эквивалента, используются наиболее широко в языках аналитического типа. Подчас они являются единственным способом характеризующим качество действия в английском языке. В русском и словацком языках им соответствуют наречия и придаточные предложения:

... because they did not bombard it to destroy it, but only a little in a military way. (FA, p. 32)	... потому что они бомбардировали его не так, чтобы разрушить, а только слегка, для порядка. (ПО, стр. 190)	... lebo ho nebombarovali tak, aby ho znicili, iba trochu, ako bolo z hľadiska vojenského nevyhnutné. (ZZ, s. 15)
---	---	---

В приведенном примере кроме того обстоятельство образа действия, выраженное наречием, конкретизируется обстоятельством, выраженным существительным: *слегка, для порядка; a little, in a military way*.

2) Сочетания, опорное существительное которых в семантическом отношении связано с характеризующим глаголом. Это так называемые структуры с внутренним дополнением. В русском языке эти конструкции содержат существительное в творительном надеже без предлога. В английском языке они употребляются с предлогом, в словацком языке предлог отсутствует:

You see I've been leading a sort of a funny life. (FA, p. 42)	Видите ли, я живу довольно нелепой жизнью. (ПО, стр. 205)	Vidíte, vediem tu akýsi čudný život. (ZZ, s. 32)
---	---	--

Comming down, they wouldn't be loaded. (FA, p. 47)	... вниз ведь они пойдут порожняком. (ПО, стр. 203)	Ak pôjdu nadol, nebudú mať náklad. (ZZ, s. 30)
--	---	--

Обычно такие конструкции характеризуют действия лиц, животных, механизмов. Сопоставление позволяет сделать еще одно наблюдение: тавтологические конструкции типа *жить нелепой жизнью, спать глубоким сном* варьируются как во внутриязыковом, так и в межъязыковом плане.

Хотя нами в ходе исследования была отмечена большая аналогия в использовании аналитических образований в трех исследуемых языках, статистический анализ показал, что в английском языке они имеют наибольшее применение.

В русском языке аналитические средства выражения качественной характеристики действия используются обычно для характеристики внешнего вида, движений, манеры разговора и действий субъекта. Как раз здесь мы наблюдаем наибольшее количество аналогий:

Me, <i>with the eyes shut</i> . (FA, p. 74)	Я, с закрытыми глазами. (ПО, стр. 229)	Ja, <i>oči zatvorené</i> . (ZZ, s. 29)
The doctors were working <i>with sleeves up to their shoulders</i> . (FA, p. 72)	Врачи работали, засучив до плеч рукава. (ПО, стр. 227)	Lekári pracovali <i>s rukávami vysúkanými až po pleciami</i> . (ZZ, s. 50)
Standing <i>with one hand in his trousers pockets</i> he was bewitching an audience. (BB, p. 103)	Держа одну руку в кармане, он явно очаровывал аудиторию. (Бэб, стр. 94)	Stál, <i>jednu ruku mal vo vrecku nohavic</i> , a očarúval zhromaždenie. (Bab, s. 105)
<i>With the solemn face of a devotee</i> . . . he plodded nightly through every picture. (BB, p. 102)	С благоговейным выражением лица он ежевечерне внимательнейшим образом изучал каждую картинку. (Бэб, стр. 93)	So <i>slávnostnou tvárou oddaného čiteľa</i> každý večer pozorne prezeral obrázok za obrázkom. (Bab, s. 104)
When he laid out a clean collar, discovered, that it was frayed in front, and tore it up <i>with a magnificent yeeeeing sound</i> . (BB, p. 121)	Вынимая чистый воротничек он увидел, что края разлохматились, и с великолепнейшим треском разорвал его пополам. (Бэб, стр. 112)	Keď si vytiahol čistý golier, zistil, že je vpredu rozstrapkaný, a roztrhol ho <i>s nádherným škrrrkavým zvukom</i> . (Bab, s. 123)
<i>With melancholy dignity</i> clawing through the water a piece of soap. (BB, p. 111)	С грустным достоинством ловил упорно ускользавшее мыло. (Бэб, стр. 111)	<i>Melancholicky dôstojne</i> loví vo vode a hľadá . . . mydlo. (Bab, s. 112)

В процессе сопоставления нам удалось сделать следующее наблюдение: если в русском и словацком языках свободно используются аналитические конструкции с существительными, обозначающими частные свойства или внешние проявления субъекта – вид, жест, тон, шаг, смех, выражение лица – то конструкции с существительными, обозначающими части тела, используются в этой функции значительно реже, чем в английском:

We sat on the ground with our backs against the wall. (FA, s. 64)	Мы сидели на земле, прислонившись к стене. (ПО, стр. 220)	Sedeli sme na zemi, opie- rali sme sa o stenu. (ZZ, s. 220)
---	---	---

Придаточные обстоятельственные предложения согласно нашим наблюдениям имеют несколько большее распространение в словацком и русском языках, часто они выступают в качестве замены английских инфинитивных конструкций и инфинитива:

... because they did not bombard it to destroy. (FA, p. 32)	... потому что они бомбардировали его не так, чтобы разру- шить... (ПО, стр. 15)	... lebo ho nebombar- dovali tak, aby ho zničili. (ZZ, s. 15)
---	---	---

Особую группу средств выражения качественной характеристики действия составляют обстоятельства, выражающие интенсивность действия (т.е. степень проявления действия). Некоторые глаголы имеют постоянный показатель интенсивности: *кричать во всю глотку, есть за шестерых* и т.д. Характеристика действия а также степень его интенсивности нередко имеет устойчивую форму в английском языке, которая в русском и словацком языках передается различными средствами градации или интенсивности действия, выраженными существительными с предлогами, наречиями:

I wished to God it was over though. (FA, p. 54)	Все-таки я от души же- лал, чтобы она кончи- лась. (ПО, стр. 213)	Bože, bodaj by sa len skoro skončila. (ZZ, s. 42)
I knew you was an Ame- rican all right. (FA, p. 54)	Я сразу догадался, что вы американец. (ПО, стр. 44)	Ale hneď som vedel, že ste Američan. (ZZ, s. 42)

Обширность и семантическое своеобразие так называемых наречий усиления, интенсифицирующих смысловую нагрузку качественной характеристики действия путем указания на высокую, очень высокую и предельно высокую степень, выражают, как правило, субъективное отношение говорящего. Наречия

чия усиления и степени выражают как правило степень проявления качественной характеристики действия во всех трех анализируемых языках – русском, словацком и английском:

Your are <i>quite</i> right. (FA, p. 48)	Вы поступили <i>совершенно</i> правильно. (ПО, стр. 205)	To bolo <i>celkom</i> správne. (ZZ, s. 32)
At dinner I ate very quickly. (FA, p. 47)	Я ел <i>очень</i> быстро. (ПО, стр. 204)	Veľmi <i>rýchle</i> som sa navečeral. (ZZ, s. 31)
I kissed her <i>hard</i> and held her <i>tight</i> . (FA, p. 55)	Я поцеловал ее <i>крепко</i> и <i>сильно</i> прижал к себе. (ПО, стр. 212)	Bozkával som ju <i>mocne</i> a držal som ju <i>tuho</i> . (ZZ, s. 39)
... and other trucks with loads covered with canvas moved <i>slower</i> . (FA, p. 31)	... другие, с грузом под брезентовой покрывшей, продвигавшиеся вперед <i>не так быстро</i> . (ПО, стр. 189)	... a tie išli v prúde pre-mávky <i>pomaľšie</i> . (ZZ, s. 13)
... we would get in the elevator and it would go up <i>very slowly</i> . (FA, p. 57)	... мы входим в кабину лифта и он ползет вверх <i>очень</i> медленно. (ПО, стр. 213)	... a potom by sme vošli do výťahu a ten by išiel nahor <i>veľmi</i> pomaly. (ZZ, s. 42)
There were small grey motor cars that passed <i>very fast</i> . (FA, p. 32)	Проезжали маленькие серые легковые машины, которые шли <i>очень</i> быстро. (ПО, стр. 190)	Chodili tam aj malé sivé autá a tie behali <i>veľmi</i> rýchle. (ZZ, s. 14)

Обращение к семантико-функциональным свойствам наречий усиления в данном случае дает возможность говорить о процессе известного обособления упомянутых наречий в пределах данного лексико-грамматического разряда и сближения их с усилительными частицами. Функция этого типа наречий может быть определена как полуслужебная, однако, они, будучи элементами не полностью грамматикализованными, остаются лексическими средствами градации признака в составе наречий как части речи.

Сравнительные обороты с союзами часто используются в трех языках для выражения качественной характеристики действия:

They will love you <i>like</i> a son. (FA, p. 35)	Они вас любят, <i>как сына</i> . (ПО, стр. 192)	Budú ťa tam mať radi <i>ako</i> svojho syna. (ZZ, s. 17)
---	---	--

... and I said as though I were going to confession. (FA, p. 34)   ... и стою у его камеры и говорю, будто перед исповедью. (ПО, стр. 214)   ... a povedal som, akoby som išiel na spoved. (ZZ, s. 44)

Сравнительно-сопоставительный анализ позволил установить, таким образом, что в английском языке средства выражения качественной характеристики действия более разнообразны в структурном отношении. В русском языке одна структура – наречие – охватывает более половины всех случаев, в словацком языке наблюдается тяготение к структуре придаточного предложения, второго сказуемого. Большему структурному и семантическому однообразию русских наречий по сравнению с английскими соответствует и их большая коммуникативная роль.

Формы английского причастия настоящего времени на – *ing* соответствуют в русском языке деепричастию, которое довольно часто выступает как синоним других способов выражения обстоятельства образа действия или сопровождающего обстоятельства. Анализ структуры существительное + предлог в английском языке показывает явную тенденцию к замене ее наречием, деепричастием в русском языке, но меньшую склонность к замене наречиями или совпадением структур в словацком языке.

Исходя из данных сравнительно-сопоставительного анализа средств выражения качественной характеристики действия в четырех переводах английских произведений на русский и словацкий языки и в оригиналах (по 200 случаев из каждого произведения) нам удалось установить, что обстоятельство само по себе как категория синтаксиса присутствовало в английском языке из 800 случаев в 654 случаях, в русском в 740 случаях, а в словацком в 426 случаях. В целом русский язык проявляет наибольшую склонность к использованию обстоятельственных структур.

Разное место, которое занимают одни и те же способы выражения качественной характеристики действия в трех языках, можно представить в виде следующей таблицы:

	английский	русский	словацкий
1. наречие	213	390	197
2. существительное с предлогом	154	148	120
3. деепричастный оборот	92	125	15

Мы привели достаточное количество фактов, свидетельствующих о ряде общих для разноструктурных языков признаков передачи качественной характеристики действия, установили ряд отклонений, продиктованных структурой того или иного языка. Каждое из приведенных соотношений синтаксических

структур и морфологических форм каждого языка заслуживает дальнейшего разбора и изучения.

*Katedra marxisticko-leninskej filozofie
Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Библиография

ГАК, В. Г.—РОЙЗЕНБЛИТ, Е. В.: Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языка. Москва, Высшая школа 1966.

НИКИТИН, В. М.: Обстоятельство и определение в их соотношениях. Ученые записки Рязанского государственного педагогического института № 10, 1955.

Тетради переводчика. Ред. Л. С. Бархударов. Москва, Издательство Международные отношения 1975.

ЯРЦЕВА, В. Н.: Грамматические основы описания языков. Принципы описания языков мира. Ред. В. Н. Ярцева — Б. А. Себреников. Москва, Наука 1976, стр. 64 — 104.

KVALITATÍVNA CHARAKTERISTIKA DEJA V SÚČASNEJ RUŠTINE, SLOVENČINE A ANGLIČTINE

Resumé

Štúdia predstavuje sémanticko-štruktúrnú porovnávaciu analýzu kvalitatívnej charakteristiky deja v ruštine, slovenčine a angličtine. Skúmaným materiálom je 800 príkladov z anglickej prózy a ich ruských a slovenských prekladových ekvivalentov. Autorka skúma, ako konkretizácia tých istých hlbkových vzťahov v typologicky odlišných jazykoch (ruština a slovenčina oproti angličtine) môže byť v povrchovej štruktúre buď zhodná, alebo sa líši.

Príslovky — hlavný prostriedok na vyjadrovanie kvalitatívnej charakteristiky deja — sa v angličtine používajú dva razy menej ako v ruštine, pretože anglickej príslovke zodpovedá v ruštine (a v slovenčine) konštrukcia predložka + substantívum, prechodník alebo prechodníková konštrukcia. V ruštine viac ako v polovici prípadov vystupuje príslovka, v slovenčine je tendencia vyjadrovať kvalitatívnu charakteristiku deja prostredníctvom vedľajšej vety a doplnku. Z 800 skúmaných príkladov sa príslovkové určenie (ako syntaktická kategória) vyskytlo v angličtine 654 ráz, v ruštine 740, v slovenčine iba 426 ráz.

ROZHLADY

HLADANIE DIALEKTICKÝCH ZÁKONITOSTÍ VO FRAZEOLÓGII
(CHARAKTERISTIKA FRAZEOLOGICKEJ KONCEPCIE V. M. MOKI-
JENKA)

JOZEF MLACEK

Pri veľmi rozsiahlom a tematicky aj metodicky mnohostrannom výskume frazeológie v Sovietskom zväze je celkom prirodzeným javom existencia rozličných koncepcií v chápaní tejto disciplíny. Ak spomenieme iba mená V. V. Vinogradov, B. A. Larin, N. S. Ožegov, N. N. Amosova, A. M. Babkin, L. V. Archangeľskij, A. I. Molotkov, N. M. Šanskij, A. V. Kunin, L. I. Rojzenzon, V. N. Telija, V. P. Žukov, M. M. Kopylenko a prípadne i ďalšie, z ktorých každé symbolizuje osobitný prístup k frazeológii, zaznamenali sme naozaj iba najvýraznejšie smery, ktorými sa výskum frazeológie v ZSSR doteraz uberal. Pozornejšie sledovanie frazeologickej produkcie v ZSSR ukazuje, že v posledných rokoch predstavujú takýto osobitný prístup k frazeológii aj práce leningradského bádateľa V. M. Mokijenka, a to ani nie tak svojím počtom, ako skôr práve svojskou metodológiou výskumu slovanskej frazeológie. Potrebu informovať našu odbornú verejnosť o jeho prácach vyvoláva jednak osobitnosť jeho chápania frazeológie, jednak fakt, že V. M. Mokijenko ako slavista venuje stálu pozornosť aj našej slovenskej frazeológii (a ešte viacej českej; preto v českej jazykovede už existujú ohlasy tejto koncepcie — Utěšený, 1973).

Ucelenú Mokijenkovu koncepciu frazeológie reprezentuje najmä jeho doktorská dizertácia *Protivorečija frazeologii i jejo dinamika*, z ktorej je však bežnejšie prístupný iba autoreferát (Mokijenko, 1976c). Populárnovedný výklad celej jeho teórie obsahuje knižka *V glub pogovorki* (Mokijenko, 1975b). Základné body celej tejto teórie sú však aj vo viacerých štúdiách (čiastočne publikovaných v našich časopisoch). Všetky tieto práce sú metodologicky vzácné jednotné, a tak je každá z nich vhodným prameňom pre výklad celej tejto frazeologickej koncepcie, resp. niektorej je zložky.

Východiskom pre Mokijenkov prístup k frazeológii sú predovšetkým takéto zistenia: 1. Rozličné doterajšie frazeologické koncepcie sa značne rozchádzajú pri určovaní podstaty frazeologickej jednotky a jej vlastností. V jednotlivých prístupoch sa našiel celý rad takých vlastností, ktorými sa mala vystihnúť podstata frazeologizmu. Závažnejšie ako sám veľký počet vymenovaných vlastností je to, že sa tu dost

často určujú priamo protichodné vlastnosti frazeologizmu. Zjavné rozdiely, ba niekedy až protirečenia pri určovaní vlastností frazeologizmu v jednotlivých školách a koncepciách frazeológie vedú autora k tomu, aby skúmal príčinu tohto stavu. Riešenie sa mu ukazuje v prehodnotení istých metód, v istej zmene metodologického prístupu k celej frazeologickej problematike. 2. Doterajšie frazeologické výskumy sa jednoznačne upriamili na tzv. funkčnú frazeológiu, ako ju v základných bodoch určil už V. V. Vinogradov. Zabudlo sa na druhý dôležitý rozmer výskumu frazeológie, na diachronický prístup k jej problematike. Výsledkom takejto jednostrannej orientácie celého frazeologického výskumu sú mnohé ťažkosti v riešení niektorých teoretických otázok a nerozpracovanosť historickej frazeológie sa v súčasnosti stáva aj prekážkou ďalšieho rozvoja funkčnej, synchronickej frazeológie (Mokijenko, 1976c, s. 1).

Podobne ako iní autori aj V. M. Mokijenko vychádza pri vymedzení frazeologizmu z určenia jeho štruktúrnych vlastností. „Pod frazeologičeskoj jedinicej ponimajetsia otnositelno ustojčivoje, vosproizvodimoje i ekspressivnoje sočetanije leksem, obladajuščeeje celostnym značenijem“ (op. cit., s. 2; podobne aj v ďalších autorových prácach). Závažnejšia ako samo konštatovanie týchto štyroch vlastností frazeologizmu je ich interpretácia, ich výklad na pozadí dialektických protirečení vo frazeológii. Už tu možno zaznamenať, že autor jednak nepokladá uvedené znaky frazeologizmu za rovnako dôležité, ale naopak, vidí ich vo vzájomnej podmienenosti, jednak pripúšťa aj ohraničenú platnosť ďalších vlastností pri charakteristike špecifickejších skupín frazeologizmov. Z uvedenej autorovej formulácie vyplýva i to, že aj najvšeobecnejšiu vlastnosť frazeologických jednotiek (ďalej FJ) — ustálenosť limituje a hovorí o relatívnej ustálenosti, ďalej to, že opätovne vyzdvihuje medzi podstatné vlastnosti FJ expresívnosť a špecifikuje i platnosť reprodukovanosti frazeologizmov, pri ktorej sú aj v samej sovietskej frazeologickej teórii priamo protichodné názory (porov. Kopylenko-Popova, 1972; Rojzenzon, 1973). Ako podrobnejšie uvedieme v ďalšom výklade, oblasť týchto vlastností FJ je podľa autora najvlastnejším poľom, na ktorom sa prejavuje väčšina z dialektických protirečení vo frazeológii. Ak teda chceme hovoriť o Mokijenkovej interpretácii vlastností frazeologizmu, treba v prvom rade hovoriť o jeho výklade dialektických protirečení vo frazeológii.

Východiskom pre pochopenie celej frazeológie je podľa autora špecifická sémantická asymetria frazeológie, ktorá vyplýva z rozdielu medzi celkovým významom FJ a významami jednotlivých komponentov FJ. Práve táto sémantická asymetria je podľa V. M. Mokijenka na jednej strane zdrojom dynamickosti celej frazeológie, na druhej strane východiskom súboru istých protirečení vo frazeológii. Obidve tieto stránky navzájom súvisia, lebo ako píše autor, „frazeologičeskije protivorečija javljajutsia projavlenijami odnoj iz samich obščich zakonomernostej dialektiki — zakona jedinstva i borby protivopoložnostnej kak osnovnogo faktora razvitija“ (Mokijenko, 1976c, s. 3). Za základné protirečenia celej frazeológie sa tu poklada-

jú: ustálenosť — neustálenosť, modelovanosť — nemodelovanosť, implicitnosť — explicitnosť, obraznosť — neobraznosť, diachrónia — synchrónia. Výklad týchto protirečení tvorí základ Mokijenkovej interpretácie celej frazeológie a je zároveň pevnou bázou aj pri riešení konkrétnych frazeologických problémov (Mokijenko, 1973; 1974). Preto sa v nasledujúcich poznámkach pristavíme pri jednotlivých uvedených protirečeniach.

Je celkom prirodzené, že prvé protirečenie frazeológie vidí autor v súvislosti s ustálenosťou. Ide totiž o vlastnosť, ktorá sa niekedy pokladala i pokladá za najvšeobecnejšiu, resp. dokonca za jediný podstatný znak FJ, kým inokedy sa zasa celkom vylučovala z charakteristík FJ ako nešpecifická, nepodstatná a pod. V. M. Mokijenko na jednej strane konštatuje jej univerzálnosť v celej frazeológii, no na druhej strane nezastiera, že frazeologizmy bývajú ustálené v rozličnej miere, že proti úplnej zmeravenosti, petrifikovanosti je vo frazeológii bežná aj variantnosť jednotiek. Preto jednu kapitolu citovanej populárnovednej práce (Mokijenko, 1975b) nadpísal: *Ustálená neustálenosť, alebo neustálená ustálenosť?* Výklad protirečenia medzi ustálenosťou a variantnosťou dáva odpoveď nielen na túto, ale aj na ďalšie závažné otázky súvisiace s týmito vlastnosťami FJ. Keďže otázky vyvoláva nie oblasť celkom ustálených, zmeravených spojení, ale skôr oblasť menej ustálených, variantných jednotiek, autor venuje pozornosť najmä tomuto pólu rozoberaného protirečenia.

Ak sa niekedy pri funkčnej analýze (najmä spisovnej frazeológie) stavia otázka tak, akoby ustálenosť bola bázou, na ktorej sa uplatňuje variantnosť FJ, autor vidí pomer týchto vlastností obrátene. Keď sa totiž FJ bežne pokladá za slovné spojenie, ktoré sa ustáľilo, predpokladá sa tým, že východiskom FJ bolo premenlivé slovné spojenie. Autor teda konštatuje, že vývin frazeológie ide od variabilnosti slovného spojenia k jeho ustálenosti, od „antinormy“ k norme (Mokijenko, 1976c, s. 7). Hoci sú zaiste možné aj opačné prípady, treba súhlasiť s autorom, že vo vývine celej frazeológie je dominantná tá tendencia, na ktorej on stavia svoj výklad. Oprávnenosť jeho tézy potvrdzuje aj fakt, že variantnosť nie je ničím výnimočným, ale že je naopak známa pri podstatnej časti frazeologizmov (autor hovorí o širokej variačnej amplitúde väčšiny FJ). Preto sa v tejto koncepcii vyzdvihuje systémový charakter frazeologickej variantnosti. Autor však vidí aj jej špecifické črty oproti variantnosti na iných jazykových rovinách. Ide predovšetkým o to, že tu možno hovoriť jednak o variantnosti komponentov (v tom i o lexikálnej variantnosti), jednak o syntaktickej variantnosti celej FJ.

Autor osobitne vyzdvihuje myšlienku, že variantnosť FJ sa dotýka len označujúcej zložky, že pri frazeologickom znaku ide teda o dialektický vzťah medzi jeho totožnosťou (vo významovej zložke) a rozličnosťou (na rovine formy). Konštatuje, že práve sémantické vlastnosti FJ dovoľujú nazývať ju ustáleným slovným spojením. Spätie medzi spomínanou totožnosťou a rozličnosťou je podľa autora prejavom dynamickej stability frazeológie. Ak sa narúša totožnosť (ustálenosť) aj v sémantic-

kej zložke, ide už o samostatné frazeologizmy. V. M. Mokijenko (1972) pokladá variantnosť za jeden z dôležitých zdrojov novej frazeológie.

Z uvedenej povahy frazeologického znaku autor odvodzuje ďalšie znaky FJ, ktoré sa tiež niekedy pokladajú za štruktúrne vlastnosti FJ, a to jeho formálnu rozčlenenosť (rozdelnooformlennosť) a sémantickú spätosť, významovú celosť.

Osobitne treba vyzdvihnúť myšlienku, že autor ani pri zmenenom pohľade na vzťah medzi ustálenosťou a variantnosťou nestavia sa za výlučnosť jediného prístupu k tejto otázke. Práve naopak, vyzdvihuje, že otázku variantnosti a ustálenosti treba skúmať synchronicky aj diachronicky a že každý z týchto prístupov má osobitný cieľ. Kým synchronický opis vzťahov medzi ustálenosťou a variantnosťou sleduje otázku frazeologického invariantu, diachronický opis má hľadať východiskové voľné spojenie, z ktorého FJ vznikla, teda — v terminológii iných bádateľov — tzv. vnútornú formu frazeologizmu.

Rozoberaný prístup k ustálenosti a variantnosti stavia viaceré parciálne otázky z tejto oblasti (i z celej frazeologickej teórie) do nového svetla. Podáva presvedčivejší výklad niektorých javov a zreteľnejšie vyčleňuje isté pojmy (variantnosť komponentov — syntaktická variantnosť). Sú tu aj niektoré nové pojmy (variácia amplitúda FJ, okazionálny variant). Keďže sa tu však dotýkame jedného z najvšobecnejších protirečení celej frazeológie, prirodzene sa vynárajú aj ďalšie otázky.

V prvom rade ide o to, že podľa našej mienky ustálenosť je z tejto dvojice širším javom ako variantnosť. Ak autor správne konštatuje, že variantnosť je otázkou jazykovej formy, ustálenosťou sa vyznačuje aj významová zložka FJ. Preto sa proti morfolologickej, syntaktickej, lexikálnej (v ruštine i zvukovej), kvantitatívnej a komplexnej variantnosti spomínajú nielen paralelné typy ustálenosti, ale aj ustálenosť významu (Kunin, 1970). Vyznačené protirečenie ustálenosť — variantnosť teda trochu zužuje celú otázku. „Neustálenosť“ nie je iba otázkou variantnosti, ale aj problémom prechodu od voľného slovného spojenia k ustálenému alebo naopak, otázkou frazeologizácie alebo defrazeologizácie.

Druhá vec. V dostupných autorových prácach sa vyskytujú oprávnené výhrady, že synchronický prístup k tejto dvojici často pokladá za autorské inovácie to, čo z historického hľadiska patrí medzi varianty istej FJ. Zdá sa však, že autor trochu preceňuje druhý prístup, keď hovorí, že varianty a tzv. individuálne autorské parafrázy FJ sú z lingvistického hľadiska „javlenija odnogo poriadka“ (Mokijenko, 1976c, s. 7). Autor sám totiž musí dodať: „Poslednije (individuálne parafrázy — J. M.), odnako, často predstavljajut soboj kak by vtoričnuju, ne iskonnuju varjirujemost', v nektorom smysle iskusťvennoje oživlenie jestestvennoj sposobnosti k varjirovaniju, kotoroj obladajet FJe na stadii perechoda ot svobodnogo sočetanija k ustojčivomu“ (ibid.).

Za jeden z najväčších prínosov rozoberanej koncepcie pre frazeologickú teóriu možno pokladať Mokijenkovo spracovanie opozície modelovanosť — nemodelovanosť FJ. Ak sa ešte nedávno pokladala nemodelovanosť za jednu z podstatných

vlastností FJ (Chafe, 1968 ; Kunin, 1970 ; Newmeyer, 1974), V. M. Mokijenko — na rozdiel aj od prác, ktoré upozorňovali na ohraničenú modelovanosť istých typov FJ (porov. aj našu prácu o ustálených prirôvnaniach — Mlacek, 1970) — skúma vzťah medzi modelovanosťou a nemodelovanosťou na ploche celej frazeológie. Opierajúc sa o zistenia výskumov o variantnosti FJ (v tom výklad tejto opozície nadväzuje na predchádzajúce protirečenie) a o frazeologickej synonymite, autor konštatuje nespornú existenciu modelov vo frazeológii. Zároveň však dodáva, že staršie myšlienky o nemodelovanosti frazeológie naznačujú, že modelovanosť FJ nemôže byť absolútna, relatívne neobmedzená (ako je pri voľných slovných spojeniach).

Modelovanosť (alebo naopak nemodelovanosť) FJ je podľa autora protirečivá a asymetrická (Mokijenko, 1976b, s. 162). Na jednej strane si FJ udržuje istý vzťah k tým syntaktickým modelom, podľa ktorých vznikla, na druhej strane sémantická hodnota FJ potvrdzuje jej relatívnu nemodelovanosť. Modelovanosť, resp. nemodelovanosť FJ treba vidieť aj v súvislosti s diachróniou a synchroniou. „To, čo proizvodiť vpečatlenije aktivnogo modelirujemogo riada v istoričeskoj ploskosti, možet okazatsia maloproduktivnym ili polnostju nemodelirujemym v čisto sinchronom spektre“ (ibid., s. 161). Rozhodujúcim činiteľom, ktorý ohraničuje modelovanosť FJ, je podľa autora frazeologická sémantika, významová hodnota každého osobitného frazeologizmu.

Ohraničovanie modelovanosti FJ sémantikou prebieha podľa V. M. Mokijenka v dvoch etapách: „Pervyj etap — eto suženije modelirujemosti puťom ograničeniija tematičeskogo diapazona sočetanij“ (ibid., s. 163). Výsledkom tejto etapy oslabovania modelovanosti je jedna z tých vlastností, ktoré sám autor počíta medzi základné znaky FJ, totiž reprodukovanosť. „Vtoroj etap — daľnejšaja frazeologizacija ustojčivogo sočetanija. V sfere obraznoj frazeologii ona osuščestvľajetsia puťom metaforičeskogo perenosa, v sfere bezobraznoj frazeologii — inymi sposobami povyšeniija ekspressivnosti . . .“ (ibid., s. 164).

Funkciu modelovanosti vo frazeológii však nevidí autor iba v uvedenom historickom aspekte (syntaktický model ako východisko FJ). Jej funkciu vidí aj v komunikačívnom a všeobecnom jazykovom pôsobení: „Imenno modelirujemyj charakter frazeologizmov obespečivajet ich ponimanije nositeľami jazyka pri različnogo roda rečevych transformacijach, imenno modelirujemost frazeologii stimulirujet postojannoje obnovlenije jejo sostava, pojavlenije novych frazeologičeskich serij na baze starych strukturno-semantičeskich schem“ (ibid., s. 161).

Treba ešte dodať, že práve z poznania frazeologickej modelovanosti a jej ohraničení vychádza autorova produktívna metóda štruktúrno-sémantického modelovania pri výklade konkrétnych otázok slovenskej historickej frazeológie (Mokijenko, 1973 ; 1974 ; 1975a ; 1977b).

Protirečenia medzi neustálenosťou a ustálenosťou, modelovanosťou a nemodelovanosťou charakterizujú proces frazeologizácie väčšiny FJ. Vo frazeológii prirodzených jazykov je však známe množstvo frazeologizmov, ktoré vznikli stiahnutím

väčšich textových celkov alebo ne frazeologických ustálených spojení, resp. naopak rozvitím jednoduchého pomenovania. Po takomto konštatovaní sa ako ďalšia výrazná opozícia ukazuje vzťah implicitnosť — explicitnosť vo frazeológii.

Pri sledovaní tohto protirečenia vychádzal V. M. Mokijenko predovšetkým z niektorých téz A. A. Potebňu o vzniku FJ. Obidva tieto procesy vidí autor ako prejav širších jazykových tendencií. V tendencii po implicitnosti nachádza najmä odraz princípu jazykovej ekonómie (Mokijenko, 1978a, s. 7), v tendencii k explicitnosti zasa prejav úsilia o zvýšenie expresívnosti výrazov so zníženou, oslabenou expresívnosťou. Obidve tendencie majú podľa autora aj pri rozdielnych podnetoch na svoje uskutočnenie v podstate jedno východisko, a to formálnu rozčlenenosť frazeologizmu. Pri riešení tejto otázky zisťujeme v dostupných autorových prácach isté protirečenie. V jednom prípade (op. cit., s. 4) sa formálna rozčlenenosť pokladá za východisko procesov na osi implicitnosť — explicitnosť, v druhom prípade (Mokijenko, 1976c, s. 20) riešenie vyznieva odlišne: „Rezultatom implicirovanija, sledovateľno, javljaetsja semantičeskaja celostnosť FJe, rezultatom eksplicirovanija — razdelnooformlonnosť.“ Ide teda o obrátenie v chápaní príčiny a následku a v druhom prípade aj o isté zúženie.

Obidva tieto procesy môžu mať aj pri svojej rozdielnosti nielen opačné, ale aj analogické výsledky — môžu byť východiskom frazeologizácie i defrazeologizácie. Túto paradoxnosť vysvetľuje fungovanie obidvoch procesov nielen v oblasti frazeológie, ale aj na nižších i vyšších jazykových rovinách. Celý proces rozširovania (explicitnosti) môže mať podľa autora až štyri fázy: slovo → FJ; menšia FJ → väčšia (viacslovná) FJ; FJ so syntagmatickou stavbou → príslovie; príslovie → bájka. Opačný proces (implicitnosť, kondenzácia) pripúšťa podľa jeho interpretácie tie isté kroky, pravda, v opačnom poradí. Prvé tri kroky každého postupu znamenajú vznik novej FJ, frazeologizáciu, posledný zasa v obidvoch prípadoch defrazeologizáciu.

Rámcovo sa obidve protichodné tendencie vyčleňujú pomerne zreteľne, zreteľný je aj ich výsledok. Sám autor však poznamenáva, že problém prvotnosti zužovania alebo naopak rozširovania FJ je pri konkrétnych frazeologizmoch otvorený. Aj napriek tomu poskytuje výskum protirečenia implicitnosť — explicitnosť širšiu bázu pre sledovanie takých procesov, ktoré sa doteraz skúmali izolovane a najmä v užších súvislostiach. Z metodiky tohto protirečenia bude možné rozvíjať ďalšie výklady takých javov z frazeológie, ako sú fakultatívne členy FJ, useknutie frazeologizmu, skracovanie prísloví do menších výrazov, hranice príbuzných FJ so spoločným kľúčovým slovom, parafráza, frazeologický obraz atď. Z metodologického hľadiska je riešenie tejto opozície vo frazeológii dôležité aj preto, lebo dovoľuje pokladať obidva analyzované javy (kondenzovanie i rozširovanie) nielen za živé rečové procesy, ale aj za odraz istých systémových zákonitostí samej frazeológie.

Mokijenkov rozbor doteraz sledovaných troch protirečení vo frazeológii treba pokladať v prvom rade za príspevok k výkladu frazeologizácie, a to v celej frazeológii aj v istých jej ohraničených oblastiach, a až potom aj za rozvíjanie teórie znakov FJ.

Riešenie ďalšieho protirečenia (obraznosť — neobraznosť vo frazeológii) je zasa skôr príspevkom k teórii vlastností FJ. Vyplýva to už z prvého autorovho konštatovania o tejto otázke, podľa ktorého obraznosť nemožno pokladať za kategoriálny, ale iba za fakultatívny znak FJ. Autor viacej vyzdvihuje, ako to už vyplynulo z výkladu predchádzajúcich protirečení, expresívnosť, ktorú zaraďuje medzi kategoriálne znaky FJ. Zároveň s tým však upozorňuje, že nedostatkom nie je iba preceňovanie, ale aj podceňovanie obraznosti (Mokijenko, 1976c, s. 20).

V Mokijenkových prácach sa po prvý raz teoreticky fundovane vysvetľuje problematika frazeologizmov bez významovej obraznosti. Autor k nim zaraďuje také ustálené zvraty, ktoré sa vyznačujú expresívnosťou. Patria sem tieto štyri skupiny FJ: 1. analytické zvraty expresívneho charakteru (sem bude patriť väčšina zo zvratov, ktoré J. V. Bečka [1968] označuje ako verbalizačné FJ); 2. FJ s tautológiou; 3. rytmizované FJ (*starý, ale jarý* a pod.); 4. FJ s demotivovanými zložkami (Mokijenko, 1976c, s. 23). Autor zároveň zisťuje, že tu ide opäť o dialektické spätie obidvoch pólov sledovaného protirečenia; vo frazeológii je totiž bežný jednak posun od obraznej frazeológie k neobraznej, jednak opačný posun (najbežnejšie ide o druhotnú obraznosť, ktorá vznikla z expresívnosti pôvodne neobrazných FJ — op. cit., s. 23).

Pokiaľ ide o vysvetlenie samej obraznosti, autor ju posudzuje vo vlastných lingvistických aj v extralingvistických súvislostiach. Pri sledovaní extralingvistických podmienok obraznosti FJ, prenesenosti jej významu autor vyzdvihuje najmä tematickú klasifikáciu FJ, ktorá pomáha pochopiť vznik obraznosti pri prechode istého slovného spojenia príznačného pre reč v istej oblasti komunikácie do tzv. profesionálnej frazeológie (ekonomická, vinohradnícka, športová a iná frazeológia) a potom do ostatnej národnej frazeológie. Z vlastných jazykových predpokladov obraznosti FJ vyzdvihuje metaforiku. Autor sleduje, akými spôsobmi sa prostredníctvom trópop stáva z pôvodného významu nový význam ustáleného zvratu, prenesený význam FJ. V súlade s riešením tejto otázky v bulharskej frazeológii (Ničeva a i., 1974), ale nezávisle od neho tu hovorí o významových transformáciách. Jeho prínosom je, že tieto významové transpozície vidí aj v ďalšom vývine frazeológie, nie iba pri jej vzniku, teda napr. aj v tej fáze, keď sa frazéma celkom demotivuje a keď používatelia jazyka uplatňujú rozličné aktualizácie postupy pri využívaní FJ. Autor rozlišuje až tri druhy týchto transpozícií, a to paronymické, homonymické a polysémantické (Mokijenko, 1975a). Náležité domýšľanie týchto zistení dáva podnety pre prehĺbený výskum celej problematiky aktualizácií frazeologizmov, a to aj pri rozdieloch v chápaní pojmu aktualizácia vo frazeológii (Mokijenko, 1977a).

Prejavy ostatného protirečenia (synchronia — diachronia) sa naznačili už v rozbere predchádzajúcich protirečení. Autor ho však aj osobitne analyzuje (Mokijenko, 1976c) a pritom sumarizuje dôsledky jeho aplikácie vo všetkých predchádzajúcich protirečeniach. Prichádza zároveň k záveru, že z ignorovania každej zo zložiek tohto protirečenia vychodia pri rozbere predchádzajúcich protirečení aj vlastností FJ

problematické závery. Napr. pri dvojici ustálenosť — variantnosť môže dôjsť k omylom pri určovaní východiskového variantu FJ, pri dvojici modelovanosť — nemodelovanosť zasa napr. k absolutizácii nemodelovanosti atď. Autor vyzdvihuje, že práve vo frazeológii sa protirečenie synchronia — diachronia stáva principiálnou otázkou (op. cit., s. 25). Z rešpektovania tohto protirečenia vyhodí autorovi aj jedna z dôležitých požiadaviek ďalšieho vývoja celej frazeologickej teórie, a to široké rozvíjanie historickej frazeológie.

Z predchádzajúceho rozboru základných myšlienok Mokijenkovej frazeologickej koncepcie vychádzajú takéto všeobecnejšie závery: 1. Na rozdiel od koncepcií, ktoré vykladali vznik frazeologizmu, frazeologizáciu ako jednotný unifikovaný proces, V. M. Mokijenko rozvíja teóriu viacerých frazeologizačných postupov, ktoré zvyčajne fungujú vo vzájomnej spätosti. 2. Nijakú z vlastností FJ nepokladá za absolútnu alebo jedinú. S jeho chápaním frazeologizácie súvisí aj téza, že FJ možno charakterizovať len istou konfiguráciou viacerých štruktúrnych znakov. 3. Ohraničovanie platnosti jednotlivých vlastností FJ nie je v jeho interpretácii prejavom relativizmu, ale odrazom dialektického videnia vzájomne spätých vlastností, ktoré iba ako celok dokážu vystihnúť podstatu takej viacvrstvovej jazykovej jednotky, akou je FJ. 4. Viac ako výklad základných znakov FJ zaujíma autora pozadie, báza, z ktorej tieto vlastnosti vychádzajú. V. M. Mokijenko ju vidí v rozoberaných dialektických protirečeniach. 5. Osobitné chápanie vzťahu medzi diachroniou a synchroniou vo frazeológii pokladá autor za odraz marxistickej interpretácie tejto oblasti jazyka.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití [Skriptum.] Praha 1968. 111 s.
CHAFE, W.: Idiomaticity as an Anomaly in the Chomskyan Paradigm. In: Foundations of Language, 4, 1968, s. 109—127.
KOPYLENKO, M. M.—POPOVA, Z. D.: Očerki po obščej frazeologii. Voronež 1972. 124 s.
KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija (Teoretičeskij kurs). Moskva 1970. 343 s.
MLACEK, J.: Základné typy ustáleného prirôvnania. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 172—188.
MOKIJENKO, V. M.: Variantnosť jak odne iz džerel utvoreňa frazeologizmiv. Movoznavstvo, 5, 1972, č. 5, s. 39—50.
MOKIJENKO, V. M.: Pije jako holendr — nebo jako Holendr? Naše řeč, 56, 1973, s. 63—71.
MOKIJENKO, V. M.: Problém krále Holce: historie — nebo jazyková hříčka? Naše řeč, 57, 1974, s. 19—24.
MOKIJENKO, V. M.: Iskaženiye frazeologičeskogo obraza i semantičeskaja dinamika frazem. In: Problemy ruskoj frazeologii. Tula 1975a, s. 33—44.
MOKIJENKO, V. M.: V glub' pogovorki. Moskva, Prosvěščenije 1975b. 174 s.
MOKIJENKO, V. M.: Dialektický vztah „implicitnost: explicitnost“ a vývoj frazeológie. Slovo a slovesnost, 37, 1976a, s. 4—12.
MOKIJENKO, V. M.: Granicy modelirujemosti frazeologičeskich jediníc. Československá rusistika, 21, 1976b, s. 161—165.

- MOKIJENKO, V. M.: Protivorečija frazeologii i jejo dinamika. [Avtoreferat disertaciji na soiskanje učonoj stepeni doktora filologičeskich nauk.] Leningrad 1976c. 32 s.
- MOKIJENKO, V. M.: Aktualizace ve frazeologii. Československá rusistika, 22, 1977a, s. 201—205.
- MOKIJENKO, V. M.: Sobstvennoje imia v sostave russkoj frazeologii. Československá rusistika, 22, 1977b, s. 1—8.
- NEWMEYER, F. J.: The Regularity of Idiom Behavior. *Lingua*, 34, 1974, s. 327—342.
- NIČEVA, K. a i.: Frazeologičen rečnik na balgarskija ezik. 1. A—N. Sofia 1974. 759 s.
- ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i russkoj frazeologii. Samarkand 1973. 223 s.
- UTĚŠENÝ, S.: Závažný příspěvek k teorii frazeologie. *Naše řeč*, 56, 1973, s. 153—154.

ПРИМЕНЕНИЕ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО МЕТОДА В ФРАЗЕОЛОГИИ

Резюме

Автор подвергает анализу фразеологическую концепцию В. М. Мокиенко. Свое внимание сосредоточивает на данном В. М. Мокиенко изложении основных противоречий в фразеологии. Он прослеживает функционирование противоречий устойчивость – вариантность, тенденция к эксплицитности – тенденция к имплицитности, моделированность – немоделированность, образность – необразность, синхрония – диахрония. В связи с тем он обращает внимание на то, какое значение имеет определение этих противоречий для характеристики основных свойств фразеологических оборотов и для объяснения многостороннего процесса фразеологизации. Автор считает, что изложение, данное В. М. Мокиенко, представляет собой комплексный и в то же время инструктивный подход к исследованию всей проблематики фразеологии.

SPRÁVY A POSUDKY

NAD JAZYKOVEDNÝM DIELOM PROFESORA LUDOVÍTA NOVÁKA

15. októbra 1978 sa naplnila siedma desiatka plodného, osobne i vedecky vzrušujúceho života popredného slovenského jazykovedca, univ. prof. PhDr. Ludovíta Nováka, DrSc. Je to vhodná príležitosť zamyslieť sa nad niektorými aspektmi jeho košatého jazykovedného diela, pripomenúť si jeho metodologický a bádateľský prínos, pristiaviť sa pri brilantných interpretáciách vzťahu parciálnych prvkov a systému v jazyku, pouvažovať s ním o komplexnosti fungovania jazykových jednotiek.

Začiatkom, stredom i koncom — aby sme použili jubilatovu terminológiu vzťahovosti pri skúmaní jazykových jednotiek — jeho vedeckého uvažovania je jeden z dominantných pólov jazykovej reality: zvuková stavba jazyka. Sú dva pramene — podľa nášho názoru — tejto Novákovej orientácie. Prvým je jeho nesporné hudobné nadanie: mladý gymnazista vystupuje s úspechom na koncertoch doma i v zahraničí, r. 1927 mu vychádza prvá práca *Ludwig van Beethoven. Život, osobnosť a dielo* — vážne teda stojí pred dilemou hudba, či jazykoveda. Druhým je prostredie jeho vysokoškolských štúdií v Prahe: študuje a pracuje v kruhu vynikajúcich lingvistov Pražskej školy, ktorí svetu predstavili osobitnú disciplínu — fonológiu a povýšili ju na taký stupeň, že metodologicky ovplyvnila aj iné oblasti jazykovedy. Výrečné svedectvo o tom podáva aj Novákova vedecká tvorba.

Hlavné princípy vedeckého uvažovania L. Nováka možno dobre pozorovať už pri disciplíne, ktorá sa priamo obracia k jazykovej praxi — v ortoepii. Zdôrazňuje sa pri nej predpoklad ustálenej gramatickej sústavy a tradície spisovnej výslovnosti, nevyhnutnosť spolupráce s fonetikou a fonológiou („správna výslovnosť spisovnej slovenčiny musí sa . . . budovať rovnakou mierou na slovenskej fonológii ako na slovenskej fonetike“; *K základom slovenskej ortoepie*. Slovenská reč, 3, 1934—1935, s. 43), komplexnosť, hierarchické rozloženie a systémovosť jazykových prvkov. Slovenská ortoepia by mala vychádzať „z toho stredoslovenského typu výslovnosti, ktorý je najbližší fonologickému systému spisovnej slovenčiny“ (ibid.). Na tomto pozadí sa základné javy slovenskej ortoepie predkladajú v širokom konfrontačnom oblúku: v porovnaní s nárečovými útvarmi slovenčiny a s inými jazykmi, pričom sa sústavne rešpektuje systémový fonologický výklad prvkov a vzťahov medzi nimi. Na ilustráciu môžeme uviesť poznámky o príčinách nepríjemného dojmu pri používaní maďarského labializovaného *a* v slovenskej spisovnej výslovnosti: „Príčinu tohoto nepríjemného dojmu treba hľadať okrem neobvyklosti v štruktúre oboch prípustných fonologických systémov spisovnej slovenčiny. Tam, kde je len jediná fonéma najotvorenejšej kategórie, t. j. *a*, a kde teda *ä* chýba (veľká väčšina hovoriacich spisovnou slovenčinou), fonéma *a* je celkom prirodzene realizovaná foneticky ako *a* normálne so strednou polohou jazyka, pretože sa nepotrebuje zvukove akokoľvek rozlišovať od inej fonémy tejže najotvorenejšej kategórie. Tam, kde je protiklad *a—ä* popri protikladoch *o—e* a *u—i* (vždy fonéma tvrdá proti mäkkej), nemôže byť realizácia prvej dvojice *a—ä*, nakoľko *o* a čakáme normálne *a* a nie *ä* a popri *ä* o niečo zadnejšie *a* (i s fakultatívnym *a* normálnym). V systéme, kde by bolo *a—ä* popri *o—e*, *u—i*, mali by sme celkom inú fonologickú štruktúru: fonémy temnotvrde — fonémy svetlomäkké. Zkrátka nepríjemný sluchový dojem je hlbšie odôvodnený a nespôsobuje ho len nezvyklosť“ (ibid., s. 46).

Patrí k nesporným prínosom Novákových úvah o slovenskej ortoepii, že ju vidí nie izolovane, ale ako súčasť zvukovej štruktúry jazyka, že vyhmatal niektoré vývinové súvislosti slovenských ortoepických javov (napr. pri *ä*) a že naznačuje aj štýlový aspekt pri variantoch spisovnej výslovnosti. Z celistvého pohľadu na jazykovú skutočnosť mu zákonite vyplynula aj potreba uvažovať pri ortoepii o segmentálnych

aj o suprasegmentálnych javoch, hoci — myslíme si, že neoprávnené — konštatuje, že oblasť melódie a prízvuku „patrí už viacej do vetnej fonológie ako do náuky o správnej a vzornej výslovnosti“ (ibid., s. 65). Rovnako čas precúdl aj Novákovo tvrdenie o bezvýnimočnom prízvukovaní jednoslabičných predložiek (ibid., s. 63—64). Kto sa však vo vedeckom bádani prediera cez istý jav medzi prvými, má najväčšie právo na hypotézy, ktoré sa nepotvrdia. Novákova zásluha je aj v tom, že sústavnejšie upozornil na súhrn segmentálnych a suprasegmentálnych prvkov (najmä v súvislosti s tzv. závislými alternáciami, rázom a splyvavou výslovnosťou) a na potrebu systematického prieskumu prozodických javov spisovnej slovenčiny. A treba pripomenúť aj Novákovo úsilie o demokratizáciu spisovného jazyka (ktoré má najvýraznejšie vyznenie v jeho názoroch na pravopisnú kodifikáciu), rešpektujúce v ortoepii „väčšinou zásadu“ pri variantnej výslovnosti niektorých zvukových jednotiek (napr. pri *ä*).

Od skúmania zvukovej štruktúry spisovnej slovenčiny vedie u L. Nováka priama a prirodzená cesta k úvahám o grafickej sústave slovenčiny (a češtiny): „... pravopisný problém vo vlastnom slova smysle vzniká iba tam, kde je už ako východisko daná určitá jednotná výslovnosť, ktorá sa má práve určitým spôsobom odrážať v grafike“ (*K problému reformy československého pravopisu*. Sborník Matice slovenskej, 9, 1931, s. 39). Podobne ako v štúdiách z iných oblastí jazykovej stavby aj tu fascinuje Novákova precízna práca s materiálom, nekompromisnosť pri hľadaní vedeckej pravdy, široký konfrontačný záber javov v rámci národného jazyka i v iných jazykových sústavách, dialektika synchronie a diachronie, prísna vedecká argumentácia, dôsledné úsilie o terminologickú a pojmovú presnosť hraničiacie až s akousi štylizáčnou „sebakontrolou“, ktorá si vynucuje interpretáciu aj výnimočných prvkov, jednotlivostí na pozadí systémovo fungujúceho pravidla.

Teoretickým podložitím autorových úvah o pravopise je (rovnako ako inde) jeden z jeho bádateľských metodologických „archetypov“ — fonológia; vychádza z presvedčenia, „že sa z fonologie bude môcť mnoho vyzískať i pre otázky ortografické“ (ibid., s. 45). Celostný výklad jazykových javov aj tu spôsobuje, že jeho úvahy o grafickej rovine sú pretkané množstvom fonologických, morfonologických i všeobecnojazykovedných poznámok. Pri návrhoch na reformu slovenského (a českého) pravopisu má na mysl predovšetkým jeho zjednodušenie, racionalizáciu; preto sa v mnohých článkoch a štúdiách sústreďuje najmä na „najkrikľavejšie“ prvky: slovenské *ô, ä*, české *ů* a ypsilon v oboch jazykoch. Svoje úsilie o odstránenie v ytipne vytyčuje heslom „*Vivat ipsilon!*“ (ibid., s. 67).

Systémové kritériá L. Novák uplatňuje aj pri interpretácii umeleckého štýlu (upozorňujeme tu najmä na separát *Dve štúdie o modernej slovenskej poézii s hľadiska spisovnej normy*. Martin 1935. 46 s.). Interpretatívny „cit“, ohlášajúci teoretické východiská funkčnej lingvistiky Pražskej školy, ho vedie k poznaniu o špecifickosti, autonómnosti básnického jazyka: „... ak už známe autonómnosť básnického jazyka, ktorá vylučuje možnosť úplne a vo všetkom sa podrobiť spisovnej norme, musíme pripustiť aj oprávnenosť opačnej konzekvencie z uvedeného princípu, totiž: ak pridžňanie sa dnes zavrhnutej normy zlepší zvukovú stránku rýmov alebo eufonických obrazcov, neslobodno ho zavrňovať. Napokon má táto veta ešte jednu logickú konzekvenciu: ak staršie básnictvo malo v rýmoch alebo v eufonických útvaroch i také jazykové prvky, ktoré sa z dnešnej normy spisovného hláskoslovnia vylučujú, ale ktoré sa zvukove aktívne zúčastňujú uvedených veršových útvarov, to jest v istom smysle ich zdokonaľujú, neslobodno ich meniť ani v mene všeobecnej platnosti dnešnej normy“ (ibid., s. 7). V súlade s touto funkčnosťou jazykových prvkov, stvárajúcich básnický prejav, nabáda k opatrnosti pri posudzovaní otázky porušovania normy spisovného jazyka v poézii; na celom rađe konkrétnych analýz, ktoré môžu byť príkladom na interpretačný postup najmä pri skúmaní zvukovej štruktúry umeleckého veršovaného diela, sleduje funkčné vyznenie niektorých hláskoslovných, morfológických, slovosledných a lexikálnych variantov v básnickom texte. Cenné je zistenie, že tzv. bohemizmy sa v poézii správajú inak než v ostatných oblastiach spisovného jazyka; autor ich tu vlastne hodnotí ako poetizmy, „atribúty básnického jazyka“. Táto jeho téza sa s vývinovým odstupom slovenskej poézie potvrdila; overila sa napr. aj pri hodnotení funkčnosti dialektizmov v štruktúre básnického textu.

Autorov komplexný záber jazykovej skutočnosti sa odhaľuje aj pri naznačovaní vzťahu grafickej a zvukovej podoby slova v básnickom prejave (porov. minuciózny rozbor funkcie slova *predsa* — *preca*

v modernej slovenskej poézii). Hoci sa nám zdá, že sa tu tlak grafickej podoby na zvukovú miestami trochu preceňuje, predsa len upozornenie na spätie týchto dvoch jazykových rovin patrí k hodnotným impulzom Novákovej interpretačnej práce. A je zákonité, že aj pri rozbere umeleckého textu sa odкрýva jeho jemný zmysel pre zvukovú inštrumentáciu básne a jej vonkajšieho, fonického „obalu“: pre eufóniu, rytmus, rým.

L. Nováka môžeme označiť za zakladateľa slovenskej fonológie; pred ním, resp. súběžne s ním uvádzajú niektoré poznámky aj o fonológii slovenčiny iba R. Jakobson a J. Vachek. Novú disciplínu inštruktívne predstavuje a aplikuje na niektoré javy spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí na širokom porovnávacom pozadí v štúdiu *Fonologia a štúdium slovenčiny* (Slovenská reč, 2, 1933—1934; knižne v Spisoch Jazykového odboru Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Sväzok 2. Martin, Matica slovenská 1934. 41 s.). Autor predkladá rozbor kombinatórnych, fakultatívnych a štylistických variantov, uvádza rozdiel medzi korelovanými a disjunktívnymi fonémami, analyzuje konsonantické a vokalicke korelácie, závislé a nezávislé alternácie, upozorňuje na niektoré nárečové fonémy, na fonologické zafarženie foném a na ich kombináčne štrukturálne odchýlky. načrtáva niektoré charakteristické javy v syntaktickej fonológii. Pripomeňme si niektoré Novákove fonologické závery: samohlásku ä pokladá za osobitnú fonému, dvojhlásky mu vychádzajú ako bifonematické prvky, *i* a *j* ako varianty jednej fonémy, pri rytmickom zákone (vokálnej balancii) vymedzuje „neutralizačný bod pre dĺžky“, uvádza zákon inkompatibility voľnej kvantity a voľného prízvuku pre spisovnú slovenčinu, prízvuk charakterizuje ako jeden zo sprievodných fonetických znakov slovného predelu, upozorňuje na vplyv jazykového modelu jazyka susedov (ktorý rozpracúva v svojich prácach o historickej fonológii slovenčiny, ale aj iných jazykov), na štruktúrne príčiny možnosti využiť viazaný prízvuk a nefunkčnú kvantitu vo vetnej fonológii atď. Jeho štruktúrna analýza vzťahov vo fonologickom systéme prechádza do typologického opisu slovenčiny, ktorú charakterizuje „ako jazyk pomerne jednoduchý a pravidelný“ (ibid., s. 14).

Aj tu — rovnako ako v celej vedeckej tvorbe L. Nováka — je príznačné hľadanie širokých súvislostí opreté o úsilie pojmovo presne formulovať myšlienky; demonštrujeme si to na nasledujúcej ukážke: „Spisovná slovenčina môže byť teda s hľadiska fonologických vokalicých nastavieb charakterizovaná ako prostredne složitá. To isté sme videli vyššie pri konzonantizme, kde na pr. mäkkostná alebo temnostná superštruktúra u spoluhláskových foném úplne chýba a existuje iba znelostná korelácia v istom zmysle elementárnejšia (v systémoch, kde je popri znelostnej korelácii prítomná na pr. ešte korelácia mäkkostná, ako povedzme v ruštine, jasnosť rozdielu vo vyššej tónovej složke u mäkkých proti nižšej u tvrdých v prípade neznelých spoluhláskových foném so slabým tónovým prvkom na úzadí prevažného šumu zvyšuje sa a podporuje silnejšou objektívnou zreteľnosťou týchto tónových protikladov u znelých, kde tónový prvok prevláda nad šumovým podkladom; . . . mimochodom: stálo by za to určiť preskúmaním všetkých systémov s mäkkostnou koreláciou spoluhláskovou, resp. tiež s koreláciou temnostnou, či neexistuje zákon o nevyhnutnej štrukturálnej koexistencii týchto korelácií s koreláciou znelostnou ako ich elementárnejším fonologickým podkladom; podľa toho, čo sme povedali, je to veľmi pravdepodobné“ (ibid., s. 24—25).

L. Novák na viacerých miestach podčiarkuje dominantnosť fonologickej roviny: „Ak teda vyjdeme z fonologického rozboru, on nás uvedie do rozborov iných plánov, a keď začneme analýzou ktoréhokoľvek iného plánu, dostaneme sa nevyhnutne do oblasti fonologie“ (ibid., s. 35); to je podhubie, z ktorého vyrastá aj jeho definícia fonémy: „Fonémy sú najmenšie, ďalej nedeliteľné prvky jazyka, ktoré sa vydeľujú priesečníkmi všetkých jazykových funkcií na jazykovej forme.“ (*K základným otázkam štrukturálnej jazykovedy*. Zborník Matice slovenskej, 15, 1937, s. 13). Z tohto aspektu je pochopiteľné aj jeho nespravodlivo „prísne“ odmietanie fonetiky (fonetika predstavuje „konglomerát nesúrodých výsekov z iných vied a nemá vôbec osobitnej bádateľskej domény“ — ibid., s. 6); v období, keď sa fonológia konštituovala ako osobitná vedecká disciplína, je jej polemika voči fonetike najzápalistejšia.

Svoje teoretické fonologické „školenie“ L. Novák zúročil pri sledovaní ortoepických a ortografických javov; pri analýze básnickej reči, ako sme už uviedli, ďalej pri skúmaní fonologických zákonitostí v iných,

najmä románskych a ugrofínskych jazykoch (napr. v štúdiách *De la phonologie historique romane. La quantité et l'accent*, 1932; *Le changement e > a dans les mots slovaques empruntés au hongrois et a l'allemand*, 1934; *L'harmonie vocalique et les alternances consonatiques dans langues ouralo-altaïques surtout finno-ougriennes. Notes synchroniques et diachroniques*, 1936; *Quelques remarques sur le système phonologique du hongrois*, 1937 a i.), pri riešení niektorých zvukových problémov z hľadiska typológie a všeobecnej jazykovedy (porov. napr. štúdie *Caractère périphérique des consonnes dans le système phonologique et dans la structure syllabique*, 1936; *K fonologickej štruktúre vokalizmov slovanských spisovných jazykov*, 1968; *Dominante — subdominante en phonologie*, 1968), ale najmä v slovenskej historickej fonológii (napr. v štúdiách o zmene *g > h* v slovenčine, o jerových striedniciach a kontrakcii v strednej slovenčine, o prípadoch *rat-*, *lat-* za praslovanské *ort-*, *olt-* v slovenčine; sem čiastočne patrí aj jeho monografická práca *K najstarším dejinám slovenského jazyka*, napísaná ešte koncom 30. rokov, ktorá je v tlači).

Oblasť slovenskej historickej fonológie je vari najhlbším prameňom Novákovho vedeckého poznania, ktorým nasiakli jeho žiaci a nasledovníci a ktorý bude natrvalo zavlažovať slovenské jazykovedné myslenie pri skúmaní vývinu nášho jazyka. E. Paulíny v úvode k *Fonologickému vývinu slovenčiny* (Bratislava 1963) podčiarkuje ohlas Novákových teórií vo svojej práci a konštatuje, že „Ludovítovi Novákovi patrí veľká zásluha za to, že skúmanie vývinu slovenčiny štruktúrnymi metódami dostalo pevné základy“ (s. 10).

V priestore dejín slovenského jazyka je pre L. Nováka príznačné výskumné spätie interných a externých jazykových súvislostí. V mnohých štúdiách (ale najmä v citovanej poslednej monografickej práci) sa uňho prejavuje úsilie spájať jazykové javy so spoločenskými javmi (pozri aj jednu z jeho najnovších štúdií *Z inojazyčných interferencií v najstarších dejinách slovenčiny*, 1977). Z cenných výskumných podnetov v oblasti dejín slovenčiny upozorníme aspoň na jeden, odrážajúci aj princípy Novákovej bádateľskej morálky: potrebu vychádzať z domácej jazykovednej tradície, a teda prihlasovať sa k myšlienkovému bohatstvu predchodcov. Svoju štúdiu *Ludovít Štúr ako jazykovedec* (Slovenské pohľady, 52, 1936, s. 1—10), v ktorej rehabilituje jazykovedné dielo zakladateľa modernej spisovnej slovenčiny, uzatvára slovami: „... mali sme a máme i svoju vlastnú jazykovednú tradíciu domácu, ktorej systematické dejiny raz zreteľne ukážu, koľko cennej, tvorivej myšlienkového práce bolo u nás i na tomto poli našej národnej kultúry“ (s. 10).

L. Novák sa stal priekopníkom aj v oblasti všeobecnej jazykovedy na Slovensku. Od začiatku jubilantovho vedeckého rozletu presakuje jeho úvahy tendencia vysvetľovať fungovanie javov v širších teoretických a typologických súvislostiach (všeobecnojazykovednú problematiku prvýkrát pregnantne rieši v štúdií *Základná jednotka gramatického systému a jazyková typológia* (Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, s. 3—14; práca vyšla aj v ruskom preklade v zborníku *Pražskij lingvističeskij kružok*. Moskva 1968). Sem patrí aj jeho teoretická koncepcia trinárnych protikladov v jazyku, ktoré overuje na pozadí analýzy v lineárnych jazykových útvaroch (začiatok — stred — koniec); túto svoju pozoruhodnú teóriu, ktorej niektoré momenty potvrdzuje — mimochodom — aj teória informácie, aplikuje na viaceré jazykové roviny, ale predovšetkým vo fonológii (porov. napr. práce: *Axiomatika semiológie lineárnych útvarov*, 1969; *Hraničné predely a morfémické šviky*, 1974; cit. štúdiu o fonologickej štruktúre vokalizmov slovanských spisovných jazykov a i.). Autor navrhuje vychádzať z týchto základných viet: 1. Každý lineárny útvar má začiatok, stred a koniec. 2. Koniec je znakom začiatku. 3. Znakový vzťah konca k začiatku uskutočňuje sa prostredníctvom stredy, ktorý je funkciou tohto označenia; na ich úzadí sa usiluje aj jednotne definovať základné jazykové jednotky a uplatniť ich napríklad i pri skúmaní nulových útvarov v jazykoch (*Príznakové a nepríznakové nulové morfémy v morfológii slovanských jazykov*, 1975; *Morphèmes zéro initiaux en allemand*, 1978 a i.). Dôležitou zložkou všeobecnolingvistických úvah sú aj jeho typologické práce (*Typologická charakteristika nominatívnych tvarov osobných zámen slovanských jazykov*, 1968; *Typologická charakteristika slovenčiny*, 1977).

Pristavili sme sa len pri niektorých aspektoch rozkonáreného jazykovedného diela L. Nováka, ktoré

vyžaruje mnohé teoretické a mysliteľské impulzy. Slovenská jazykoveda neprijala, prirodzene, z jeho výskumov všetko; treba mu však vo viacerých disciplínach priznať právo priority, ale si zároveň s úctou pripomenúť aj jeho ťažkú prácu prvého metodologického „oráča“.

Niektoré teórie a výsledky vedeckých úvah L. Nováka dnes už berieme ako samozrejmé. Ako keby boli vznikli — obrazne povedané — „jazykovednou ľudovou tvorivosťou“, ako keby ich autor bol neznámy, podobne ako pri ľudových rozprávkach. Patrí k neopakovateľnému majstrovstvu bádateľa, ak svoje objavy odovzdá v takej presvedčivej forme, že sa stanú „kolektívnym vedeckým vedomím“. Nazdávame sa, že je to najviac, čo môže vedec vo svojej práci dosiahnuť.

J. Sabol

SÚPIS PRÁC PROF. LUDOVÍTA NOVÁKA ZA ROKY 1974—1977

Tento súpis nadväzuje na *Súpis prác prof. Ludovíta Nováka za roky 1929—1973* od J. Sabola (In: *Nové obzory*. 16. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 433—445; pozri aj správu L. Dvonča v *Slovenskej reči*, 40, 1975, s. 252—253). Záznamy za r. 1971 a 1973 spresňujeme a posúvame do r. 1974 a 1975.

1974

Hraničné predely a morfémičné švýky. — In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*. 23—24. 1971—1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 33—38.

1975

Príznakové a nepríznakové nulové morfémy v morfológii slovanských jazykov. — In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník*. 4. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 53—63, rus. res. s. 63, franc. res. s. 63—64.

1976

Levočská škola a kultúrna stredoslovenčina. — In: *Nové obzory*. 18. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1976, s. 293—299, rus. res. s. 299, nem. res. s. 299—300.
Doc. Ju. Valiska p'jatdesiatyričnyj. — *Nove žytja*, 25, 1976, č. 22 (28. 5. 1976), s. 2.
Zaslúžil sa o výskum Spiša (K 50. narodeninám doc. PhDr. Juraja Valisku, CSc.). — *Ozveny histórie (Vlastivedná príloha Podtatranských novín)*, 2, 1976, č. 2, s. 3.

1977

Typologická charakteristika slovenčiny. — In: *Studia Academica Slovaca*. 6. *Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava, ALFA 1977, s. 389—405.
Z inojazyčných interferencií v najstarších dejinách slovenčiny. — In: *Jazykovedné štúdie*. 14. *O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny*. *Zborník materiálov z vedeckej konferencie (Smolenice 9.—11. decembra 1974)*. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 56—63.
Vzácná návšteva popredného sovietskeho slavistu na našej FF. — *Spravodaj Univerzity P. J. Šafárika*, 8, 1977, č. 2—3, s. 3—4.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v zborníkoch: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník*. 4. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975 (vedecký redaktor a člen red. rady).

Honoré de Balzac, Otec Goriot. Preložil a vysvetlivky spracoval L. Novák. 2. vyd. (v edícii Čítanie študujúcej mládeže). Bratislava, Tatran 1977 (predchádzajúce vydania: 1965, 1966, 1970). 8°.364, [2] s. + 8 s. obrazovej prílohy.

Zostavil J. Sabol

LINGUISTICA GENERALIA I. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 5, 1974. Praha, Universita Karlova 1977. 254 s.

Bola to nesporne šťastná myšlienka otvoriť nový rad Acta Universitatis Carolinae, venovaný problematike všeobecnej jazykovedy, práve publikovaním referátov (a čiastočne aj diskusie) zo sympózia o typológii, ktoré usporiadala Katedra jazykovedy a fonetiky UK r. 1973. Nehľadiac na veľký časový odstup od usporiadania sympózia, predstavuje tento prvý zväzok *Linguistica generalia* skutočne súčasný stav typológie, reprezentovanej na sympóziu i v zborníku v rovnakej miere jazykovedcami zo socialistických i kapitalistických krajín.

Pri tejto konfrontácii vedúcich pracovníkov v oblasti typológie je prirodzené, že ich názory sa nie vždy zhodujú. Rozdielnosť v chápaní základných otázok typológie závisia predovšetkým od všeobecného teoretického postoja bádateľa, od riešenia všeobecných filozofických a teoretických otázok.

Jedným zo základných problémov, ktorému sa v zborníku venuje pozornosť, je vzťah teórie typológie a teórie jazykových univerzálií. Dá sa povedať, že výklady o univerzáliách majú všeobecnejší dosah ako referáty o všeobecných otázkach typológie, takže by mali byť na prvom mieste na sympóziu i v recenzovanom zborníku.

Celkove sa zborník člení na dve hlavné časti: 1. všeobecné problémy jazykovej typológie (s časťami: jazyková typológia vo všeobecnosti, univerzálie, diachrónia, dejiny typológie, ostatné hraničné problémy); 2. typológia jednotlivých rovin (s časťami: fonetická a fonologická typológia, morfológická typológia a syntaktická typológia).

Zo všeobecnej časti si zaslúži hlbšiu pozornosť predovšetkým príspevok G. V. Kolšanského *Konstituujúce elementy štruktúry jazyka kak universalii* (s. 41—48). Autor vo svojich úvahách vychádza z tézy, že základným problémom je adekvátnosť organizácie jazykovej štruktúry vlastnostiam vecí a javov. Problém štruktúrnej organizácie jazyka je vlastne problémom adekvátnosti štruktúry jazyka a spôsobu jestvovania objektu ako predpokladu pre schopnosť jazyka v svojej štruktúre neskrivene podávať znalosti o javoch, získané človekom v jeho teoretickej a praktickej činnosti (s. 41). Ide teda o principiálny izomorfizmus štruktúry jazyka a štruktúry objektu. Pritom podľa Kolšanského základná štruktúra jazyka musí byť vlastná tej jednotke, ktorá vystupuje ako pomerne samostatná jednotka pri dorozumívaní, a to je veta. Charakter organizácie však nie je daný základmi organizácie zvukovej matérie, ale je determinovaný podstatou poznávacej činnosti človeka. Vnútorne zákonitosti organizácie jazyka nie sú zákonmi myslenia, nie sú logikou jazyka, ale skutočnou hĺbkovou organizáciou jazykových foriem (s. 43). Pritom hĺbkové vzťahy v syntaxi jazyka majú ako referenta logické vzťahy. Pravda, do hĺbkových vzťahov zasahuje aj sémantika, najmä pokiaľ ide o vzťah k mimojazykovej oblasti. Preto aj sémantickú rovinu možno pokladať za hĺbkovú vo vzťahu k jazykovej forme. Pre typológiu z týchto úvah vyplýva záver, že treba skúmať, ako sa univerzálne konštitučné vlastnosti štruktúry jazyka realizujú v jednotlivých národných jazykoch.

H. Birnbaum (*Typology, Genealogy, and Linguistic Universals*, s. 35—40) skúma vzťah medzi jazykovou typológiou a genetickou jazykovedou, ako aj medzi typológiou a univerzáliami. Dochádza k záveru, že typologické kritériá sú pre synchronickú, resp. panchronickú klasifikáciu vyššie než

genetické, ale zároveň sú aj vyššie ako univerzálne. Upozorňuje na svoj pojem typologickej hĺbkovej štruktúry, ktorú definuje ako množinu rovín predlineárnej sémantickej štruktúry. Táto štruktúra je prostredníkom medzi špecificky jazykovou „infraštruktúrou“ a skutočne univerzálnou hĺbkovou, resp. hlbinnou (rozlišuje *deep structure* a *profound structure*) štruktúrou uzavretých sémantických kategórií a ich konštelácií.

Vzťah medzi typológiou a univerzáliami skúma aj T. S. Šaradzenidze (*Sprachtypologie und Sprachuniversalien*, s. 49—56). Ukazuje, že ten istý obsah sa v rozličných jazykoch vyjadruje rozdielnymi prostriedkami, pričom tieto prostriedky sú obmedzené čo do počtu a okrem toho sa vyskytujú vo viacerých jazykoch. Tento fakt nabáda ku klasifikácii. Pri univerzáliách je však klasifikácia vylúčená, lebo vo všetkých jazykoch možno pozorovať ten istý jav. To nabáda konštruovať všeobecnú, univerzálnu gramatiku.

Vzťahy medzi genetickou jazykovedou, jazykovou typológiou, univerzálnou gramatikou skúma aj L. Z. Sova v štúdií *Granicy i vozmožnosti typologii* (s. 67—82), azda nedopatrením zaradenej do časti o historickej typológii. Rozborom jednotlivých prístupov bádateľa ku skúmanému objektu (jazyku) z hľadiska protikladov forma — substancia, obsah — výraz, jedinečné — všeobecné — zvláštne, dynamika — statika dochádza k záveru, že nie je vhodné rozlišovať synchronickú a diachronickú jazykovedu, ale že vzhľadom na metódu porovnávania ako prostriedku na fixovanie zhôd a rozdielov jazykových prvkov ide vlastne o jednú, jednotnú jazykovedu. Ak sa javy usporadujú podľa vzťahu k priestorovej priamke, ide o typologický prístup. Ak sa javy usporadujú podľa vzťahu k časovej priamke, ide o historický prístup. Ak sa javy usporadujú bez vzťahu k priestorovej a časovej priamke, ide o deskriptívny prístup. Ak sa javy usporadujú podľa vzťahu k priestorovo-časovej sústave, ide o genetický prístup. Zaujímavá je poznámka, že generatívna fonológia zaviedla do jazykovedy umelú časovú perspektívu.

Z časti o všeobecnej problematike typológie treba spomenúť všetky tri závažné štúdie. Je to predovšetkým úvaha B. J. Gorodeckého *Osnovnyje poňatija lingvističeskoj tipologii* (s. 11—15). Za základný pojem typológie označuje pojem jazykový typ a vymedzuje ho ako množinu systémov charakteristík, na základe ktorých sa stotožňujú zložky konkrétnych podštruktúr v rozličných jazykoch. Všetky jazyky, ktoré majú daný typ, tvoria typologickú triedu.

V. Skalička (*Konstrukt-orientierte Typologie*, s. 17—23) vymedzuje typ ako jav tvorený vzájomnou podmienenosťou jednotlivých javov v jazyku. Takto chápaný jazykový typ sa však nikdy nerealizuje, dá sa opísať len ako konštrukt, ako model pre skutočné, realizované jazyky.

Napokon E. Kisová (*On an Informational Typology*, s. 25—34) sa pokúša formulovať informačnú typológiu, založenú na teórii mriežky (lattice) a využívajúcu tri základné zložky jazyka: fonetickú, morfológickú (len pri slovese) a poriadku slov. Podľa toho, či tieto zložky tvoria mriežku, polomriežku alebo netvorí mriežku, rozlišuje typ LLL (angličtina), SSS (rumunčina), OOO (latinčina). Prírodné jestvujú aj ostatné kombinácie, napr. SOS (taliančina), SOL (francúzština), LOS (suahilčina), SOO (maďarčina) a pod.

Nie je možné ani len vypočítať všetky štúdie v druhej časti zborníka, venovanej typológii jazykových rovín. Jednako však treba upozorniť na štúdiu W. U. Dresslera (*Phonologische Prozesstypologie*, s. 135-146), ktorý skúma dva protichodné procesy, zánik vokálov (aférezá, synkopa, apokopa) a vkladanie vokálov (protéza, anaptyxa, posttéza) a podľa ich prítomnosti, resp. neprítomnosti vylučuje fonologické typy jazykov. Z kapitoly o morfológickej typológii je pozoruhodný pokus M. Těšitelovej (*Das Tschechische als Sprachtyp aus quantitativer Sicht*, s. 157—165) osvetliť Skaličkovu chápanie typu rozličnými kvantitatívnymi údajmi; pozoruhodný je koeficient komplementácie (vzťah medzi počtom adjektív a substantív v mennej skupine) a nominálny koeficient (vzťah medzi počtom substantív a sloviess).

Záverom treba povedať, že recenzovaný zborník prináša štúdie, ktoré sú nielen prehľadom súčasného stavu jazykovej typológie, ale v mnohých ohľadoch prinášajú aj podnety pre ďalšie teoretické úvahy o povahe a cieľoch jazykovej typológie.

J. Horecký

Sociolingvistika je odvětví lingvistiky, které se v poslední době těší zájmu mnoha lingvistů a často se stává módní záležitostí. Tím více je třeba seriózních prací, které by ukazovaly šířku problematiky i možnosti této disciplíny. Recenzovaná kniha univ. prof. J. D. Dešerijeva, doktora filologických věd, vedoucího sektoru sociální lingvistiky Ústavu jazykovědy AV SSSR, takovou seriózní práci nesporně je.

Její základní hodnoty vidíme v komplexnosti přístupu ke zkoumání jazyka jako sociálního jevu. Ucelenost přístupu autora ke zkoumané problematice se projevuje zejména v následujících závěrech:

Důsledně materialistické (přitom ne vulgárně sociologické) chápání podstaty jazyka. Dešerijeva práce je skutečným přínosem pro marxistickou jazykovědu, která má nejen citovat hotové výroky klasiků o jazyce, ale na základě marxistické metodologie rozpracovávat všechny problémy.

Knížka obsahuje kritické hodnocení všech důležitých směrů a prací ze sociální lingvistiky (ruských, sovětských i zahraničních).

Marxistická metodologie v práci se projevuje především ve vymezení sociální podstaty jazyka. V jazyce není nic, co by nemělo základ v sociálním životě společnosti. Přitom ovšem se sociální procesy a struktura společnosti často transponují do speciálních zákonitostí jazykových, které pak lze dávat do protikladu ke společenskému jako zvláštní k obecnému.

Jedním ze základních bodů Dešerijevovy koncepce je objasnění socializovaných vztahů v jazyce, které daly popud ke vzniku jazykové substance, tj. takových relací, které měly vliv na vytvoření jazyka jako základu druhé signální soustavy a které postupně vytvořily jazyk jako speciální druh společenské aktivity.

Předmětem sociolingvistiky je podle Dešerijeva studium obecných i speciálních sociálně podmíněných zákonitostí fungování, vývoje a vzájemných vztahů jazyků. Toto obecné konstatování je pak konkretizováno vyčleněním následujících oblastí sociolingvistického bádání: 1. protiklad dvou linií jazykového vývoje — funkčního a strukturního; 2. protiklad socializovaných a nesocializovaných vztahů v jazyce (např. změnit *lodka* za *lodba nelze — socializovaný vztah, zatímco výslovnost *lotka* místo *lodka* neztěžuje chápání slova — nesocializovaný vztah). Socializované vztahy jsou prvotní, tvoří základ vztahů při fungování jazyka ve společnosti, ale i druhotné, tj. jazykové vztahy vytvářené v konkrétních společensko-ekonomických formacích. Sociální lingvistika zkoumá první a druhé, strukturní lingvistika jen první typ.

J. Dešerijev rozpracovává v knize i své dřívější teorie společenských funkcí jazyka (viz např. *Zakonomernosti razvitija i vzaimodejstvija jazykov v sovetskom občestve*, Moskva 1966; *Zakonomernosti razvitija literaturnych jazykov narodov SSSR v sovetskuju epochu*, Moskva 1976 a konečně ve sb. *Razvitije nacionalno-russkogo dvujazyčija*, Moskva 1976). Společenské funkce chápe jako diferenciaci společenského zatížení jazyků v konkrétní společensko-ekonomické formaci, jako konkrétní realizaci univerzální funkce jazyka — funkce komunikativní. Společenské funkce jazyka se nevztahují k jednotlivým úrovním jazykové struktury, ale k jazyku jako celku, proto Dešerijev navrhuje některé nové termíny, které jsou nebo budou nutné pro zkoumání jazyka z hlediska společenských funkcí, např. *socialema*, tj. socializovaná jazyková jednotka, nebo socializovaný vztah jazykový; *funkcema* — jednotka struktury vyčleňovaná ze souhrnu funkčních společností (makrosociálního, sociálně-teritoriálního, mikrosociálního). Je jisté, že tento pojmový aparát je třeba prověřit v konkrétních výzkumech, nesporně jde však o návrhy pozoruhodné.

V knize se posuzuje vývoj jazykové struktury (a vlastně jazyka vůbec) od tzv. struktury jednorovinové, což je vyjadřování určitých komunikačních celků bez jejich vnitřního členění přes dvourovinovou (vyčleňování slov) a vět až k současné vícerovinové struktuře (lexikálně-sémantická, syntaktická, morfologická, fonologická a stylistická rovina). I v této části analýzy bude třeba ještě mnohé objasnit (půjde-li to vůbec, protože „jazyková archeologie“ je sotva možná — nejstarší jazykové projevy nemůžeme najít), ale Dešerijevův výklad je logický.

Dešerijev vyčleňuje sociolingvistiku jako komplexní vědu s vnitřním členěním na obecnou, srovnávací, retrospektivní, synchronní, speciální, prognostickou sociolingvistiku a interlingvistiku. I tuto klasifikaci

bude možno upresniť s vývojom našich poznatkov o vzťahu jazyka a spoločnosti. Autor recenzovanej práce správne poukazuje na to, že sociolingvisté musí pri výzku nutne spolupracovať s odborníkmi celej rady viednych odvetví spoločenskovedného a prírodovedného charakteru. Vždy pritom ovšem pújde o to, zda v konkrétnom výzku je jazyk na prvom mieste (pak je to problém sociolingvistický) alebo na druhom mieste (pak jde o sociológiu jazyka).

V každej viede je dôležité ujasniť si problém metod zkuování. Nejinak je tomu v sociolingvistice. Dešerijev se zejména detailněji věnuje rozpracování metod při studiu bilingvismu (viz také sb. *Metody bilingvistických issledovanij*, Moskva 1977), na nichž se snaží dokázat, že sociolingvistika má už své vlastní metody zkuování jevů. Domníváme se, že základ sociolingvistického zkuování je pořád v základu sociologický, nebo lingvistický s různými kombinacemi. Je vůbec otázka, zda u pomezí disciplíny mohou vůbec nějaké speciální metody vzniknout.

A konečně se Dešerijev zamýšlí nad problémy prognostiky a jazykového plánování především ve funkčním rozvoji jazyků, méně (či vůbec ne) v rozvoji vnitřní struktury. Myslíme, že dělení mezi funkčním a vnitrostrukturním vývojem je zde příliš příkré. Funkční rozvoj nese s sebou i změny vnitřní struktury jazyka, např. když dosavadními prostředky nelze plnit potřeby kladené na fungování jazyka, při výběru variant vzhledem k normě a úzu apod.

Je třeba ocenit, že autor recenzované publikace se nevyhýbá při řešení problémů jazykového plánování ožehavým otázkám (to platí i pro celou knížku). Např. plně se staví za názor, který rozvíjí důležitost ideologického využívání jazyka, zvláště v dnešním třídně rozděleném světě.

Závěrem je třeba konstatovat, že Dešerijevova knížka je pro všechny výše uvedené důvody cenným příspěvkem ke konstituování sociolingvistiky jako marxistické vědní (jazykovědné) disciplíny.

J. Skácel

REVZIN, I. I.: *SOVREMENNAJA STRUKTURNAJA LINGVISTIKA. PROBLEMY I METODY*. 1. izd. Moskva, Nauka 1977. 264 s.

Editor Viačeslav Vs. Ivanov v úvodnej poznámke označuje knihu za lingvistický testament, ktorý tento významný sovietsky jazykovedec dokončil r. 1970 — tri roky pred svojou predčasnou smrťou.

V tomto diele I. I. Revzin na vysokej úrovni rieši veľa významných otázok súčasnej jazykovedy. Značnú pozornosť venuje vzťahu tradičnej a štruktúrnej lingvistiky — nechápe ho ako absolútny a polárny protiklad, ale skôr ako dialektickú jednotu; pritom štruktúrnu lingvistiku nestotožňuje so štrukturalizmom v úzkom, často kritizovanom zmysle slova. Ani tento kritizovaný štrukturalizmus nepokladá však za jeden z možných prejavov manicheisticky chápaného princípu zla, ktorý svojvoľne a nepredpovedateľne mení podobu, ale správne v ňom vidí jednu z viacerých fáz vo vývine lingvistiky, pričom platnosť skoršej, nižšej fázy je ohraničovaná závermi, ktoré sa dosahujú na neskoršej, vyššej fáze. Revzin zreteľne vychádza z domácich, ruských a sovietskych tradícií, najmä z fortunatovovskej moskovskej školy a z A. M. Peškovského.

Obsahové členenie Revzinovej knihy nedáva celkom presnú predstavu o autorovom prínose. Pre Revzina je príznačný moderný, dialektický a skeptický prístup k lingvistike. Neusiluje sa vidieť zreteľné hranice tam, kde materiál dáva možnosť hovoriť len o postupných prechodoch, neabsolutizuje metódy a je mu cudzia fetišizácia formalizmu. Modely sú podľa neho iba pomocnými prostriedkami a pri ich používaní neslobodno zabúdať na to, že úlohou jazykovedca je opísať konkrétnu jazykovú realitu (s. 46).

I. I. Revzin upozorňuje na zmeny, ktoré prináša moderná lingvistika, najmä pojem komunikatívny aspekt jazyka, bez ktorého nemožno pochopiť jazyk v jeho celku. Upozorňuje na inherentnú neurčitú formu v jazyku a zdôrazňuje, že čoraz väčší význam majú modely založené na takých vzťahoch, ktoré nevedú k jednoznačnému členeniu na triedy (s. 54). Všíma si vzťah jazyka k mysleniu a k realite, rozličné spôsoby reprezentácie denotátov v znaku (s. 37) a kategoriálny význam definuje ako svojho druhu vnútornú formu, spôsob reprezentácie objektu v znaku, určovaný čisto jazykovými zvláštnosťami označujúceho (s.

37—38). To mu umožňuje definovať synonymá ako slová, ktoré majú totožný perifrastický význam, ale líšia sa čo do kategoriálneho významu. Zdôrazňuje potrebu výskumu kategoriálneho významu v prirodzených jazykoch, ktorý sa často redukuje na perifrastický (s. 39).

V súlade s týmito postojmi je aj Revzinovo stanovisko k nejednoznačnosti lingvistickej deskripcie (s. 58). Rozličné lingvistické prístupy sa podľa neho nevylučujú, ale naopak, analytické a generatívne modely sa vhodne dopĺňajú (s. 61); pritom výhodou generatívnej gramatiky je to, že postupuje od celku k častiam, takže berie do úvahy integrálny charakter významu (s. 60). Môžeme dodať, že pri opačnom, analytickom postupe, nám ľahko unikne práve to, čo robí celok celkom, systém systémom, to, čo nemôžeme odvodiť zo sumy jednotlivých zložiek. Komplikovaný objekt je podľa Revzina možné opísať len pomocou viacerých projekcií (s. 62). Ak by sme mali byť celkom presní, potom úplná a naozaj vyčerpávajúca deskripcia je iba limita, ku ktorej sa asymptoticky približujeme (vzhľadom na zásadnú nevýčerpatelnosť každého skúmaného objektu, a teda aj jazyka).

Pri protikladoch I. I. Revzin zdôrazňuje neurčitost', stupňovitost' jazykových protikladov, namiesto absolutizácie dichotómie, ktorú odkazuje do centrálnej zóny javu (s. 63). Na inej rovine neurčitost' zodpovedá pluralite generatívnych mechanizmov (s. 65). Otázku významu odmieta redukovať na problém gramatickosti, lebo správne konštatuje, že hovoriaci nemusia vždy rozlíšiť správne skonštruovanú vetu od nesprávnej a dvaja rozliční ľudia sa môžu rozchádzať v názore na to, čo je gramaticky správne (s. 66).

Systém dištingtívnych príznakov nie je podľa autora primárna objektívna danosť (s. 92). To nás však nesmie zväzdať k tvrdeniu, že existuje len to, čo je dané primárne, na povrchu, čo je bezprostredne pozorovateľné.

I. I. Revzin sa zaoberá aj otázkami gramatických kategórií a slovných druhov (s. 127—164). Rozlišuje dva idealizované jazykové typy, otvorene determinovaný a uzavreto determinovaný (s. 137—138); toto rozlíšenie silne pripomína Whorfov protiklad overtnosti a kovertnosti. V kapitole o syntaxi (s. 165—201) zdôrazňuje, že rozličné metódy — napríklad analýza na bezprostredné zložky a závislostný model — sa nehodia v rovnakej miere pre rozličné jazyky. Vetné členy definuje nie ako triedy, lež ako názvy vzťahov istého slova k prísludku alebo k hlavnému členu syntaktickej skupiny (s. 186).

Široký Revzinov záber dopĺňajú kapitoly venované básnickému jazyku a prekladu, ktorý nemožno v nijakom prípade pokladať za periférny z hľadiska teórie jazykovedy (s. 202—246).

Revzinovu knihu možno odporučiť všetkým záujemcom o teoretické otázky lingvistiky a treba len ľutovať, že je to jeho posledné dielo.

V. Krupa

GLUCKSBERG, S.—DANKS, J.H.: *EXPERIMENTAL PSYCHOLINGUISTICS: AN INTRODUCTION*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey, Hillsdale 1975. 233 s.

Autori vymedzujú psycholingvistiku ako štúdium tvorby a chápania jazyka. V práci nerozoberajú systém poznatkov získaných v odbore tejto výrazne interdisciplinárnej vedy, ale analyzujú najmä experimentálne postupy, ktorými sa veľa problémov reči a jazyka dá overovať a dopĺňať empirickými prístupmi. Kniha obsahuje sedem kapitol: Komunikačné systémy a všeobecné vlastnosti jazyka; rečové zvuky a vnímanie reči; význam slov a mentálny slovník; syntax, význam a chápanie viet; učenie prvého jazyka; dialekty; jazyk, myslenie a komunikácia. Niet tu nijakého logicky pevne skleneného systému, čo vyplýva aj z toho, že sa analyzujú iba javy, ktoré sa najčastejšie skúmajú experimentálne a kde sú overené a relatívne experimentálne paradigmy. V práci nájde veľa podnetov, poznatkov a empirických metód overení jazykových javov nielen psychológ, ale aj jazykovedec, pedagóg, medicínsky odborník.

Hneď v prvej kapitole sa dozvedáme o významných súčasných experimentoch s učením reči u včiel a najmä šimpanzov. Úspechy sa dosiahli najmä pri nácviku znakovkej reči šimpanza, ktorý zvládol viac ako

30 znakov a mal schopnosť ich zovšeobecňovať na širokú triedu primeraných referentov. Pokusy tohto typu sa dnes pokladajú za najväčší prínos súčasnej psychológie rečového vývinu (pokusy kelloggovcov a hayesovcov). V kapitole o zvukovej stránke jazyka sa dozvedáme o experimentoch s dočiatmi, ktoré pri podmieneno-reflexnom nácviku vedeli rozlišovať znelé a neznelé hlásky, takže sa dá usudzovať na priamu funkciu neurologickej podmienenosti.

Cenná je kapitola o význame slov a mentálnom slovníku. Samotný význam má svoj referenčný, denotatívny, asociatívny a afektívny aspekt. Afektívny význam slova sa dá úspešne merať metódou sémantického diferenciálu a výsledky v rôznych jazykoch sú obdivuhodne konzistentné. Autori rozvádzajú objavné členenie pamäti na epizodickú a sémantickú, čo má významné teoretické a aplikačné dôsledky. Kým epizodická pamäť je pamäť na časopriestorovo vymedzenú udalosť, sémantická pamäť je mentálny tezaurus subjektu, je to systémová pamäť, obsahujúca časopriestorovo nevymedzené abstraktné poznatkové systémy.

Organizácia sémantických vlastností slov je nejasná. Experimenty s kódovaním významu v pamäti sa štandardne robia tak, že sa prezentuje istý výrok obdobný premisám sylogizmu. Subjekt potom na základe pamätového záznamu prv prezentovaného textu má odpovedať na správnosť alebo nesprávnosť novoprezentovaného záveru. Predpokladá sa, že čím zložitejší bude význam prvého textu, tým dlhší bude odpovedový čas subjektu. Experimenty však potvrdzujú, že nijaká doteraz podaná lingvistická teória zložitosti textu nekoreluje s odpovedovým časom: ani Yngveho frázovo-štruktúrna gramatika, ani Chomského transformačnogeneratívne gramatiky, ani pádová gramatika Ch. Fillmora. Predpoklady vetvenia atribútov podľa logických väzieb „stromu“ v pojmovej hierarchii pri empirických analýzach ukázali, že napr. prechod úrovni od jablka (cez ovocie, potravu atď.) k požívatine naznačuje redundantnosť atribútov typických pre iné úrovne už v rámci individuálneho pojmu. Jazykovedec musí psychológovi ponúknuť hypotézu o zložitosti významu a až potom sa dá hypotéza experimentálne verifikovať. Tu je jeden z možných problémov interdisciplinárneho skúmania toho istého javu.

Výskumy ďalej ukazujú, že syntaktická forma vety nemá priamy dôsledok na jej spracovanie, ak už bola veta zakódovaná (prijatá a interpretovaná). Dnes sa neprijíma ani skôr uznávaný poznatok o zložitejšom zakódovaní trpných viet. Pre psychometricku pracujúcu s verbálnymi škálami je dôležitý poznatok o lexikálnom značkovani. Také páry komparatívnych adjektív a predložiek, ako *hore — dolu*, *do — z*, *dlhý — krátky*, *dobry — zly* nie sú symetrické. Napr. na otázku *Nakoľko je kniha dobrá?* máme v odpovedi k dispozícii kvalitu od 0 do 100 %, pri otázke *Nakoľko je zlá?* sme nutne len na pejoratívnom póle.

Kapitola o učení sa prvému a druhému jazyku je komplexnou analýzou psychologických, biologických i jazykových poznatkov o danej téme a nemá iba didaktické ciele. Cenné je najmä porovnanie dvojslovných viet detskej reči v rozličných jazykoch, od angličtiny až po samoánčinu. Kapitola o dialektoch má aj protirasistické tendencie, pretože ukazuje vznik angličtiny černochovo v USA a analyzuje skutočnosť, že napriek podstatnej odlišnosti si „čierana američtina“ zachováva naprostú logickú jednoznačnosť a obohacuje súčasný hovorový i spisovný jazyk v USA. Ukazuje sa na potrebu osobitných verbálnych testov pre černošskú populáciu (najmä testov inteligencie), pretože špecifické jazykové formulácie dnešných testov jednoznačne preferujú mládež stredných a vyšších vrstiev.

Kniha Glucksberga a Danksa je vcelku vydareným úvodom do experimentálnej psycholingvistiky a cennou je najmä rozborom množstva empirických poznatkov a experimentálnych paradigiem. Kniha má logické členenie, aj keď niektoré kapitoly majú viac teoretický, iné výrazne praktický charakter. Tradičným nedostatkom práce je zanedbávanie experimentálneho výskumu psycholingvistov v socialistických krajinách — uvádzajú sa iba traja dnes už klasickí ruskí autori a iba jeden súčasný. Ignoruje sa aj výrazná rumunská autorka T. Slama-Cazacu, ktorej práca je prístupná vo francúzštine. Kniha je však vynikajúcim úvodným prameňom a svojou úrovňou a metódou spracovania (i pojmovým aparátom) poskytne cenné informácie aj jazykovedcom.

I. Šipos

PETTIT, PH.: *THE CONCEPT OF STRUCTURALISM. A CRITICAL ANALYSIS*. Berkeley — Los Angeles, University of California Press 1975. 118 s.

Vo svojej neveľkej, ale kritickej knižke sa autor, vedecký pracovník Cambridgeskej univerzity, zamýšľa nad podstatou štrukturalizmu. Je to iste náročná úloha a nemožno čakať, že by ju vzhľadom na rozmanitosť štrukturalistických smerov a na širokú škálu oblastí, v ktorých sa štrukturalizmus aplikoval raz s väčším, inokedy zase s menším úspechom, v plnej šírke a hĺbke zvládol jednotlivec.

Pettit nerozoberá štrukturalizmus spôsobom, na aký sme zvyknutí z iných publikácií, ale zvolil si svojský prístup. Práca sa delí na štyri časti. V prvej časti pod názvom *The Linguistic Model* (s. 1—32) Pettit skúma jazykový model, ako sa chápal v lingvistiky od čias Ferdinanda de Saussura. Je to celkom prirodzené, lebo štrukturalizmus ako samostatný smer vznikol na pôde lingvistiky a jazyk sa stal modelom pre mnohých, čo sa usilovali aplikovať štrukturalizmus inde, zväčša priveľmi mechanicky. Oblasťami, na ktoré možno tento model aplikovať, sa autor zaoberá v druhej časti, nazvanej *The Range of Model* (s. 33—67); nachádzame tu príklady z literatúry aj z iných umení. Tretia časť (*A Development of Model*, s. 68—99) organicky nadväzuje na druhú a je venovaná najodvážnejšiemu a najviac sponchyňovanému (a to z rozličných hľadísk) pokusu aplikovať štrukturalizmus mimo jazyka, a to na mytológiu. Ide tu, prirodzene, o francúzsky štrukturalizmus a o jeho hlavného predstaviteľa Lévi-Straussa.

V štvrtej časti (*The Value of the Model*, s. 100—118) Pettit skúma metaforu ako model a podáva tu celkové hodnotenie štrukturalizmu. Zdá sa, že upiera štrukturalizmu atribút exaktnej vedy (science), akiste pod dojomom jeho mimojazykových aplikácií, ktoré pokladá skôr za umelecké ako za vedecké. Podobný dojem si utvoril ne jeden čitateľ o Lévi-Straussovi nezávisle od Pettita.

Čo sa týka významu, ústrednej otázky v procese komunikácie, štrukturalizmu sa nepodarilo vyriešiť protirečenie medzi situačnou povahou významu a úsilím začleniť význam do vyabstrahovaného sémantického kódu. To znamená, že sa nepodarilo predviesť, ako je význam štrukturovaný a súčasne ako ho ľudia používajú v sociálnych funkciách. To je však úloha, ktorá ešte vždy čaká na splnenie.

Pettitova kritická kniha si zaslúži pozornosť nielen lingvistov, ale aj literárnych teoretikov, etnológov a odborníkov z iných, príbuzných sfér humanitného výskumu.

V. Krupa

KONFRONTAČNÍ STUDIUM RUSKÉ A ČESKÉ GRAMATIKY A SLOVNÍ ZÁSObY. Red. T. I. Konstantinová — A. G. Širokovová — M. Zatovkaňuk. Praha, Universita Karlova 1974. 313 s.

Kolektív českých a sovietskych rusistov a bohemistov predkladá v recenzovanom zborníku výsledky konfrontačného výskumu ruskej a českej gramatiky a slovnej zásoby. Tento výskum prebiehal na základe dohody o spolupráci medzi Karlovou univerzitou a Moskovskou štátnou univerzitou. Okrem pracovníkov týchto univerzít sú spoluautormi zborníka i pracovníci iných československých a sovietskych inštitúcií.

Hoci je zborník obsahovo pomerne pestrý, takmer všetky príspevky spája záujem o sémantické stránku skúmaných javov, ktorý je charakteristický pre súčasnú lingvistiku. Vidieť to nielen z lexikologických a vlastných sémantických príspevkov (M. Kubík, K. Chlupáčová, I. A. Dolgich, V. Šimková, V. M. Mokijenko, G. A. Liličová), ale aj z toho, že vo väčšine gramatických štúdií sa výrazne uplatňuje funkčno-sémantické hľadisko, či už ide o morfológické alebo syntaktické kategórie (A. G. Širokovová, V. F. Vasilievová, H. Bělíčová-Křížková, D. Brčáková, P. Adamec).

Vhodnou úvodnou štúdiou je príspevok M. Zatovkaňuka (*K dosavadním výsledkům konfrontačního studia slovanských jazyků*, s. 9—17), ktorý podáva prehľad o stave konfrontačného výskumu v jednotlivých krajinách zameranom na jazykové vyučovanie. Autor vyzdvihol bohaté tradície, ktoré má tento výskum v českých krajinách, a poukázal na niektoré aspekty konfrontačného štúdia, ktoré

vystupujú do popredia pri teórii a praxi jazykového vyučovania: opora o materinský jazyk, úloha explicitnej a implicitnej konfrontácie, rozlišovanie tzv. vnútornej (vnútrojazykovej) a vonkajšej (medzi-jazykovej) konfrontácie, smer konfrontácie (napr. nie všetky výsledky výskumu ruštiny na pozadí češtiny sa dajú použiť v obrátenom smere — pri osvojovaní si češtiny ako cudzieho jazyka). Autor poukázal i na výskum interferencie ruštiny a češtiny, ktorý sa už dvanásť rokov robí na Filozofickej fakulte UK.

V štúdií A. G. Širokovovej (*O funkcionálnej nagrauzke form kondicionala nastojaščego vremeni v češskom jazyke*, s. 19—47) sa funkčno-sémantická charakteristika českých kondicionálnych tvarov podáva prostredníctvom ich vzťahov k ruským ekvivalentom. Ukazuje sa, že východisko od formy k významu možno pri opise fungovania skúmanej kategórie uplatniť iba za predpokladu, že sa vopred určia jej všeobecné, invariantné významy ako motivačná báza jednotlivých funkcií. Podrobnou analýzou autorka zistila, že funkčná izoglosa tvarov českého kondicionálu je iná ako v ruštine, objem čiastkových funkcií je oproti ruštine širší. Pre češtinu je väčšmi charakteristické oslabovanie kategoriálneho významu kondicionálu a je tu i väčšia tendencia k transpozícii kondicionálu do sféry používania indikatívu a imperatívu.

V. F. Vasilievová (*Suščestvitelnyje pluralia tantum kak leksiko-grammaticeskaja kategorija v češskom i rusšskom jazykach*, s. 77—92) skúma vzťah plurálií tantum v obidvoch jazykoch ku kategórii čísla. Autorka zistila, že kým sémantická náplň substantív s defektnou číselnou paradigmou je v češtine i v ruštine približne rovnaká, existujú tu nezohody tvarov čísla pri označovaní predmetov a javov mimojazykovej skutočnosti (napr. proti čes. pluráliu tantum rus. singularium tantum, proti pluráliám tantum substantíva s obidvoma číselnými tvarmi a pod.). Autorka nachádza pre formu množného čísla plurálií tantum logické odôvodnenie a sémantickú motiváciu (vyjadrovanie významu párnosti, zloženosti, nečlenenej hromadnosti). Konštatuje, že tvar čísla pri pluráliách tantum má pomenovaciú funkciu: vyjadruje lexikálno-gramatický význam „kvalitatívnej štruktúrnej mnohosti“. Popritom sú niektoré pluráliá tantum schopné vyjadrovať aj význam jednoty a mnohosti, ale iba kontextovo, syntakticky, čiže formálnym ukazovateľom morfolologickej formy jej distributívnosti.

H. Běličová-Křížková (*Prostranstvennaja determinacija v rušskom i češskom jazykach*, s. 93—118) vo svojej materiálovo bohatej a jemnej sémantickej analýze priestorových adverbiálnych určení ukázala, že systémy priestorových determinácií v ruštine a v češtine sú založené na tých istých sémantických dištingtívnych príznakoch. Do značnej miery je totožná i vnútorná organizácia v rámci troch postulovaných sémantických typov priestorových determinácií: vlastnej statickej lokalizácie deja (AdvLoc), statickej lokalizácie deja z hľadiska jeho smeru (AdvDir) a dynamickej lokalizácie (AdvDyn). Existujú však značné rozdiely v tom, ako sú jednotlivé dištingtívne príznaky rozložené na príslušných formálnych prostriedkoch, a to vedie k funkčným rozdielom v navonok totožných adverbiálnych determináciách. Z toho potom vyplývajú ťažkosti pri osvojovaní si predložkového systému cudzieho jazyka, lebo v rámci istého typu priestorovej determinácie sa jednotlivé formálne prostriedky konfrontovaných jazykov odlišujú prítomnosťou a neprítomnosťou istých príznakov, ako aj tým, do akej miery vystupujú voči istým sémantickým príznakom ako bezpríznakové a môžu sa v istých kontextoch synonymicky zamieňať. Napr. konštrukcie *v* + lokál a *na* + lokál sú v rade kontextov iba nositeľmi najvšeobecnejšej lokalizácie, vyjadrujú ten istý význam, v istých kontextoch sa teda stiera inak relevantný rozdiel na povrchu (vo vnútri tzv. priestorového orientátora). Hoci to tak H. Běličová-Křížková nenazýva, jej štúdia je cenným príspevkom k rozlíšeniu mimojazykového (kognitívneho) obsahu a vnútrojazykového významu v oblasti adverbiálnej determinácie.

V štúdií D. Brčákovéj (*Aspekty užívání pronominalního podmětu v ruštině*, s. 119—131), ktorej cieľom je zistiť faktory ovplyvňujúce používanie a nepoužívanie pronominalného podmetu v súčasnej ruštine, hrá primárnu úlohu rozlišovanie dvoch rovín, na ktorých funguje pronominalný podmet, a to roviny systému a roviny konkrétnych výpovedí. V syntaktickom systéme ruštiny sa podľa autorky zreteľne vyčleňujú jednočlenné vety, medzi ktoré sa zaraďujú i neosobné vety i vety s neurčitým, anonymným konateľom (typ *Zastučali v okno.*) oproti dvočlenným vetám, kým v češtine je formálny protiklad jednočlenných a dvočlenných viet menej výrazný. Medzi češtinou a ruštinou je rozdiel i vo frekvenčnom

rozsahu a štýlovej hodnote viet so všeobecným podmetom (generalizovaným konateľom). Zaujímavé poznatky prináša autorka pri výskume roviny konkrétnych výpovedí, kde stoja proti sebe dve modifikácie dvojčlennej predikačnej syntagmy: jedna (plná) s vyjadrením pronominálneho podmetu, druhá (redukováaná) s eliminovaným, t. j. fakultatívnym vyjadrovaním pronominálneho podmetu. Autorka ukazuje, ako voľbu jednej z možných štruktúr podmieňujú také faktory, ako je aktuálne členenie, miera situáčnej zakotvenosti prehovoru, dialogická výstavba, emocionálnosť výpovede.

Podobne ako štúdia D. Brčákovej ani štúdia P. Adamca (*Muset nebo mít?*, s. 133—152) nie je explicitne konfrontačná. Jej zaradenie do zborníka je však oprávnené, lebo sa v nej skúma kontextová podmienenosť používania českých modálnych slovíec ako vyjadrovacích prostriedkov tzv. kategórie obligatórnosti, teda kategórie, ktorá je v ruštine diferencovaná celkom odlišne. Preto správne používanie českých modálnych slovíec robí ruským študentom značné ťažkosti. Autor rozlišuje tri základné významy (odtiene) obligatórnosti: deduktívnu (predpokladanú), objektívnu (konštatovanú) a postulatívnu (proklamovanú). Sloveso *muset* vyjadruje všetky tri významy, sloveso *mít* je sémanticky zložitejšie, lebo popri základnom obligatórnom význame obsahuje ešte doplňujúce sémantické príznaky. Pri záporných slovesách rozlišuje autor tzv. anulatívny a kontrastívny zápor. V práci sa podrobne skúma, ako sa zistené významy obligatórnosti kombinujú s kategóriou času a vidu, ako sa obligatórnosť modifikuje v kondicionálnových tvaroch. Štúdia je cenná najmä tým, že sémantická analýza modálnych slovíec sa overuje experimentálne, substitúciou, resp. nemožnosťou substitúcie jedného výrazu obligatórnosti druhým v istých kontextoch (porov. príklady na logickú i sémantickú nesprávnosť súvetia spôsobenú tým, že správne vety sú zasadené do nesprávnych kontextov). Možno teda povedať, že P. Adamec dokumentuje vo svojej štúdii vetnosémantickú relevantnosť lexikálnych rozdielov medzi českými modálnymi slovesami a ich negatívnymi náprotivkami.

M. Kubík (*K problematike sopolstaviteľného izučenia leksikalizovaných glagolno-imenných sočtanij*, s. 153—176) skúma vlastnosti lexikalizovaných slovesno-menných spojení. Nositeľom sémantickej náplne je v nich substantívum, sloveso podlieha desémantizácii, jeho základná funkcia je gramatická, sprostredkúva celej analytickej konštrukcii význam procesuálnosti. Pri konfrontačnej analýze z hľadiska typov ekvivalencie zisťuje autor trojaké ekvivalenty: sloveso + substantívum, pričom slovesný i substantívny komponent sú v oboch jazykoch sémanticky totožné (*vesti spor s kem — vést spor s kým*); sloveso + substantívum, pričom slovesné komponenty sa sémanticky odlišujú (*nesti službu — mít, konat službu*); analytickej konštrukcii v ruštine zodpovedá v češtine iba sloveso (*podvergať nakazaniu kogo — trestat koho*). Vznik lexikalizovaných slovesno-menných spojení je podľa autora motivovaný rozličnými faktormi: kompenzuje sa nimi napr. chýbajúci vidový náprotivok, vyjadruje sa nimi vzťah kauzativnosti, pasívna perspektíva deja a pod. Nazdávame sa, že podrobnejšou sémantickou analýzou slovíec, ktoré vystupujú v ekvivalentných lexikalizovaných slovesno-menných spojeniach, by sa dalo zistiť, že ekvivalentmi môžu byť napr. slovesá konverzná z hľadiska vzťahu *dať — brať* (*vziať verch nad kem — nabyť převahy nad kým*), slovesá vyjadrujúce rozdielny (horizontálny/vertikálny) smer pohybu (*prichodit v otčajanije — upadat v zoufalství*) atď., čiže dalo by sa skúmať, ktoré dištinkatívne príznaky prestávajú byť relevantné, spôsobujú desémantizáciu slovesa a umožňujú tak výrazovo a sčasti i sémanticky rozdielnym lexikálnym jednotkám stať sa ekvivalentmi. Toto si však autor za úlohu nekladol.

K. Chlupáčovej (*K charakteristice pojmenování v ruštině a češtině*, s. 199-209) sa zisťovaním pomeru medzi (slovotvornou) motivovanosťou rozličných štruktúrnych typov pomenovaní (jednoslovných, dvojslovných i viacslovných združených) podarilo veľmi presvedčivo ukázať základné rozdiely v tvorení ruských a českých pomenovaní. Bohaté derivačné potencie češtiny umožňujú budovať na jednom lexikálnom základe rozsiahle rady pomenovaní, je tu silnejšia unifikácia slovotvorných prostriedkov a postupov v rámci jedného pojmového okruhu, slovotvorný systém vykazuje väčší stupeň gramatikalizácie. Na systemizácii slovnej zásoby majú väčší podiel vzťahy dané existenciou opakujúcich sa formálnych prvkov. Naproti tomu ruská slovná zásoba vykazuje jednak väčší počet nemotivovaných pomenovaní, jednak väčší počet základov, od ktorých sa tvoria motivované pomenovania. Slovná zásoba ruštiny je tak formálne i obsahovo diferencovanejšia. Dispozície pre tento jav sú do značnej miery dané

historicky a typologicky (organické spojenie ruskej a cirkevnoslovenskej slovnej zásoby v spisovnej ruštine, väčšia pripravenosť prijímať a adaptovať prvky cudzieho pôvodu). Na základe tendencie ruštiny k tvoreniu pomenovaní sématickou transpozíciou vyslovuje autorka predpoklad, že v ruštine je sématická motivácia bohatšia než v češtine a jej podiel na motivovanosti slovnej zásoby je väčší.

Jedným z druhov sématickej motivácie je vznik nového významu na základe metonymického prenášania. Typy metonymických transpozícií skúma vo svojom príspevku I. A. Dolgich (*Različnyje aspekty izučeniya metonimij*, s. 209—225). Metonymia výrazne prispieva k mnohoznačnosti slova, a preto jej skúmanie pomáha podľa autora poznať sématickú štruktúru slova a opísať ju pomocou komponentnej analýzy. Autor systemizuje rozličné prípady metonymie substantív a vzťahových adjektív predovšetkým tak, že viaceré čiastkové prípady zahŕňa pod jeden všeobecnejší typ. Popri často uvádzaných prípadoch (napr. pomenovanie jedným slovom miesta, nástroja i výsledku deja), teda prípadov konkretizácie abstraktných dejových mien, ktorým u nás venovali pozornosť M. Dokulil a J. Kuchař v *Tvoření slov v češtině I., II.* (Praha 1962; 1967) a ktoré v slovenčine systematicky skúmame v našom paradigmatickom opise deverbatívnych substantív (porov. K. Buzássyová: *Sématická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava 1974) uvádza autor i viaceré dosiaľ nespomínané prípady metonymických posúvaní významov. Autorova systemizácia má poslužiť i lexikografickej praxi, kde je dosiaľ pri spracovaní metonymických významov veľa nejednotnosti.

Veľmi inštruktívna je štúdia V. Komovej-Šimkovej *Ke konfrontaci ruských a českých polysémických substantív* (s. 227—248), v ktorej autorka rieši v lexikológii i lexikografii často spornú otázku, ako objektívne určiť jednotlivé čiastkové významy polysémickej lexémy, i otázku, či ide o čiastkové významy tej istej lexikálnej jednotky alebo o samostatné lexikálne jednotky, ktoré možno kvalifikovať ako homonymá. Skúmaný materiál (zväčša dejové mená) umožnil autorke použiť v istej modifikácii distribučno-transformovanú metódu, ktorú J. D. Апресян uplatnil v práci *Экспериментальное исследование семантики русского глагола* (Moskva 1967). V konfrontačnej časti štúdie, v ktorej sa zisteným čiastkovým významom ruských polysémických lexém priradujú české ekvivalenty, pracuje autorka s pojmom tzv. diferenčnej polysémie (určenie minimálneho počtu ekvivalentných lexikálnych jednotiek, prípadne ekvivalentných čiastkových významov schopných vyjadriť z rusko-českého hľadiska rozdiely v sématickej štruktúre polysémických substantív). Na základe výsledkov sématickej konfrontačnej analýzy autorka uvádza prípady, v ktorých treba predpokladať interferenciu polysémickej povahy.

Zborník uzatvárajú dve štúdie s interferenčnou problematikou: M. Holoubková — J. Zajíčková (*K otázce vztahu jazykové interference a konfrontace*, s. 199—313) skúmajú interferenciu vyvolanú pádovou homonymiou, cieľom kolektívnej štúdie J. Zimovej — R. Choděru — L. Rozkovicovej *Aspekty interference v jazykovém vyučování* (s. 291—298) je vypracovanie typológie kontrainterferenčných cvičení na základe psycholingvistickej analýzy. Obidve štúdie sú ukázkou toho, ako možno výsledky konfrontačného štúdia aplikovať pri jazykovom vyučovaní. V zborníku sú ešte štúdie I. I. Novikov: *Nekotoryje aspekty izučeniya glagolov reflexiva tantum v sovremennom češskom jazyke* (s. 49—66); S. A. Lebeď *K voprosu o vidovoj differenciacii dvuvidovych glagolov s inojazyčnoj osnovoj v češskom jazyke* (s. 67—76); J. Jiráček: *Stilističeskaja charakteristika suščestvitelnych s internacionalnymi suffixami v sovremennom russkom jazyke* (s. 177—198); V. M. Mokijenko: *Strukturno-semantičeskoje modelirovanije i sopostavitelnyj analiz russkoj i češskoj frazeologii* (s. 249—282); G. A. Lilič: *Iz istorii russkich leksičeskich zaimstvovanij v češskom jazyke* (s. 283—290).

Recenzovaný zborník si vysokou úrovňou príspevkov zaslúži pozornosť lingvistov, ktorých zaujíma konfrontačný aspekt lexikológie a gramatiky, ako aj všetkých tých, čo pracujú v oblasti teórie a praxe vyučovania blízko príbuzných cudzích jazykov.

K. Buzássyová

Hoci nebýva pravidlom recenzovať druhé vydanie odborných publikácií, v tomto prípade možno urobiť výnimku. Porovnávaním textov obidvoch vydaní (1. vyd. r. 1970; porov. aj našu recenziu v *Jazykovednom časopise*, 21, 1970, s. 237—241) totiž zistíme, že v novom, zrevidovanom vydaní sa autor neuspokojil iba s drobnými štylistickými úpravami, ale že na viacerých miestach doplnil knihu o výsledky nových výskumov v štylistike. V podstatnej miere vychádzal z vlastných výskumov publikovaných časopisecky a knižne, zároveň sa však opierať aj o výsledky výskumov v lingvistiky a v literárnej vede (poetike) u nás a v zahraničí. Preto možno povedať, že v *Štylistike slovenského jazyka* sa dobre odráža súčasná úroveň štylistiky ako lingvistickej disciplíny a zároveň prináša mnoho podnetov aj pre literárnu vedu.

Zásahy do textu, drobné štylistické úpravy nachádzame takmer na každej strane knihy. Ale o tie nám teraz nejde. Chceme totiž upozorniť na tie miesta, na ktorých autor doplnil knihu o nové výklady alebo rozšíril a prehĺbil pohľad na istú problematiku.

Podstatne je doplnená kapitola venovaná metódam štylistického výskumu a štylistických rozborov (s. 36—62). Tu je pozoruhodné autorovo vymedzenie pojmov analýza a interpretácia textu, ktoré sa doteraz používali striedavo ako synonymické. Podľa Mistríka sú analýza a interpretácia odlišné metódy prístupu k textu. Z tohto hľadiska je potom vhodné deliť texty na vecné a umelecké. Metóda analýzy sa využíva predovšetkým pri sledovaní formálnej jazykovo-štylistickej a jazykovo-kompozičnej stránky prejavu. Takto sa skúma frekvencia a funkcia výrazových prostriedkov použitých v prejave. Bádateľ sa teda neuspokojí len s konštatovaním výskytu prvku, ale zisťuje aj jeho funkčnú zviazanosť s ostatnými prvkami textu. Štylistická analýza sa môže uplatniť pri výskume všetkých jazykových prejavov, osobitne výhodná (jediná) je však pri skúmaní vecných textov. Interpretácia (popri analýze) je zas vhodná pri výskume slovesných umeleckých diel. Interpretácia je vlastne „preklad“ z jedného jazyka do druhého, „je to vyrozprávanie toho, čo sa už povedalo, iným spôsobom“ (s. 27). Preto viacerí interpreti môžu to isté dielo vykladať („prerozprávať“) odlišne. Podľa Mistríka interpretácia literárneho diela môže byť dvojaká, knižná a javisková. Za najzložitejšiu pokladá interpretáciu básnického textu, pretože ten je viacrozmerý, mnohé významy sú v ňom iba naznačené, veľa priestoru zostáva pre fantáziu prijímateľa. Analýza a interpretácia nie sú samoučelným „pitvaním“ textu. Ich cieľom „je nielen poznávať konkrétne dielo, lež dorozumievací aparát v najširšom zmysle slova — pravdaže — aj všetky zložky a stránky dorozumievacieho procesu“; v konečnom dôsledku ide o „skvalitňovanie dorozumievacieho procesu, štylizácie, čítania a porozumenia textov“ (s. 37).

V tejto kapitole sú teoreticky podnetné nové výklady o synonymite, homonymite a polysémii meraných veličín. Pre výskumnú prax (analýza a interpretácia konkrétnych textov) i pre školskú výchovu (rozborov textov na seminárnych cvičeniach) majú osobitný význam poznámky o štylistickej hodnote a textovom (kontextovom) uplatnení slova a gramatického tvaru a o využití matematicko-štatistických metód pri sledovaní ich funkčného využitia v jazykovom prejave.

V koncepcii a klasifikácii štylotvorných činiteľov nové vydanie neprináša podstatnejšie zmeny. Rozšírené sú však výklady o fungovaní štylotvorných činiteľov pomocou pojmu vektor. Autorovi sa takto podarilo názorne opísať zložitý mechanizmus pôsobenia štylotvorných činiteľov na výber vyjadrovacích prostriedkov z jednotlivých štylových vrstiev. V tejto súvislosti je závažné konštatovanie o typoch textov, ktoré vznikajú ako výsledok fungovania príslušných súborov štylotvorných činiteľov a ktoré možno podľa ich vlastností začleňovať do hierarchicky usporiadaného systému (s. 69).

Výraznejšie zmeny zaznamenávame v kapitole *Analýza štýlov súčasnej spisovnej slovenčiny* (s. 104—206). V systéme štýlov verejného styku uvádza J. Mistrík popri náučnom, publicistickom a administratívnom štýle aj rečnícky štýl. Podobne ako pri charakteristike ostatných štýlov aj pri rečníckom štýle uvádza najprv jeho základné vlastnosti, vymedzuje súbor prostriedkov, ktoré sú preň charakteristické, a nakoniec klasifikuje a charakterizuje žánre a útvary, ktoré sa v ňom uplatňujú. Autor

odlišuje pojmy rečnícky štýl a rečnícky prejav. Rečnícky prejav je širší pojem ako rečnícky štýl, pretože sa v ňom popri verbálnej zložke uplatňujú i mimojazykové prostriedky. Pri charakteristike základných vlastností rečníckeho štýlu a pri vymedzovaní inventára jeho prostriedkov už tak prísne neoddeľuje pojmy rečnícky štýl a rečnícky prejav a používa ich striedavo. A tak popri jazykových prostriedkoch venuje pozornosť aj mimojazykovým prostriedkom príznačným pre rečnícky prejav. Ako základné vlastnosti rečníckeho štýlu uvádza verejnosť, sugestívnosť (náznornosť) a adresnosť. Žánre klasifikuje na agitačné, náučné a príležitostné. Aj táto klasifikácia potvrdzuje, že rečnícky štýl (rečnícke prejavy) je v tesnom kontakte s náučným, administratívnym a publicistickým štýlom (v 1. vydaní Mistřík hovorí, že publicistický štýl vznikol u nás čiastočne namiesto rečníckeho). Zostáva teda otvorenou otázka, či tu nejde o ústnu podobu jazykových prejavov uvedených štýlov verejného styku. Pri čítaní alebo prednese týchto textov sa uplatňujú aj isté rečnícke postupy, ktoré popri verbálnej zložke umožňujú vo väčšej alebo menšej miere uplatniť sa aj vizuálnej a akustickej zložke. Evidentné je to najmä pri náučných žánroch rečníckeho štýlu, ktoré sa svojou verbálnou zložkou zblížujú s jazykovými prejavmi náučného štýlu a ktoré v minimálnej miere pripúšťajú využitie mimojazykových prostriedkov. Isté pochybnosti o existencii rečníckeho štýlu môže vyvolávať aj fakt, že ťažko možno vymedziť špecifický inventár prostriedkov (štýlovú vrstvu) tohto štýlu. V istom zmysle tu možno hovoriť o analógii s umeleckým štýlom, ktorý vlastne tiež nemá osobitnú vrstvu „svojich“ jazykových prostriedkov (okrem malej skupiny poetizmov a prípadne básnických metafor — tie však autori vytvárajú iba pre potreby individuálneho kontextu).

V spomínanej kapitole autor rozšíril aj výklady o umeleckom štýle. Je to jednak stručná charakteristika pojmov fabula a sujet a jednak zaradenie tzv. didaktických žánrov medzi žánre umeleckého štýlu. K didaktickým žánrom patria príslovia, porekadlá, aforizmy, epigramy, heslo, slogan, vtíp a anekdota.

Časť o kompozícii doplnil autor o problematiku výstavby textu. Je to aj prirodzené, lebo v ostatnom čase sa otázkam textovej výstavby venuje mimoriadna pozornosť. Sám autor uverejnil na túto tému viacero príspevkov v našich i zahraničných časopisoch. Najmä na týchto príspevkoch sú založené výklady o výstavbe textu, zaradené do kapitoly o makrokompozícii (s. 373 n.).

Pod pojmom výstavba textu treba rozumieť „kompletizovanie, sceľovanie, zväzovanie jednotiek textu (viet, odsekov, kapitol a pod.) do súvislého a uzavretého celku — komunikátu“ (s. 383). V tejto súvislosti hovorí autor o konexii textu, o glutinácii a rekurencii (v 1. vydaní bola reč iba o glutinácii). Takto ohraničenú problematiku výstavby textu zaradil autor vedľa členenia a odstupňovania textu, pre ktoré sa donedávna rezervovalo pomenovanie „výstavba textu“. Pojem výstavba textu sa tým zúžil, no zároveň rozšíril.

Konexia znamená pripájanie nových textových jednotiek pomocou pripájajúcich prostriedkov (konektorov). Tie môžu byť lexikálne, gramatické, paralingvistické a extralingvistické. Technológia spájania textových jednotiek je odlišná podľa typu textu. V dialogickom texte sa nové výpovede (repliky) pripájajú sukcesívne. Nasledujúca replika spravidla nadväzuje na bezprostredne predchádzajúcu, poprípade aj na vzdialenejšiu repliku. Ako konektory sa pritom uplatňujú častice, spojky, citoslovčia, prítakávajúce a negujúce výrazy. Pri monologickom texte rozlišuje autor vecnú a umeleckú prózu. Vo výkladovej próze sa text zväzuje pomocou lingvistických prvkov. Konektory (rozlišujú sa tu perspektívne a rekurzívne konektory) nielen sceľujú jednotky textu radené lineárne, ale zároveň orientujú prijímateľa v „hlbkových“ významových vzťahoch textu. Umelecký text (rozprávanie) nie je tak pevne zviazaný ako vecný text, konexia je decentnejšia. Vo funkcii konektorov tu vystupujú aj sujetovo-kompozičné prvky (rozprávač, postavy). Najzložitejšia je situácia v poézii (v poetickom texte). Popri lingvistických prvkoch sa na konexii zúčastňujú aj paralingvistické prvky. Konektory tu nevystupujú len ako väzobné prostriedky, ale majú aj estetickú funkciu.

Podobne ako v 1. vydaní pod pojmom glutinácia textu rozumie autor silu, s akou sa nová veta pripája na bezprostredne predchádzajúcu vetu. Glutinačným prostriedkom je výraz stojaci na čele nasledujúcej vety. Zatiaľ čo glutinácia je dotykový jav (hovorí o stupni kohézie medzi susednými vetami), rekurencia je spôsob včleňovania vety do kontextu prostredníctvom výpovedných častí (východiska a jadra výpovede).

Autor tu tvorivo zúžitkúva bohaté výsledky výskumov československých lingvistov o tzv. aktuálnom členení výpovede. S použitím exaktných metód (výpočet rekurenčného kvocientu) zisťuje rekurenciu v rozmanitých typoch textov. Takto sa mu darí dokázať, že rekurencia je pojem, s ktorým možno pracovať pri výskume syntaxe i pri výskume výstavby textu. Rekurencia môže hovoriť o povahe textu vzhľadom na postup a žáner (a teda sprostredkovane i na štýl) a okrem toho signalizuje rytmus a tempo prejavu. Takto sa z jednej strany odlišuje dialóg a monológ a z druhej strany vecný a umelecký text. Pravda, zmena v rekurencii vety prináša zmenu rytmu aj vnútri jednotlivých typov textu. K výraznejším zmenám v stupni rekurencie dochádza najmä vnútri umeleckého textu.

Druhé vydanie Mistríkovej *Štylistiky slovenského jazyka* je jej nový variant: autor v ňom reagoval na výskumný pohyb vo svojej vednej disciplíne, na ktorom má on sám nemalý podiel, ba dokonca ho v podstatnej miere určoval. Preto možno toto nové vydanie odporúčať všetkým tým, ktorým ho autor adresoval.

J. Findra

SOTÁK, M.: *DEJOVÉ SUBSTANTÍVA V SLOVENČINE A V RUŠTINE*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 195 s.

Recenzovaná monografia si zasluhuje pozornosť pre svoju metodologickú závažnosť. Deverbatívne substantíva sa v práci skúmajú zo štruktúrnej, i zo systémovej stránky. Štruktúrnosťou sa rozumie bilaterálny vzťah prvkov v rámci odvodeniny, systémovosťou sa rozumie súvzťažnosť danej derivačnej kategórie s ostatnými derivačnými kategóriami, napr. vzťah deverbatív s istou príponou k deverbatívam s ostatnými príponami. Deverbatívum teda funguje v jazyku jednak vzhľadom na štruktúru, jednak vzhľadom na systém.

Ďalej sa pri opise deverbatív uplatňuje zásada produktívnosti. Pod produktivitou sa myslí počet derivačných prípon danej kategórie a počet konkrétnych odvodenín, no aj frekvencia jej členov v texte, ba aj schopnosť rozširovať svoj rozsah, t. j. produkovať nové odvodeniny. Tým je daný aj vývinový zreteľ v skúmaní.

S princípom produktívnosti sa dotýka ďalší teoretický postulát — skúmanie danej kategórie nielen v systéme, ale aj v texte. V texte sa zreteľnejšie ukazuje, ktoré prípony sa obohacujú a ktoré odumierajú. Napr. z dejových prípon slovenských deverbatív sa obohacuje prípona $-n(ie)$, odumiera prípona $-b(a)$ a odumrela prípona $-tv(a)$.

Ďalej sa v práci prizera na štylistické zaradenie pozorovaných javov. Rozlišuje sa situácia a frekvencia deverbatív, ktorá platí v jednom štylistickom okruhu, napr. v oblasti poľnohospodárskej terminológie (a terminológie vôbec), od stavu v ostatných štýloch a v jazyku vôbec. Aj štylistický aspekt súvisí s princípom produktívnosti; napríklad dve najbežnejšie derivačné prípony deverbatív v ruštine sa rozlišujú (čoraz jasnejšie) štylisticky: prípona $-n(ie)$ je viac knižná, prípony $-k(a)$ viac hovorová.

V celej práci, ako naznačuje už nadpis, sa uplatňuje konfrontačný zreteľ rusko-slovenský. Napr. oproti základným ruským deverbatívnym odvodeninám s príponami $-n(ie)$, $-k(a)$ stoja v slovenčine deverbatíva bez prípony, t. j. s nulovou derivačnou príponou $\emptyset(\emptyset)$ alebo $-\emptyset(a)$ a s príponou $-n(ie)$. Konfrontačný výskum je obohatený o sociolingvistický a vývinový aspekt tým, že sa berú do úvahy staršie texty. Vyexcerpovaný materiál spĺňa požiadavku reprezentatívnej vzorky, lebo obsahuje 19 292 dokladov.

Napokon treba vyzdvihnúť ešte jeden autorov teoretický postoj — stály zreteľ na súvislosti tvorenia slov so všetkými jazykovými rovinami, rešpektovanie jednoty celého jazykového systému. Dôsledne sa tu berie ohľad napr. na vzťah deverbatív k syntaxi; predstavuje sa transformáciami a inými postupmi z generatívnej gramatiky.

Práca si kladie za cieľ vyskúmať súčasnú situáciu a súčasné vývinové tendencie vo funkčnej distribúcii dejových mien: a) v slovenčine, b) v ruštine, c) ich konfrontáciu pri realizácii ekvivalencie v preklade. V rámci prvých dvoch úloh sa venuje osobitná pozornosť slovesným podstatným menám. Status slovesných podstatných mien zostáva nejasný, hoci sa neraz odôvodňoval v slovenčine i v ruštine, najmä morfológickými kritériami, poukazovalo sa pri nich napr. na kategóriu vidu (najmä nedokonaného). Recenzovaná práca prináša nové riešenie.

Slovesné podstatné mená posudzuje nielen vo vzťahu k slovesným tvarom, ale zároveň aj vo vzťahu k dejovým substantívam, s ktorými slovesné podstatné mená vstupujú do synonymických vzťahov. Na základe tohto druhého vzťahu sa rozpadávajú na tri významové skupiny: a) slovesné podstatné mená ako súčasť slovesnej paradigmy (slovesný tvar); b) ako dejové mená; c) ako tzv. postdeverbátiva, ktoré už stratili dejový význam, napr. *vysvedčenie*. Nerozlišovanie týchto troch stupňov viedlo aj v najnovších opisoch k chybnému hodnoteniu slovesných podstatných mien v rámci deverbatívnych názvov deja, napr. k chybnému hodnoteniu frekvencie, štylistického zaradenia a pod. Pri hodnotení slovesných podstatných mien ako súčasti slovesnej paradigmy autor polemizuje s teóriami, ktoré v ruštine popierajú túto čisto gramatickú funkciu slovesných podstatných mien. Na s. 71 píše: „Nech je zóna ‚čistých‘ slovesných substantív akokoľvek úzka a prechodná zóna ich takej alebo onakej lexikalizácie akokoľvek široká, pól slovesného substantíva ako východisko k takej alebo onakej lexikalizácii ako základná forma abstraktného vyjadrenia slovesného deja tým nemôže byť ani najmenej uvedený do pochybnosti.“ Existenciu „čistých“ slovesných podstatných mien dokazuje teda nominalizačnou transformáciou sloves, náhradou slovesnej konštrukcie nominálnou, teda syntaktickej, a dôvodí, že ťažko by si bolo predstaviť situáciu, že by jazyku chýbali slovesné podstatné mená ako bezprostredné substitúty určitých tvarov slovesa na kondenzačné ciele.

Prechod od čisto gramatického významu k druhému významu sa v práci pokladá za lexikalizáciu a ilustruje sa dokladmi na slovesné i dejové mená pri slovesách zo základného slovného fondu (v slovenčine 151 sloves s 1263 dejovými odvodeninami, v ruštine 228 slovič s 3424 dejovými odvodeninami). Významový rozdiel medzi „čistým“ slovesným substantívom a prvým stupňom lexikalizácie autor charakterizuje tak, že v druhom prípade ide o význam „organizovanej“, „inštitucionalizovanej“ činnosti, t. j. je to termín, napr. *kreslenie* (činnosť) — *kreslenie* (vyučovací predmet), *oddelenie* — *oddelenie* (sekcia). Pôvodný význam je tu obohatený o sémantickú črtu [+ org]. Takýto derivát potom už neinklinuje k určitej forme slovesa, ale gravituje skôr k svojmu nominatívu ako základnej forme svojej existencie v jazyku. Aj túto polarizáciu významov autor dokazuje syntaktickým kritériom. Syntakticky sa substantíva s lexikalizovaným významom používajú jednak ako jednočlenné vety (v titulkoch, v nadpisoch obsahu kníh), jednak ako podmet, priamy predmet a nezhodný prívlastok, kým substantíva s verbálnym významom sa častejšie využívajú v platnosti príslovkového určenia, lebo kondenzácii sa podrobujú spravidla vedľajšie vety príslovkové (s. 24).

Tretí stupeň významového osamostatňovania od sloves (tzv. postdeverbátiva) už vlastne nepatrí do synchronie. Sú to dnes už celkom samostatné lexikálne jednotky. Tak ich chápe aj autor a dokladá ich jednak (tvarovo) slovesnými podstatnými menami, jednak dejovými menami, napr. od odvodenín slovesa *viazat* sú to postdeverbátiva *viazanie* (na lyžiach), *obväz*, *väz*, *zväz*, *úväzok*, *záväzok*, *zväzok*.

Oddelené výskumy deverbatív v slovenčine a v ruštine sa zužitkujú v ostatnej kapitole *Typologické rozdiely v distribúcii ruských a slovenských dejových deverbatív* (s. 163—191). Zaradenie jednotlivých prípon v systéme sa tu konfrontuje so zaradením a využívaním v texte. Robí sa tak na prekladoch poľnohospodárskych textov z ruštiny do slovenčiny. Distribúcia jednotlivých slovotvorných prostriedkov sa tu zhodnocuje kvantitatívne (štatisticky) aj kvalitatívne, a to s prizeraním na vývin v oboch jazykoch. Ako charakteristické dejové substantíva sa ukazujú v slovenčine deverbatíva s nulovou príponou, v ruštine oproti tomu sú dominujúce prípony dve: —*n(ie)* a —*k(a)*. V slovenčine najnovšie zaznamenáva výrazný vzostup prípona —*n(ie)*, a to na úkor prípony —*θ(θ)*, s ktorou sa v dnešných textoch už takmer vyrovnáva (33,1 % oproti 34,3 %). Prejavuje sa tým sčasti vplyv pôvodného jazyka, ale aj vplyv systémových možností slovenčiny, ako vidieť z iných štýlov, kde je prípona —*n(ie)* bežnejšia. Podobne sa

hodnotia i ostatné, menej centrálne prípony, a načrtáva sa tak plastický obraz stavu dejových deverbatiív v obidvoch jazykoch.

Monografiou *Dejové substantíva v slovenčine a v ruštine* M. Soták obohatil nielen našu rusistiku, ale aj slovakistiku. Cez prizmu iného jazyka osvetlil stav danej oblasti v slovenčine. Také práce čakáme (chýbajú nám) v oblasti celej modernej filológie (najmä v oblasti anglistiky).

J. Oravec

ORLOVSKÝ, J.: *STREDOGEMERSKÉ NÁREČIA*. 1. vyd. Martin, Osveta 1975. 272 s.

Gemerské nárečia boli a sú predmetom záujmu viacerých našich i cudzích dialektológov najmä pre svoju bohatú členitosť a mnohé starobylé javy. Vyvrcholením dlhoročného výskumného záujmu gemerského rodáka J. Orlovského o tieto nárečia je monografia *Stredogemerské nárečia*, v ktorej sa opisujú dialekty 32 obcí bývalého okresu Revúca. Na monografiu nadväzuje slovník gemerských nárečí (autor dokončuje druhý diel). V monografii užšie vymedzenej oblasti menšieho rozsahu (272 strán) sa spracúva tvorenie slov, hláskoslovie, tvaroslovie a uverejňujú sa súvislé nárečové texty.

Autor sa venoval výskumu gemerských nárečí od svojich študentských čias a získaný materiál neustále dopĺňal a overoval si priamo na mieste. S úspechom používa metódu výberového zápisu úryvkov z „voľného rozhovoru“ väčšej-menšej skupiny ľudí, ktorí sa náhodne zišli (napr. v obchode, hostinci). Takúto metódu možno celkove pokladať za správnu, vhodnejšiu ako metódu zapisovania súvislého rozprávkového materiálu, lebo ten je najmä z lexikálneho hľadiska pomerne chudobný. To však predpokladá dôverné poznanie ľudí, ich pôvodu, lebo inak skúmatel' nevie nič o vhodnosti objektu a informačnej hodnote prehovoru, ktorý si vybral a zapísal. Treba súhlasiť s autorom aj v tom, že z výskumu vylúčil dotazníky. Neobsahujú často javy pre dané nárečie typické, ktoré sa môžu objaviť práve iba priamym výskumom v teréne.

Práci by bolo prospelo, keby autor uvádzal izoglosy aspoň niektorých typických javov, všimol si ich rozšírenie (prípadne aj v susedných dialektoch). Nárečia susediace s oblasťou výskumu si autor nevšima.

Dost' miesta sa v monografii venuje starším i novším prácam o gemerských nárečiach a konfrontácii správnosti príslušných údajov so skutočným stavom. Autor si všima najmä nárečové doklady z prác A. V. Šemberu, F. Pastrnka (tie najpodrobnejšie) a S. Czambla a konštatuje, že zápisy týchto jazykovedcov sú dosť nespoľahlivé. Opravy a doplnky k práci holandského lingvistu A. E. Bouletjeho o dvoch gemerských dialektoch J. Orlovský uverejnil v osobitnom článku (*Sborník Matice slovenskej — Jazykoveda XVI—XVII*), ktorý v monografii spomína. Neuvádza (ani v zozname literatúry) práce Srezněvského, Coneva, Mačekého, hoci ich mená spomína v predslove medzi záujemcami o gemerské nárečia. Opravuje však chyby vo svojich dvoch štúdiách (v zborníkoch *Jazykovedné štúdie X a Linguistica Slovaca IV—VI*), ktorých druhú korektúru, ako uvádzal, nemal k dispozícii. K prácam V. Vážneho a Š. Tóbika nemá pripomienky. Žiadalo by sa zaujať stanovisko aj k údajom v *Atlase slovenského jazyka I* (1968).

Po prehľade o členení stredogemerských nárečí, ktorý autor preberá zo štúdie Š. Tóbika uverejnenej v *Jazykovedných štúdiách II*, nasleduje opis fonologického systému skúmaných dialektov. Systém krátkych vokálov je podľa autora v časti oblasti zhodný so stavom v spisovnom jazyku, ale distribúcia hlásky *ä* je odlišná (tu sa vyskytuje aj po mäkkých spoluhláskach a po *r*, napr. *gráčä*), systém dlhých samohlások je odlišný: *á—a, ó—é, ú—i*. V časti obcí je trojuholníkový systém. Z výpočtu obcí pri jednotlivých systémoch vypadlo Chyžné.

V teoretických kapitolách autor hodnotí niektoré gemerské fonémy. Na rozdiel od stredoslovenských dvojhlások, ktoré hodnotí monofonematicky, stredogemerské *ia, iä, ie* pokladá za spojenie dvoch foném (*j+a, j+ä* atď.), pretože tieto nárečia, ako autor konštatuje, „poznajú len kvantitatívnu koreláciu

syntetickú“. Pri niektorých dlhých samohláskach autor zisťuje, že majú polyfonematickú (lepšie difonematickú) platnosť. Podľa neho ide v podstate o skupinu dvoch foném, z ktorých spoluhláska sa nevyslovuje, ale jej prítomnosť signalizuje dĺžka. Ide o fonému *ó* (v instr. sing. typu *ženó*; v gen. plur. typu *chlapó*; pri tvorení slov v typoch *pótopanki*, *ťižnóka*; v *l*-ovom tvare typu *jadó*), fonému *ú* (v *l*-ovom tvare typu *buchnú*) a fonému *é* (v tvaroch žen. rodu adjektíválií typu *do prvé klasi*, *na té lúke*.) Pri pomerne podrobnej analýze kvantity autor nevyužil možnosť porovnávania so stavom v západoslovenských a východoslovenských nárečiach. Konštatuje, že prízvuk je pravidelne na predposlednej slabike a z jednoslabičnej predložky prechádza na prvú slabiku nasledujúceho slova.

Kapitole o tvorení slov (29 s.), spracovanej tradične podľa významových skupín, by bola prospela redakčná úprava. Niektoré prípony s tým istým významom sa opakujú, napr. prípona *—oš* pri menách nositeľov vlastností (s. 35), pri menách zhoršeného významu (s. 37), i pri dejových menách (s. 46), prípona *—esť* s tým istým dokladom *bolest* (obidve na s. 46) a i. Na dvoch miestach vo dvoch rozličných skupinách sa uvádzajú aj jednotlivé slová, napr. *taradlo* (s. 37, 40), *motovidlo* (s. 37, 40), *zdúteľ* (s. 35, 38), *spachtoš* (transkribujeme zjednodušene — podobne aj ďalej — s. 34, 38) a i. Pri zaraďovaní slov do skupín sa krížili dve významové kritériá, ohľad na význam slovotvorného základu a ohľad na význam odvodeného slova. Najvypuklejšie sa to prejavilo v skupine dejové mená (s. 45), kde sa zaraďujú podľa významu slovotvorného základu aj také slová ako *metla*, *písmo*, *táradlo*, *opasok*, *krajčír*, *babroš* a i. Aj iné významové skupiny sú nesúrodé. Medzi hromadnými sa napr. uvádzajú aj odvodené látkové substantíva označujúce druhy mäsa (typ *telecina*), ale aj prvotné látkové mená typu *mak*, *slama*. Slová na *—an*, *—än*, *—en* sa mohli spojiť so slovami s príponou *—šan*, *—šän*, *—šen* do jednej skupiny medzi mená pôvodu a príslušnosti, nebolo potrebné slová ako *Nižnokonšän*, *dedinčen* (s. 34, 35) a i. zaraďovať medzi mená označujúce nositeľa vlastnosti. Slová na *—ež* (typ *mládež*) by bolo lepšie zaradiť medzi kolektíva, a nie medzi mená označujúce nositeľa vlastnosti. Slová *klamár*, *strapaškár*, *krúpár*, *bludár*, *kúráš*, *kártár*, *žobrák*, *spevák* nepatria k menám označujúcim zamestnanie (s. 33).

Medzi slovami utvorenými príponami sú aj niektoré neodvodené slová. Napr. ako osobitná slovotvorná prípona sa uvádza sufix *—a* s dokladmi *pícha*, *krása* (s. 35 — zo súčasného hľadiska nie sú odvodené), *Béla*, *Pišta* (s. 31 — tu ide o prevzatia), *Olga*, *Ana*, *Etela* (s. 32 — tu vyčleňuje autor príponu *—ela*), hoci sú to základné podoby mien, nejde tu o tvorenie hypokoristik. Pri neutrách sa zase nedopatrením vyčleňuje ako slovotvorná prípona *—o* v slovách typu *mäso*, *nebo* (s. 37), *mesto* (s. 42), *zrno* (s. 45) a i., hoci ide o neodvodené slová. Slová *tráсорitka*, *stonoška* (s. 36) sa nemali uvádzať medzi menami nositeľov vlastností s príponou *—ka*, ale len medzi zloženými substantívami (prvé sa uvádza aj tam). Nesprávne sa vyčleňujú slovotvorné prípony, napr. *—ojka*, *orka* v type *dvojka*, *šestorka* (odvodené od *dvoj-e*, *šestor-o*, teda je tu prípona *—ka*), *—štok*, *—ščok* (*noš-tok*, *batoš-čok*, t. j. sú tu prípony *—tok*, *—čok*), *—elník* (*osel-ník*, je tu prípona *—ník*) a i. Medzi slovami utvorenými bez prípony, t. j. konverziou (typ *zákos*, s. 47) sa uvádzajú aj slová typu *plaš*, *roj*, *pokoj*, *znoj*, *osoh* (podľa V. Machka ide o prevzaté slovo), ktoré nemožno hodnotiť zo súčasného hľadiska ako odvodené. Historické hľadisko sa prelína so súčasným aj pri iných uvádzaných príponách a dokladoch. Medzi zložené podstatné mená sa zaraďujú aj slová utvorené predponami a niektoré doklady uvádzané v práci sú príkladmi na predponovo-príponové tvorenie (napr. *pocesní*, *prípecok*, *náprstok*, *záušnica*), resp. na príponové tvorenie (napr. *opekašec*), alebo na konverziu (bezpríponové tvorenie, napr. *rozbeh* a i.). Nejde tu teda o predponové tvorenie.

Hláskoslovie je spracované najpodrobnejšie (na 77 stranách). Po krátkej fonetickej charakteristike (iba foném odlišných od spisovných) sa uvádzajú doklady z jednotlivých lokalít zväčša skratkou obce. Množstvo dokladov (napr. pri väčšine samohlások, pri spoluhláskach *č*, *t* a i.) by si žiadalo typograficky (napr. bodkočiarkou) odlišiť príklady na jednotlivé pozície výskytu, aby bol materiál prehľadnejší a dal sa pohotovejšie využiť. Niektoré javy sa priam núkajú na porovnávanie so stavom v iných slovenských nárečiach. Práci by prospeli aj mapky izoglos niektorých javov, typických pre dané nárečia. Prekvapuje údaj, že velárne *n* sa vyskytuje aj pred dasnovými a pernými spoluhláskami (typ *osenstvo*, *panva*). Ide zrejme o nedopatrenie.

V tvarosloví (70 strán) sa pri ohybných slovných druhoch autor obmedzuje na uvádzanie dokladov na

jednotlivé tvary podľa gramatických prípon. Aj tu je množstvo dokladov na úkor prehľadnosti a sťažuje to odlišiť bežné javy od okrajových, časté od zriedkavých. Pri slovese sa po prehľade slovesných tvarov uvádzajú jednotlivé slovesá z nárečí rozdelené do dvoch tried a 9 časovacích vzorov podľa autorovej gramatiky (*Gramatika slovenského jazyka*. Bratislava 1946). Pri členení prísloviiek sa neopodstatnene prechádza na syntaktické hľadisko a hovorí sa o príslovkovom určení (namiesto príslovky) miesta, času a pod. Cenné sú kapitoly o predložkách a spojkách. S dokladmi vo vetnej súvislosti sú vlastne syntaktickou partiou monografie.

Materiál sa triedi prevažne z formálneho hľadiska, pričom sa zabúda na významovú a funkčnú stránku tvarov a na významy slov. Napr. distribúcia koncovky *—a* a *—u* v gen. sing. masc. sa vymedzuje len podľa zakončenia slov (s. 141 a n.), autor neuvádza druh a význam číslovky typu *dvojmí* (s. 181), nevysvetľuje význam predložky *lô* (s. 197), nepodáva význam všetkých neznámych slov. V jednotlivých partiách monografie je takých slov mnoho. Napr. *hobláki* (s. 39), *genšok*, (s. 43), *ziadzä* (s. 45), *rajka* (s. 45), *carhák* (s. 59), *kapica* (s. 59), *kančuka* (s. 101), *zimórija* (s. 129), *jameš* (s. 129), *niač* (s. 133), *kankalín* (s. 143), *kátrán* (s. 143) a veľa iných.

Hodnotnou časťou monografie sú nárečové texty (57 strán). V knižke sú ukážky zo všetkých obcí (okrem dvoch) skúmanej oblasti. Texty poskytujú cenný jazykový materiál a majú rozličnú tematiku. Väčšina textov je zapísaná z voľného rozhovoru, no sú tu aj spomienkové rozprávania, niekoľko rozprávok a texty s etnografickou tematikou. Texty podobne ako doklady v opisnej časti sú zapísané vernou fonetickou transkripciou.

V monografii chýba syntax (tá bude pravdepodobne predmetom osobitnej autorovej monografickej práce) a aspoň stručná charakteristika slovnej zásoby (v chystanom slovníku, ako to býva, bude zachytený zrejme len inventár lexikálnych jednotiek a ich významov).

Hoci sa autor celkovo usiloval podať opis nárečia zo súčasného hľadiska (no pri tvorení slov ho mieša s historickým aspektom), predsa miestami používa terminológiu typickú pre diachronický opis: zložené prídavné mená, zložené skloňovanie, part. perf. pas (!), part. *l-ové* a *i*. Miestami autor ponecháva staršie jazykovedné termíny, napr. prisvojovacie zamená, podielové číslovky, resp. používa aj svoje termíny: časové prídavné mená, neosobné a neživotné prídavné mená, neutrálne hlásky (t. j. tzv. zvučné). Niektorým termínom zasa dáva širší obsah, ako je zaužívané. Napr. medzi „prisvojovacie“ prídavné mená zaraďuje aj adjektíva s príponou *—en—/—än—, —/in/—skí*: *chlapšanskí, konskí, sestriňská* (s. 50) a *i.*, kmeňotvornou príponou tu nazýva aj prvú časť zloženej prípony *—anka* (typ *Muráňšanka*, s. 31) a *i.*

V monografii J. Orlovského cítiť, že autor bol hnaný časom a obmedzeným priestorom. Keby bol autor bohatý materiál, ktorý mal k dispozícii, starostlivejšie roztriedil, urobil istú hierarchiu javov, viac hodnotil javy aj z významového, funkčného a porovnávacieho hľadiska, typické javy kartografoval (chýba dokonca mapka skúmanej oblasti), mohol významne prispieť k obohateniu slovenskej dialektologickej literatúry.

K. Palkovič

PREKLAD ODBORNÉHO TEXTU. Red. A. Popovič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 256 s.

Po piatich rokoch od I. celoštátnej konferencie (s medzinárodnou účasťou) o preklade odborného textu v Nitre v septembri 1972 vyšiel zborník, prezentujúci vedecky fundované pohľady na čiastkové problémy odborného prekladu z hľadiska funkčného prístupu. Cieľom konferencie bolo poskytnúť priestor pre konfrontáciu a výmenu názorov o teoretických otázkach odborného prekladu, o spôsoboch ich riešenia, o zaradení odborného prekladu do systému vedy o preklade a nakoniec aj o praktickú aplikáciu výsledkov teoretických úvah v komunikačnej praxi.

Zvyšujúce sa spoločenské požiadavky odbornej komunikácie vo všetkých sférach spoločenského

života sa stávajú podnetom pre zvýšenie prekladateľskej činnosti v odbornej oblasti, nehovoriac už o tlmočnickej činnosti. Dosiaľ však akoby sa zabúdalo na túto špecifickú oblasť prekladateľskej činnosti a nevenovala sa jej potrebná pozornosť. Práve preto treba privítať túto publikáciu, ktorá zhŕňa poznatky vedy o preklade s prihliadnutím na problematiku odborného prekladu a predstavuje podnetný východiskový materiál pre ďalšie systematickejšie a podrobnejšie teoretické preskúmanie špecifických problémov odborného prekladu.

B. Ile k v úvodnej štúdií *Místo teorie odborného překladu v soustavě věd o překladu* (s. 9—24) hovorí: „Problematika odborného překladu je užší a soustředěnější než problematika uměleckého překladu. V odborném překladu máme co dělat s přímými (neobraznými) významy a do značné míry je vyloučen subjektivní prvek ve výraze . . . Překladové metody a postupy je možno takřka vypreparovat a podrobit objektivnímu kalkulu co do jejich účelosti a spolehlivosti. Pro tyto vlastnosti nám dává odborný překlad zvlášť vhodné předpoklady k tomu, abychom se zkoumáním jeho zákonitostí přibližovali k řešení celé řady problémů obecné vědy o překladu“ (s. 23—24). Tento dlhý citát uvádzame zámerne, pretože vystihuje aj koncepciu publikácie: vychádza sa z predpokladu integrálnej vedy o preklade, čo znamená, že výsledky výskumov v rámci jednotlivých jej zložiek obohacujú poznanie všeobecnej teórie a opačne.

Zborník obsahuje 32 prác, v 27 príspevkoch sa rozoberá problematika odborného prekladu, piati autori sa zaoberajú otázkami tlmočenia. Z prác venovaných štylistike odborného prekladu spomenieme štúdiu F. Miku *Štylistika odborného překladu* (s. 39—50), ktorá rieši túto problematiku z hľadiska koncepcie výrazovej štylistiky. Zdôrazňuje sa v nej fakt, že ani v prekladateľskej praxi, ani v teórii, ani v štylistike sa nestačí pohybovať na čisto lingvistickej rovine evidencie, treba vždy identifikovať aj výrazovú hodnotu príslušných prvkov a pohybovať sa v systémových súvislostiach výrazových hodnôt, ich protikladov a konfigurácií. V štúdií sa autor zameril na charakteristiku vedeckého štýlu, ktorý je pregnantným reprezentantom pojmovosti v odbornom preklade. Definuje ho dvoma vetvami výrazových kategórií: jednak vnútornou, nešpecifikovanou vetvou, ktorú má vedecký štýl spoločnú s ostatnými kultúrnymi štýlmi, a jednak vonkajšou, ktorá je preň špecifická a ktorú reprezentuje jej základná kategória pojmovosť výrazu.

Lingvistické predpoklady vedy o preklade skúma A. Jedlička (*Lingvistické předpoklady vědy o překladu*, s. 25—37); rozoberá pojem konfrontačnej analýzy, ktorá znamená skúmanie zhôd a rozdielov medzi konfrontovanými jazykmi. Upozorňuje na skutočnosť, že zo začiatku (a často aj teraz) sa konfrontačné štúdium obmedzovalo iba na skúmanie jazykových systémov a podsystémov. Dnes sa však v súvislosti s prekladateľskými potrebami rozširuje aj na skúmanie ďalších javov, týkajúcich sa najmä fungovania jazyka. Na rovine fungovania jazyka sa stávajú predmetom konfrontačného skúmania súčasná jazyková situácia konfrontovaných jazykov, postavenie spisovného jazyka v súčasnej jazykovej situácii, vzťah spisovnej normy ku kodifikácii. Sem patrí aj vzťah písanej a hovorenej normy a jeho konfrontačné štúdium. V ďalšej časti sa A. Jedlička stručne zmieňuje o problematike čiastkových rovín štýlových javov (štýlová alebo komunikatívna sféra, štýlový typ, štýlová vrstva), a to z hľadiska vzájomnej konfrontácie a z hľadiska konfrontácie vnútornej štýlovej problematiky vo vzťahu k prekladu.

Pri typologizácii odborného a umeleckého prekladu označuje A. Popovič (*K typologii odborného a umeleckého překladu*, s. 191—194) vstup štylistiky do výskumov prekladu za zásadný prelom v chápaní otázok prekladateľstva. Na základe štylistického princípu charakterizuje a klasifikuje aj jednotlivé špeciálne prípady prekladu. Základ klasifikácie jednotlivých prípadov tvorí schéma sústavy primárnych štýlov, ktorá je vybudovaná na protiklade operatívosti a ikonickosti, pojmovosti a zážitkovosti a predstavuje polia primárnych štýlov. Na pól ikonickosti a zážitkovosti sa viaže umelecký preklad. S vedeckým štýlom, ktorý je vyjadrený kategóriami ikonickosti a pojmovosti, sa prekrýva odborný preklad. Na hovorový pól štýlu sa zapájajú rôzne formy tlmočenia čiže ústneho prekladu.

Problematika tlmočenia patrí medzi najmenej rozpracované zložky integrálnej vedy o preklade a dlho sa pokladala iba za akúsi „odnož“ prekladateľskej činnosti. Ukázalo sa však, že dokonca aj lingvistická stránka tlmočenia má v porovnaní s prekladom odlišné špecifické črty, ktoré treba skúmať samostatne. Odlišná komunikačná situácia, v ktorej tlmočenie funguje, nesie so sebou aj iné nároky na lingvistickú

a mimolingvistickú erudíciu tlmočníka. Mimoslovné faktory, ktoré pri prekladaní hrajú sekundárnu úlohu, objavujú sa pri tlmočení na poprednom mieste. Ide predovšetkým o psychologické a fyziologické vlastnosti tlmočníka, ktoré do značnej miery dokážu ovplyvniť výkon aj lingvisticky dokonale pripraveného tlmočníka. Tieto skutočnosti, ako aj ďalšie osobitosti a zákonitosti tlmočnickeho procesu vedú k tomu, že sa pociťuje potreba samostatnej vedeckej disciplíny so špecifickým prístupom k danej problematike. Pravdou zostáva, že výsledky dosiahnuté v rámci výskumu všeobecnej teórie prekladu predstavujú inšpiračný zdroj aj pre túto oblasť prekladateľskej činnosti, no na druhej strane sa nemožno uspokojiť iba s týmto stavom. Treba systematizovať a zatriediť javy, ktoré sa intuitívne a empiricky uvedomujú, zistiť ich vzájomné vzťahy s javmi rôznych iných rovín a o toto poznanie oprieť riešenie konkrétnych problémov spojených s tlmočením. Jednotlivé príspevky (B. Mašek : *K niektorým metodickým problémom prípravy tlmočníkov*, s. 213—218; Z. Tomanová : *Význam a miesto tlmočnického zápisu pri konštatívnom tlmočení*, s. 219—223; J. Leška : *Některé stylisticko-lexikální otázky německé slovní zásoby z hlediska tlmočníka*, s. 225—228; A. Hromasová : *Teoretické a praktické otázky výuky tlmočení*, s. 229—239) nepodávajú komplexný pohľad na problematiku tlmočenia. Sú iba informáciou o výsledkoch, ktoré sa v tejto oblasti dosiahli najmä pri výchove mladých tlmočníkov, a útržkovitým naznačením problémov, s ktorými sa teória tlmočenia musí v budúcnosti vyrovnáť.

Recenzovaný zborník má teda predovšetkým informačnú úlohu, no na druhej strane čiastočne saturuje potrebu učebnej pomôcky pri vyučovanom procese tlmočenia a prekladateľstva, kde sa nedostatok vhodných učebných pomôcok pri výuke prekladateľov a tlmočníkov pociťuje najviac.

A. Keníž

Oprava

Prosíme čitateľov, aby si urobili opravu v 1. čísle v článku G. Moška *Miesto polovetných konštrukcií v syntaxi*. Na s. 49, r. 12 zdola treba doplniť neúplnú vetu takto: Napr. vedľajšie vety sú v slovenčine štylisticky nepríznakové, avšak polovetné konštrukcie sa pociťujú ako štylisticky príznakové syntaktické prostriedky. ¹ — Strana 51, r. 5 zhora namiesto „prívlastok“ má byť prístavok. — V tabuľke na s. 54 posledné riadky v tabuľke sú správne: prístavok (prístavková konštrukcia), (prístavková veta) namiesto „prívlastok (prívlastková konštrukcia)“, „(prívlastková veta)“.

Redakcia

OBSAH

Dve významné výročia	3
Galina Boršabányaiová : Kačestvonnaja charakteristika dejstvija v sovremennom russkom, slovačkom i anglijskom jazykach	151
Ján Bosák : Kategórie marxistickej dialektiky a jazykoveda	105
Ferdinand Buffa : O rozličných stupňoch nárečovej slovotvornej diferenciacie	74
Juraj Dolník : Slovný význam a jeho explikácia	112
Otto Ducháček : K problému struktury pojmových polí a jejich restrukturaci	123
Irena Fischerová : Metodické postupy pri zisťovaní medzivetných vzťahov pri koordinácii	69
Ján Horecký : Niektoré otázky marxistickej koncepcie jazyka	6
Ján Kačala : Konštrukcie s inštrumentálom pôvodcu deja	33
Viktor Krupa : Časové a priestorové súradnice slovesa	24
Svätoslav Mathé : Formalizovaný jazyk, jeho výstavba, použitie a vzťah k prirodzenému jazyku	12
Gustáv Moško : Miesto polovetných konštrukcií v syntaxi	48
Jolana Nižníková : Prívlastky v predložkovom páde substantíva	133
Anna Oravcová : Charakteristika polovetných konštrukcií	141
Božena Švihranová : Kauzálne vzťahy v jazyku	60

Rozhľady

Ján Horecký — Jozef Ružička : XII. medzinárodný lingvistický kongres	79
Jozef Mlaček : Hľadanie dialektických zákonitostí vo frazeológii	165

Správy a posudky

Berezin, F. M. : Istorija lingvističeskich učenij. L. Trup	100
Dešerijev, J. D. : Socialnaja lingvistika J. Skácel	181
Glucksberg, S. — Danks, J. H. : Experimental psycholinguistics. I. Šípoš	183
Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby. K. Buzássyová	185
Lamprecht, A. — Šlosar, D. — Bauer, J. : Historický vývoj češtiny. J. Ružička	97
Linguistica generalia I. J. Horecký	179
Mistrík, J. : Štylistika slovenského jazyka. J. Findra	189
Nad jazykovedným dielom profesora Ľudovíta Nováka. J. Sabol	174
Orlovský, J. : Stredogemerské nárečia. K. Palkovič	193
Pettit, Ph. : The concept of structuralism. V. Krupa	185
Preklad odborného textu. A. Keníž	195
Principy i metody semantičeskich issledovanij. J. Horecký	95
Revzin, I. I. : Sovremennaja strukturnaja lingvistika. V. Krupa	182
Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. J. Horecký	98
Sedemdesiatka prof. Jozefa Štolca. J. Horecký	93
Soták, M. : Dejové substantíva v slovenčine a ruštine. J. Oravec	191
Studies in tone and intonation. S. Ondrejovič	102
Súpis prác prof. Jozefa Štolca za roky 1969—1977. L. Dvojně	93
Súpis prác prof. Ľudovíta Nováka za roky 1974—1977. J. Sabol	178
Sympózium o marxistickej jazykovede v Olomouci. J. Bosák	90
Vachek, J. : Selected writings in English and general linguistics. E. Ružičková	99
Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov. J. Sabol	103

СОДЕРЖАНИЕ

Две знаменательных юбилея	3
Галина Боршабаньяи : Качественная характеристика действия в современном русском, словацком и английском языках	151

Ян Босак : Категории марксистской диалектики и лингвистика	105
Фердинанд Буффа : О различных степенях диалектной словообразовательной дифференциации	74
Юрай Долник : Значение слова и его экспликация	112
Отто Духачек : К проблеме структуры семантических полей и процессам их реструктуриации	123
Ирена Фишера : Методические приемы сопоставительного исследования координативных отношений	69
Ян Горецки : Некоторые вопросы марксистской концепции языка	6
Ян Качала : Конструкции с творительным деятелем	33
Виктор Крупа : Временные и пространственные координаты глагола	24
Святослав Матхе : Формализованный язык, его постройка, применение и отношение к естественному языку	12
Густав Мошко : Место полупредикативных конструкций в синтаксисе	48
Иолана Нижникова : Определения в предложном падеже имени существительного	133
Анна Оравцова : Характеристика полупредикативных конструкций	141
Божена Швихранова : Причинные отношения в языке	60

Обзор

Ян Горецки – Йозеф Ружичка : Двенадцатый международный конгресс лингвистов	79
Йозеф Млачек : Применение диалектического метода в фразеологии	165

Сообщения и рецензии

Березин, Ф. М. : История лингвистических учений. Л. Труп	100
Дешериев, Ю. Д. : Социальная лингвистика. Я. Скацел	181
Глуксберг, С. – Данкс, Дж. Х. : Экспериментальная психолингвистика. И. Шипош	183
Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского и чешского языков. К. Бузашиова	185
Лампрехт, А. – Шлосар, Д. – Бауер, Й. : Историческое развитие чешского языка. Й. Ружичка	97
Общая лингвистика I. Я. Горецки	179
Мистрик, Й. : Стилистика словацкого языка. Я. Финдра	189
Над лингвистическим трудом проф. Людовита Новака. Я. Сабол	174
Орловски, Й. : Диалекты среднего Гемера. К. Палкович	193
Петтит, Ф. : Структурализм. В. Крупа	185
Перевод специального текста. А. Кениж	195
Принципы и методы семантических исследований. Я. Горецки	95
Ревзин, И. И. : Современная структурная лингвистика. В. Крупа	182
Сборник трудов философского факультета университета г. Брно. Я. Горецки	98
К семидесятилетию проф. Йозефа Штолца. Я. Горецки	93
Сотак, М. : Отглагольные имена существительные в словацком и русском языках. Я. Оравец	191
Исследование тона и интонации. С. Ондрейович	102
Список работ проф. Йозефа Штолца опубликованных в период 1969–1977 гг. Л. Двонч	93
Список работ проф. Людовита Новака опубликованных в период 1974–1977 гг. Я. Сабол	178
Симпозиум по марксистскому языкознанию. Я. Босак	90
Вахек, Й. : Избранные труды по английскому языку и общему языкознанию. Э. Ружичкова	99
Совещание Международной комиссии по фонетике и фонологии славянских языков. Я. Сабол	103

CONTENTS

Two important anniversaries	3
Galina Boršabányai : A qualitative characterization of action in Russian, Slovak, and English	151
Ján Bosák : The categories of the Marxist dialectics and linguistics	105

Ferdinand Buffa : On the different levels of the word-formation in the Slovak dialects	74
Juraj Dolník : Meaning of a word and its explication	112
Otto Ducháček : On the problem of structure of semantic fields and process its restructuration	123
Irena Fischerová : A methodical procedures for the contrastive investigation of coordination	69
Ján Horecký : Some questions of conception of the Marxist linguistics	6
Ján Kačala : The agential instrumental constructions	33
Viktor Krupa : A temporal and spacial coordinates of verb	24
Svatoslav Mathé : Formalized language, its structure, application, and relation to the natural language	12
Gustáv Moško : Place of the semi-predicative constructions in syntax	48
Jolana Nižníková : Attributes in prepositional case of substantive	133
Anna Oravcová : Towards a semi-predicative constructions	141
Božena Švihranová : Causal relations in language	60

Review articles

Ján Horecký — Jozef Ružička : XII th International congress of linguists	79
Jozef Mlaček : Use of dialectical method in phraseology	165

Reports and reviews

Berezin, F. M. : A development of trends in linguistics. By L. Trup	100
Dešerijev, J. D. : A social linguistics. By J. Skácel	181
Glucksberg, S. — Danks, J. H. : Experimental psycholinguistics. By I. Šípoš	183
A contrastive investigation of the grammar and lexic of Russian and Czech. By K. Buzássyová	185
Lamprecht, A. — Šlosar, D. — Bauer, J. : A historical development of the Czech language. By J. Ružička	97
General linguistics I. By J. Horecký	179
Mistrik, J. : Slovak stylistics. By J. Findra	189
On the linguistic studies of professor Ludovít Novák. By J. Sabol	174
Orlovský, J. : The central Gemer dialects. By K. Paľkovič	193
Pettit, Ph. : The concept of structuralism. By V. Krupa	185
Translating of language for special purpose. By A. Keníž	195
Principles and methods of semantic investigation. By J. Horecký	95
Revzin, I. I. : Structural linguistics. By V. Krupa	182
Journal of studies of the philosophical faculty of the university of Brno. By J. Horecký	98
Prof. Jozef Štolc seventy years old. By J. Horecký	93
Soták, M. : A verbal nouns in Slovak and Russian. By J. Oravec	191
Studies in tone and intonation. By S. Ondrejovič	102
Bibliography of the writings of prof. Jozef Štolc for the period 1969—1977. By L. Dvonč	93
Bibliography of the writings of prof. Ludovít Novák for the period 1974—1977. By J. Sabol	178
The symposium on the Marxist linguistics at Olomouc. By J. Bošák	90
Vachek, J. : Selected writings in English and general linguistics. By E. Ružičková	99
A session of the International committee of the Slavic phonetics and phonology. By J. Sabol	103

CONTENTS

Ján Bosák : The categories of the Marxist dialectics and linguistics	105
Juraj Dolník : Meaning of a word and its explication	112
Otto Ducháček : On the problem of structure of semantic fields and process its restructuration	123
Jolana Nižníková : Attributes in the prepositional case of substantive	133
Anna Oravcová : Towards a semi-predicative constructions	141
Galina Boršabányai : A qualitative characterization of action in Russian, Slovak, and English	151

Review articles

Jozef Mlacek : Use of dialectical method in phraseology	155
---	-----

Reports and reviews

On the linguistic studies of professor Ludovít Novák. By J. Sabol	174
Bibliography of writings of prof. Ludovít Novák for the period 1974—1977. By J. Sabol	178
General linguistics I. By J. Horecký	179
Dešerijev, J. D. : A social linguistics. By J. Skácel	181
Revzin, I. I. : Structural linguistics. By V. Krupa	182
Glucksberg, S.—Danks, J. H. : Experimental psycholinguistics. By I. Šípoš	183
Pettit, Ph. : The concept of structuralism. By V. Krupa	185
A contrastive investigation on the grammar and lexic of Russian and Czech. By K. Buzássyová	185
Mistrík, J. : Slovak stylistics. By J. Findra	189
Soták, M. : Verbal nouns in Slovak and Russian. By J. Oravec	191
Orlovský, J. : The central Gemer dialects. By K. Palkovič	193
Translating of language for special purpose. By A. Keníž	195

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 29, 1978, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

J. Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., doc. PhDr. A. Kráf, CSc., PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, doc. PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka: J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa.

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Kníhtlačiareň Svornosť, n. p., Bratislava

VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978